

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI
FAKULTETLARARO CHET TILLAR KAFEDRASI

70230101–Lingvistika(nemis tili) mutaxassisligi uchun

BADIIY MATNLAR TARJIMASI

fani bo’yicha

I-kurs magistratura talabalari uchun

O‘QUV USLUBIY MAJMUA

Bilim sohasi:	200000 - San`at va gumanitar fanlar
Ta’lim sohasi:	230000 -Tillar
Ta’lim darajasi:	70230101–Lingvistika(nemis tili)

NAMANGAN – 2024

O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA`LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

Namangan davlat universiteti

Badiiy matn tarjimasi
fanidan

O`QUV-USLUBIY
M A J M U A

Namangan--2024

Tuzuvchi:

M. Todjihodjaev
f.f.d, (PhD), dpsent

Taqrizchi:

S.Saydaliyev
dotsent, p,f.n.

Fanning o`quv-uslubiy majmuasi .Fakultetlararo chet tillar kafedrasining 2024- yil 26- avgustdagi 1-sonli yig`ilishida muhokamadan o`tgan va fakul'tet Kengashida ko`rib chiqish uchun tavsiya etilgan.

Kafedra mudiri:

N. Rashidova

Fanning o`quv-uslubiy majmuasi .Jahon tillari fakultetining 2024- yil 27- avgustdagi 1-sonli yig`ilishida ko`rib chiqilgan va maqullangan.

Fakultet dekani:

dots. Q.Siddiqov.

© M.Todjixodjayev

©Namangan davlat universiteti

ANNOTATSIYA

I. O`UM quyidagi bo`limlardan tashkil topgan:

1. Titul varag`i.
2. Mundarija. O`UMning asosiy bo`limlari.
3. O`quv materiallar.
 - a) Birinchi o`rinda fan dasturiga muvofiq ma`ruzalar mavzulari yoritib berilgan.

Har bir mavzu bo`yicha:

- reja
- tayanch so`z va iboralar
- asosiy matn.

Ma`ruza o`quv materiallari bo`limi yakunida umumiy xorijiy va mahalliy adabiyotlar ro`yxati keltirilgan.

b) Ikkinchi o`rinda fan dasturiga muvofiq amaliy mashg`ulotlari mavzulari bo`yicha yoritib berilgan.

Amaliy mashg`ulotlarning har bir mavzu bo`yicha:

- asosiy matn;
- topshiriqlar variantlari;
- keyslar to`plami;
- xorijiy va mahalliy adabiyotlar ro`yxati;

4. Mustaqil ta`lim mashg`ulotlari. Fan bo`yicha mustaqil ta`lim mashg`ulotlar mavzulari va ularni o`zlashtirish bo`yicha zarur uslubiy ko`rsatmalar berilgan.

5. Kurs ishlari va kurs loyihasi rejalashtirilmagan.

6. Glossariy. Fanga oid termin va iboralarning qisqa talqini bo`yicha o`zbek, rus va ingliz tillarida berilgan.

7. Ilovalar:

- fan dasturi;
- ishchi fan dasturi;
- tarqatma materiallar;
- testlar;
- ishchi fan dasturiga muvofiq baholash mezonlarini qo`llash bo`yicha uslubiy ko`rsatmalar;

- O`UMning elektron varianti.

MUNDARIJA

So`zboshi.....	6
Fanni o`qitishda qo`llaniladigan interfaol metodlar	7
Pedagogik texnologiyalar.....	8
O`qitishning interfaol usullari.....	8
Qabul qilish vositalari (kanallari).....	9
Yumaloqlangan qor.....	10
Taqdimot.....	11
Misollar asosida ta`lim berish	12
Keys –stadi usuli.....	13
Hayotiy vaziyatlarni o`yin qilib ko`rish (simulyatsiya).....	14

Germenevtik suhbat.....	14
ASSESSMENT metodi	15

BADIIY MATN TARJIMASI FANIDAN MA`RUZALAR .

1-mavzu. Badiiy matnlar tarjimasi fanining obyekt, maqsadi va vazifalari.....	17
2-mavzu. Tarjima turlari. Tarjimaning tilshunoslik bilan bog`liq jihatlari.....	26..
3-mavzu. Tarjima birliklari va darajalari	30
4-mavzu. Tarjimaning leksik-semantik muammolari.....	32
5-mavzu. Tarjimalar turi. Qisqartma otlar tarjimasi.....	39
6-mavzu. Tarjimaning grammatik muammolari. Grammatik ma`no turlarining tarjimada ifodalanishi.	46
7-mavzu. Tarjimaning pragmatik muammolari. Tarjimaning grammatik transformatsiyasi.....	55..
8-mavzu. Tarjimaning stilistik muammolari	58
10-mavzu. Milliy realiyalar tarjimasi.....	71
11-mavzu. Og`zaki tarjima..Avtomatlashtirilgan tarjima.....	76

SO`Z BOSHI

Mazkur o`quv-uslubiy majmua Badiiy matn tarjimasidan 70230101–Lingvistika (nemis tili) mutaxassisligi uchun mo`ljallangan bo`lib, NamDUning Fakultetlararo chet tillar kafedrasida professor-o`qituvchilari tomonidan ishlab chiqilgan. Tillar o`qitish metodikasi va ta`lim texnologiyalari fani o`quv uslubiy majmuasini yaratishda yetakchi xorijiy OTMLari o`quv dasturlariga asosiy adabiyotlar ro`yxatiga kiritilgan - Gerhard Neuner und Hans Hunfeld "Methoden des fremdsprachlichen Deutschunterrichts" Berlin, Muenchen. Langenscheidt 2012, - Karin Kleppin "Fehler und Fehlerkorrektur" Berlin Munchen. Langenscheidt 2012, Pool -Lifdu "Heute hier, Morgen dort. Lieder, Chansons und Rockmusik Deutschunterricht" Berlin Munchen. Langenscheidt, 2015 va boshqa adabiyotlardan foydalanildi.

Semestr davomida o`quv kursiining obekti, predmeti, tadqiqot metodlari, kursga oid masalar yuzasidan fikrlar va muammolarni muhokama qila olish nazarda tutiladi. Matn, matn turlari, ularning o`ziga xos xususiyatlari va belgilarini bayon qila olishni taqozo etadi. Bundan tashqari yozma matnni o`qish va fikrni yozma ravishda bayon qila olish ham til bilishning muhim shartlaridan biri hisoblanadi. Bu amallarning hammasi tillar haqidagi bilimlarni, yani ularning tovushlar tizimi, grammatikasi, so`z boyligi hamda ular amal qiladigan qonuniyatlarni egallab olishni taqozo qiladi. Bundan tashqari talabalar jahon tillari, ularning o`rni, strukturasi, qonuniyatlari va boshqa masalalar haqida fikr bildira olishlari, muhokama qilish va bahslasha olish ko`nikmalari va malakalarini egallashlari ham talab etiladi.

Matnlar va ularni o`rganish va tahlil qilish haqidagi nazriy masalalarni va ularning amaliyotdagi tadbiqini Matn lingvistikasi fani o`rganadi va shu fan orqali o`rgatiladi.

I. O`UM quyidagi bo`limlardan tashkil topgan:

1. Titul varaqi

2. Mundarija.

3. O`quv materiallar.

a) Birinchi o`rinda fan dasturiga muvofiq ma`ruzalar mavzulari yoritib berilgan.

qar bir mavzu bo`yicha:

- reja
- tayanch so`z va iboralar
- asosiy matn

b) Ikkinchi o`rinda fan dasturiga muvofik amaliy mashqulotlar mavzulari bo`yicha yoritib berilgan.

Amaliy mashqulotlarning qar bir mavzu bo`yicha:

- asosiy matn;
- topshiriklar variantlari;
- nashqlar;
- keyslar to`plami;
- xorijiy va maxalliy adabiyotlar ro`yxati;

4. Mustaqil ta`lim mashqulotlari. Fan bo`yicha mustaqil ta`lim mashqulotlar mavzulari va ularni o`zlashtirish bo`yicha zarur uslubiy ko`rsatmalar berilgan. Mustaqil vazifalarini bajarishga qaratilgan boshqa ma`lumotlar keltiriladi.

5. Kurs ishlari va kurs loyiqasi ko`zda tutilmagan.

6. Glossariy. Fanga oid termin va iboralarning qisqa talqini bo`yicha o`zbek, rus va ingliz tillarida berilgan.

7. Ilovalar:

- fan dasturi;
- ishchi fan dasturi;
- tarqatma materiallar;
- testlar;
- ishchi fan dasturiga muvofiq baqolash mezonlarini qo`llash bo`yicha uslubiy ko`rsatmalar.

FANNI O`QITISHDA QO`LLANILADIGAN INTERFAOL METODLAR

Ba'zi interfaol usul va innovatsion texnologiyalarning qisqacha ta'riflari

Intervyu - talaba (yoki o'quvchi) ni savolni to'g'ri tuzish, savol bera olish, savolga to'g'ri javob berish, boshqalarni tinglay olish madaniyatiga o'rgatishga qaratilgan.

Iyerarxiya -oddiydan murakkabga, murakkabdan oddiyga o'tish usullarini qo'llash orqali talaba (yoki o'quvchi) larni mantiqiy, tanqidiy va ijodiy fikrlashga o'rgatishga qaratilgan.

Talaba - talaba (yoki o'quvchi) lar bilan yakkama-yakka holda ishlash o'qituvchi va talaba (yoki o'quvchi) o'rtasidagi to'siqni yo'q qilish, hamkorlikda ishlash yo'llarini o'rgatishga qaratilgan.

O'qituvchi shaxsi – o'qituvchining innovatsion faoliyatini ochib beruvchi “O'qituvchi shaxsiga qo'yiladigan talablar“ mavzusidagi mustaqil fikrlashga qaratilgan.

Muloqot - talaba (yoki o'quvchi) larni dars jarayonida diqqatini o'ziga jalb qilish, hamkorlikda faoliyat ko'rsatish, uni tashkil etishni o'rgatishga qaratilgan.

Boshqaruv - O'qituvchilarni auditoriyani boshqarishdagi usullari hamda talaba (yoki o'quvchi) larni ish jarayonida boshqarish usullari bilan tanishtirish va shunga o'rgatishga qaratilgan.

Tanishuv - talaba (yoki o'quvchi) larni bir-biri bilan tanishtirish, do'stona munosabat va ijodiy muhit yuzaga keltirish, ularning ijodiy imkoniyatlari va shaxsiy sifatlarini ochish, jamoada ishlash uchun qulay sharoit vujudga keltirish va talaba (yoki o'quvchi)lar o'rtasida psixologik to'siqlarni yengishga yo'naltirilgan.

Murabbiy va jamoa – murabbiy va jamoa bilan ishlash muammolari mohiyatini aniqlash malakasini shakllantirish, uning yechimini izlash va topishga yo'naltirilgan.

KBI (kuzatish, bahslashish, ishontirish) – faol hayotiy holatni, sardorlik sifatlarini, jamoada ishlash ko'nikmalarini hamda o'zgarar fikrini hurmat qilgan holda dalillash, ishontirish, asoslash, munozara olib borish mahoratini, murosaga kelish va izlash qobiliyatlarini shakllantirishga yo'naltirilgan.

IMAK (ishontirish maktabi) –ishontirish (murosa yo'llarini toppish, uni asoslab berish), tashkilotchilik qobiliyatini, noan'anaviy vaziyatlarda o'zini va jamoani boshqara olish hamda mumkin bo'lgan muammoli vaziyatlarni oldindan ko'ra bilish, ularni hal qilish yo'llarini izlab topish mahoratini shakllantirishga yo'naltirilgan.

Uchlik (SAN –samarali, axloqiy, nazokatli) – bezak ishlari, ijodiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish, ijodiy tasavvurni rivojlantirish, tashkilotchilik qobiliyatlarini, turli badiiy eskizlarni tayyorlash ko'nikmalarini shakllantirishga yo'naltirilgan.

Senariy (sahna) –ijodiy fikrlashni rivojlantirish, tadbirning reja senariysini tuzish ko'nimasi hamda sahna, aktyorlik asoslari, madaniyat, rejissura, tadbirni tashkil etish, notiqlik mahoratini shakllantirishga yo'naltirilgan.

AJIL (amaliyotda jamoaviy ijodiy ishlar) – jamoaviy, ijodiy ishni tashkil qilish, tayyorlash va o'tkazish usullarini o'rganish hamda ijodiy faoliyatni shakllantirishga yo'naltirilgan.

Bahslashuv –talaba (yoki o'quvchi)lar o'rtasida bahs, munozaralar o'tkazish va bahslashuv klublarini tashkil etish hamda ularni ba'zi yangilish fikrlar, atrofda sodir bo'layotgan voqea-hodisalarga qarshi kurashish, noo'rin fikrlarga o'z vaqtida qarshilik ko'rastish yoki bildirilgan fikrni to'g'ri, noto'g'ri ekanligini aniqlab olish, o'z fikrini boshqalarga o'tkaza olish, ta'sir eta olishga o'rgatish va bahslashish madaniyatini shakllantirishga yo'naltirilgan.

Tanqid qilishni o'rganing – tanqid ko'rinishlarining tasnifi, ularni ishlatish yo'llari bilan tanishtirish, tanqidni to'g'ri qabul qilish ko'nikmasi va tanqid qilish madaniyatini shakllantirishga yo'naltirilgan.

Kelishuv va ziddiyat – mantiqiy va tanqidiy fikrlash, murosaga kelish mahoratini shakllantirish hamda asosli bahslashish qoidalari bilan tanishtirish, ziddiyatlarni yechishda har kimning o'z usullarini topa olishlariga ko'maklashishga yo'naltirilgan.

Iyerarxiya texnikasi – murabbiylarning shaxsuy va kasbiy fazilatlari hamda murabbiy faoliyati uchun zarur bo'lgan fazilatlarni aniqlash va ularni tarbiyalashga yo'naltirilgan.

Loyiha – talaba (yoki o'quvchi) larni mustaqil fikrlash, o'tilgan va o'zlashtirilgan mavzularni eslash, ularni yozma bayon etish, fikrlarni umumlashtirishga o'rgatishga yo'naltirilgan.

Pedagogik texnologiyalar

Ushbu ilovada hozirgi kunda respublikamizda ta'lim tizimidagi innovatsion yondashuvlarda hamda "Pedagogik texnologiyalar" kursida qo'llanadigan taqdimot materiallarini keltiramiz. Taqdimot materiallari 36 ta kadrtdan iborat bo'lib, unda pedagogik jarayonning samarali va natijali o'tishini ta'minlaydigan interfaol usullar keltirilgan.

Jumladan, aqliy hujum, klaster, zigzag, bahs-munozara, muz yorar, IMEN (ARIZ), yumaloqlangan qor, 6x6x6, kungaboqar, jadvallar, akvarium, olmos, taqdimot, keys-stadi, misollar asosida ta'lim berish, haqiqiy vaziyatlarni o'yin qilib ko'rsatish, Suqrot suhbat, hermenevtik suhbat kabi usullar, guruh bo'lib ishlash, guruhlarni tashkil etish va guruh bo'lib ishlash modellari keltirilgan.

Pedagogik jarayonning samarali bo'lishini taminlaydigan interfaol usullar

„Interfaol,, -ingillizcha so'z bo'lib, „interact,,: „inter” -,o'zaro,, va „act” -,harakat qilmoq,, ularni umumlashtirganda esa, „interfaol,,-,o'zaro harakat qilmoq,, ma'nosini anglatadi.

Ineraction - hamkorlikni (boshqalar bilan) bildiradi.

O'zaro harakat turlari; o'qituvchi-talaba (yoki o'quvchi); talaba (yoki o'quvchi): talaba (yoki o'quvchi); o'qituvchi-talaba (yoki o'quvchi) lar; talaba (yoki o'quvchi) –talaba (yoki o'quvchi)lar; talaba(yoki o'quvchi)lar-o'qituvchi.

O'QITISHNING INTERFAOL USULLARI

1. Kognitiv (cognito-lotincha so'z bo'lib <<bilim>>,<<bilish>> ma'nosini anglatadi)-eng avvalo, talaba (yoki o'quvchi) larning tafakkurini shakllantirishga yo'naltirilgan, u yoki bu shaklda jamoa muhokamasini tashkil etish bilan bog'liq bo'lgan usuldir .

2. Eksperimental talaba (yoki o'quvchi)larning <<jonli>>, shahsiy tajriba orttirishlariga yo'naltirilgan

3. Rolli o'yinlar, Modellashtirish hayotiy vaziyatlarni modellashtirish hamda ma'lum rollarni ijro etish orqali ularni sinab ko'rishga yo'naltirilgan (usul jamoa tafakkuri, muhokama bilan bog'liq, ammo muhokama rolli o'yin tahlili asosida olib boriladi

4. Fasilitasiya (inglizcha facilitate - osonlashtirish) –guruh ishini tashkil etish, ko'pincha aniq, haqiqiy, amaliy topshiriqlar bilan bog'liq aniq qaror qabul qilish bo'yicha muhokama faoliyatning haqiqiy rejasini ishlab chiqish,

Haqiqiy, mojarolarni manfaatlarni muvofiqlashtirishga mo'ljallangan.

Qabul qilish vositalari (kanallari)

Qabul qilishning eng muhim filtrlaridan biri

Ko'rish, eshitish, xis-tuyg'udir.

Vizual - ko'rish orqali qabul qilinadigan axborot (obrazlar, rasm, film).

Auditiv - eshitish orqali qabul qilinadigan axborot (nutq, shamolning xushtagi, tomchilayotgan suv, oxang, tembr, ovoz balandligi).

Kinestetik (grekcha-kines-harakat) - xis qilish orqali qabul qilinadigan axborot (xid , tam).

Aqliy xujum

Bevosita jamoa bo'lib fikrlar xujumini olib borish. Bu usuldan maqsad mumkin qadar katta miqdordagi g'oyalarni yig'ish, talaba (yoki o'quvchi) larni ayni bir xil fikrlashdan xoli qilish, ijodiy vazifalarni yechish jarayonida dastlab paydo bo'lgan fikrlarni yengishdir.

Breynstorming

Bu atama inglizcha so'z bo'lib, ikki tushunchadan iborat: brain- miya, storming –xujum, bo'ron, kattiq hayajon. Usulning < Miyani hayajonga solish> deb yuritilishi, uning asl mohiyatini ochib beradi, lekin bazida uni <Jamoaviy ijodiy fikrlash> deb ham tushunsa bo'ladi. Rus tilida usul <mozgovaya ataka>, o'zbek tilida esa <Aqliy xujum> yoki <Fikrlar xujumi> deyilishi, uning asl mohiyatini saqlashga yordam beradi.

Bu usul 15 kishidan ortiq bo'lmagan guruhlarda o'tkaziladi. Asosiy tamoiyil: erkin muloqot-munozara jarayonida berilgan mavzu asosida yangi novatorlik g'oya, fikrlar to'planadi. Aytilgan g'oya, fikrlarning sifatiga emas ularning qanchalik ko'pligiga etibor qaratiladi.

Aytilgan g'oya, fikrlar muhokama ham, tanqid ham qilinmaydi. Munozara erkin va o'zaro samimiy munosabat xolatida o'tkaziladi. To'plangan g'oya, fikrlar asosida mavzu bo'yicha umumiy fikr shakllantiriladi. Aytilgan g'oya, fikrlarning sifati va ular asosida tuzilgan umumiy g'oya, fikrlarning qay darajada muximligi, muammo yoki mavzu bilan yaxshi tanish bo'lgan muaxassis-ekspertlar tomonidan baxolanadi.

Ushbu jarayonda o'qituvchining asosiy vazifasi- imkon boricha har bir aytilgan g'oya, fikrni to'plab borishdan.

Breynrayting

Ushbu usulning qo'llanishi breynstorming usuliga o'xshash bo'lib, faqat unda barcha g'oya, fikrlar yozma bayon etiladi. Bu esa, o'z g'oya va fikrlarini og'aki bayon etishga uyaladigan yoki qiynaladigan ba'zi tinglovchilar uchun qulaylik yaratadi. Talaba (yoki o'quvchi)lar tomonidan yozilgan fikrlar, g'oyalarning imloviy va usuliy xatolariga e'tibor qaratilmaydi hamda yozilgan fikrlar oralarida keyinchalik hayolga kelgan fikrlarni yozish uchun bo'sh joylar ham qoldiriladi.

Talaba (yoki o'quvchi)lar o'z fikrlarini erkin, tanqid qilmasdan ifoda etishga chaqiradilar. G'oyalar tahlili keyinroq o'tkaziladi. Bu usuldan foydalanganda, muammoni yechish variantlari imkon qadar ortadi.

„Tarmoqlar“ (Klaster) usuli

Fikrlashning tarmoqlanishi –pedagogik strategiya bo'lib, u talaba (yoki o'quvchi)larning biron-bir mavzuni chuqur o'rganishlariga yordam berib ularni mavzuga taalluqli tushuncha yoki aniq fikrlarni erkin va ochiq uzviy bog'lagan ketma-ketlikda tarmoqlashni o'rgatadi.

Fikrlarni tarmoqlash quyidagicha tarmoqlanadi:

Hayolga kelgan har qanday fikr bir so'z bilan ifoda etilib ketma-ket yoziladi.

Fikrlar tugaguncha, yozishda davom etiladi va fikrlar tugasa u holda yangi fikr kelgunga qadar biron rasm chizilib turiladi.

Darsda imkon boricha fikrlarning va o'zaro bog'liqlik ketma-ketligini ko'paytirishga harakat qilinishi lozim.

SWOT- tahlil

S	- strength	- kuch
W	- weariness	- ojizlik
O	- opportunity	- imkoniyat
T	- thereat	- tahdid

Kuchli tomonlari- hal etilayotgan vazifaning afzalliklari;

Kuchsiz tomonlari-maqсадga erishishda ichki muhim omillarning ta'siri;

Imkoniyt-belgilangan vazifalarni hal etishdagi eng ma'qul holat;

Tahdid-faoliyatni amalga oshirishga to'sqinlik qiluvchi tashqi muhit omillari.

Bahs-munozara(discussion method)- usulida guruh a'zolari biron muammoni yechish (yoki bilimlarini oshirish yoki mavzuni tushunish) maqsadida o'z g'oyalarini og'zaki taklif etadilar.Usuldan samarali foydalanish uchun ishtirokchilar muhokama predmetiga oid yetarli bilim va tajribaga ega bo'lishlari lozim.Bu usul kattalar ta'limida ko'proq samara beradi.

„Muzyorar“ o'yini

(qizdiruvchi, faoliyatga jalb qiluvchi mashq) – talaba (yoki o'quvchi)larning o'zaro tanishishi va ishchi muhit yaratish maqsadida qo'llanadigan mashq.

Mashqning vazifasi - talaba (yoki o'quvchi)larni muloqotga chorlash („muzni yorish“).

Bu o'yin-o'quv honasidagi ruhiy taranglikni yengish, guruhning shakllanish jarayonini tezlatish, muloqot va axborot almashinuvini yo'lga qo'yish, shuningdek, samimiylik va hamkorlik muhitini yaratishga yordam berishdir.

„Muzyorar“ barcha ishtirokchilarni jarayonga muvaffaqiyatli jalb qiladi va treningni umumiy yo'nalishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

IMEN (ARIZ) –IMEN (TRIZ) usuli

IMEN (TRIZ) – ixtiro masalalarni yechish nazariyasi;

IMEA (ARIZ) ixtiro masalalarni yechish algoritmi;

ISHRN (TRTL) –ijodiy shaxsni rivojlantirish nazariyasi;

ITR (RTV) – ijodiy tasavvurni rivojlantirish.

Ilmiy ijodkorlik texnologiyasini yaratish ustida 1946 yildan e'tiboran ish boshlangan. Bu yangi texnologiya TRIZ (teoriya resheniya izobretatelskix zadach) deb nomlangan. TRIZ haqidagi birinchi ma'lumot matbuotda 1956 yilda paydo bo'lgan.

1926 yili Toshkent shahrida tug'ilgan Genrix Saulovich Altshuller 1958 yili TRIZni o'rgatish bo'yicha birinchi o'quv seminarini o'tkazgan va ushbu o'quv seminarida G.Altshuller tomonidan ilk bor IOK (IKR –idealniy konechniy rezultat) tushunchasiga ta'rif berilgan.

IMEN-ishlab chiqarishni, yangi texnik fikrlarni aniq fanga aylantiradi, ixtiroli masalalalarni yechishga yordam beradi. IMEN-talimda eskiliklardan voz kechishdi. IMEN elementlarni faqat texnik sohalarida emas, balki talim-tarbiya, shuningdek, boshqa sohalarida ham ishlatilishi mumkin.

Xayotdagi va tabiatdagi har bir predmet, har bir modda, hodisa, voqea, obektda ikkilamchilik siri qarama-qarshilik mavjudligi talaba (yoki o'quvchi) larni har bir narsaning nimasidir yaxshi yo nimasidir yomon, bir tomondan foydali ikkinchi tomondan zararli, bir jihatdan halal bersa ikkinchi jihatdan zarur ekanligiga qiziqish uyg'otadi va uni topishga undaydi. Bu bilan o'zlashtirilishi qiyin bo'lgan ayrim materiallarni IMEN elementlari orqali osonlik bilan o'zlashtira olish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

„Zigzag“ usuli 1980-1990 yillardan boshlab paydo bo'lgan. Bu usulning boshqa usullardan farqi shundaki, ishtirokchilar mayda guruhlarga ajratiladilar va talaba (yoki o'quvchi) lar raqamlanadilar, spiker (boshliq) saylanadi, so'ngra bir xil raqamlar bir-birini topshiriq „topadilar. Topshiriq beriladi va u o'zlashtirgach, tarqalishadilar. Har bir azo o'zi o'zlashtirgan materialni eski sheriklarga aytib beradi. Savol-javobda esa guruh baholanadi. Har bir raqamlanganlar yangi va har xil topshiriqlar olganini hisobga olsak, har bir talaba (yoki o'quvchi) o'z guruhi manfaati uchun ham berilgan topshiriqni bilishi kerak va bilishga majbur! Chunki, u o'z guruhiga qaytganda, o'rgangan mavzu bo'yicuha savol-javobda guruhi nomidan qatnashishi kerak. 4 ta guruh bo'lsa, 1,2,3,4 va 3 ta guruh bo'lsa 1,2,3 kabi va xokazo raqamlanadilar.

YUMALOQLANGAN QOR

Bu usul har qanday tushunchaga mumkin qadar aniqroq tarif topishga imkon beradi, talaba (yoki o'quvchi)larga guruhlarda ishlashni boshqalar fikriga quloq solishni va umumiy nuqtayi nazarni ishlab chiqarishni o'rgatadi.

Bu usul bosqichma-bosqich hamda har bir bosqichga aniq vaqt belgilanishi bilan o'tkaziladi.

1-bosqich. Har qatnashchi 2 daqiqa mustaqil ishlaydi .

2-bosqich. Juftliklarda ishlash-uchliklarda ishlash-5 daqiqa.

3-bosqich. To'rtliklarda ishlash-oltitliklarda ishlash-5daqiqa.

4-bosqich. Sakkizliklarda ishlash 5-daqiqa.

5-bosqich. 5-daqiqa muhokama.

Guruhlardagi ish tugashiga ko'ra har bir guruh vakillari navbati bilan o'z plakatlarini hona xattaxtasiga ilib qo'yadilar va uni o'qiydilar. Agar savollar bo'lsa guruh javob beradi. O'qituvchi barcha guruhlar ishtirokidagi ummumiylikni topishga yordam beradi.

6x6x6

6x6x6 usulida o'qituvchi guruh 36 ta qatnashchisini qisqa vaqt mobaynida bironta masalani muhokama qilishga o'rgatish va ular ko'pchiligining fikrlarini bilib olish imkoniyatiga ega bo'ladi.

6 ta guruh (har birida olti kishidan) ishtirokchilarni o'qituvchi tomonidan o'rta tashlangan muammoni 6 daqiqa mobaynida muhokama qiladilar. Shundan keyin o'qituvchi 6 ta yangi guruhni shunday tuzadiki, unda oldingi munozara guruhda qatnashganlardan birortasi bo'ladi. Yangi guruh qatnashchilarini o'z guruhlarining ish natijalarini muhokama qiladilar.

6x6x6 –guruhining barcha a'zolarini faollashtiruvchi usuldir. Qatnashchilardan har biri qisqa vaqt mobaynida ham munozara qatnashchisi, ham so'zlovchisi roliga bo'ladi.

Guruhlar bitta muammoni yoki bir muammoning turli jihatlarini muhokama qilishlari mumkin. 6x6x6 usuli o'qituvchi va guruhlarning faol ishtirokini talab qiladi.

JADVALLAR

Har bir ishtirokchiga flomaster va qog'oz varag'i beriladi va uni to'rt qismga ajratib har biriga quyidagi axborotni yozishni iltimos qilinadi;

Chap yuqori burchakda o'zinini bitta so'z bilan ifodalasin;

O'ng yuqori burchakda o'zi sevgan va faxrlanadigan narsasini yozsin;

Chap pastki burchakda o'zi to'g'risidagi bironta sirni oshkor qilsin (jiddiy sir bo'lishi shart emas, lekin atrofdagilardan hech kim bilmaydigan sir bo'lishi kerak);

O'ng pastki burchakda o'zi yaxshi ko'radigan mashg'uloti (hobbysini) yozsin.

O'qituvchi ham o'z jadvalini talaba (yoki o'quvchi) lar bilan bir vaqtda to'ldiradi.

DIQQAT! Jadvalni ayrim kataklari mazmuni o'quv predmeti yoki mavzusiga ko'ra o'zlashtirilishi mumkin. Hamma ishtirokchilar o'zlari tayyorlagan javdallarini o'rgata olib chiqib namoyish etadilar va devorga ilib qo'yadilar.

KUNGABOQAR

Talaba (yoki o'quvchi)lar 4-5 kishidan iborat guruhlarga bo'linadi. O'qituvchi o'quv predmeti mavzusidan kelib chiqib o'rta bitta muammoni yoki asosiy muammodan kelib chiqib, har bir guruhga bittadan muammo tashlaydi. Har bir guruh kungaboqar yasab uning markaziga doira joylashtirib, barglar yopishtiriladi. Mavzuga qarab doiraga yoki umumiy bitta muammo yoki har bir guruhning muammolari yozilib doskaga yopishtiriladi (yetarli miqdorda qog'oz barglar oldindan tayyorlab qo'yilishi kerak. Ajratilgan vaqt ichida guruhlar birgalikda fikrlashib, umumiy yoki bir-birlarining muammolari bo'yicha fikr almashinmoqchi bo'lsalar, fikrlarini bargga yozib, uni o'sha guruh muammosi yozilgan gullarga joylashtirib qo'yadilar va har bir guruhning „muammoli guli“ vaqt o'tishi bilan o'sib boraveradi. O'qituvchi barcha guruhlar qatnashchilariga muammoning eng qulay yechish yo'llarini topishga yordam berib boradi. Bu usuldan o'tilgan mavzuni tushuntirish, uni mustahkamlash va takrorlash hamda talaba (yoki o'quvchi)lar egallagan bilimlarini aniqlashda foydalanish mumkin. Usul, talaba (yoki o'quvchi)larga muammolarni yechish, umumlashtirish, mustaqil fikrlash va fikrlarini erkin bayon qilishga o'rgatadi.

OLMOS

Har bir juftlikka 9 ta jumla (hikoya) bo'lgan convert beriladi va ularni olmos shaklida joylashtirish topshiriladi.

Masalan:

Eng muhimi, ma'noli va qiziqarli jumla olmosning uchiga joylashtiriladi. Keyingi 2 tasi bir hil 2-o'ringa yig'iladi. O'rtadagi uchtasi 4-keyingi uchtasi esa 7-daraja hisoblanadi. Olmosning

pastiga qo'yilgan jumla, guruh tomonidan eng muhim ma'noli va qiziqarli bo'lmagan jumla deb hisoblanadi. Juftliklar o'z mashqlarini tamomlaganlaridan so'ng ular 6 ta bo'lib guruhga bo'linadi. Guruhdagi har bir juftlik qanday tanlanganini boshqa 2 ta guruh tushuntirib beradi. Shundan so'ng, umumiy 6 ta talaba (yoki o'quvchi), kelishuv asosida bir fikrga kelishadi. Fikrlarini navbatdagi guruhga aytib, shu tariqa suhbat davom etadi. Mashg'ulot ohirida juftliklar bir-birlariga baho beradilar va o'qituvchi fikrlarni umumlashtiradi.

Jumlalar o'rniga 9 ta turli rasmlar ishlatilishi mumkin. Bunday holatda mezonlar ham „o'ziga hos“, „chiroyli“, „kulgili“, „ajoyib“ yoki „o'zgacha“ liklari bilan baholanadi. Joylashtirish piramida shaklida (6 ta jumla, rasm va sh.k) bo'lishi ham mumkin.

Talaba (yoki o'quvchi) lar jumla yoki rasmlarni katta formatli qog'ozga „Zina“ yoki „Narvon“ shaklidagi chizma ko'rinishida ham joylashtirishlari mumkin.

AKVARIUM

O'quv honasida stullardan iborat ikki doira tashkil qilinib, birida stullar tashqariga, ikkinchisida ichkariga qarab joylashtiriladi. Talaba (yoki o'quvchi)lar teng ikki guruhga bo'linadilar: biri ichki stullar aylanasi boshqasi esa tashqi stullar aylanasi o'tiradilar. Bunda har kim o'z sherigiga qarab o'tiradi. Talaba (yoki o'quvchi) larga muhokama qilish uchun savol beriladi.

Yaxshilab o'ylab ko'rganlaridan so'ng talaba (yoki o'quvchi) larga sheriklari bilan savolni muhokama qilish uchun bir yoki ikki daqiqa vaqt beriladi.

Ma'lum signaldan so'ng tashqi aylanadagilar bir o'rin chapga surilishadi va ayni savolni yangi sheriklari bilan muhokama qilishadi. Tashqi aylanadagi talaba (yoki o'quvchilar) o'zlarining eng birinchi sheriklari surilib kelgunga qadar yoki yetarlicha yangi sheriklari bo'lungacha faoliyat davom ettiriladi.

Shu usulni tashqi doiradagilar tadqiqotchi sifatida ichki doiradagilar himoyachi sifatida „doiraviy rolli o'yin“ shaklidagi mashg'ulotlarda ham qo'llash mumkin.

TAQDIMOT

Taqdimot –axborot, nazariya yoki tamoyillarni talaba (yoki o'quvchi) larga yetkazish maqsadida ekspert tomonidan o'tkaziladigan tadbir. U turli (ma'ruza, savol berish, munozara yuritish) shakllarda o'tkazilishi mumkin. Taqdimotning mazmuni usul sifatida o'qituvchiga ko'proq bog'liq bo'ladi.

Uni o'tkazish tartibi:

Talaba (yoki o'quvchi) larni mavzu bilan tanishtirish –so'zlab bermoqchi bo'layotgan narsalar to'g'risida bayon etish.

Auditoriyadagi bor imkoniyatdan foydalanib, mavzu bilan tanishtirish (ko'rgazmali).

Bajarilgan ishga yakun yasash.

Talaba (yoki o'quvchi) larning savollariga javob berish.

MISOLLAR ASOSIDA TA'LIM BERISH

Misollar asosida ta'lim berish- tahlil qilish va muhokama qilish uchun foydalaniladigan(gipotetik, taxminiy) vaziyatning yozma ravishdagi ta'rifidir.

Mashg'ulotni o'tkazish tartibi:

Talaba (yoki o'quvchi) larni misol bilan tanishtirish.

Misol bilan tanishishlari uchun talaba (yoki o'quvchi)larga vaqt ajratish.

Munozara yuritish (yoki muammo hal etish) uchun savollar taqdim etish.

Muammoni hal etish uchun talaba (yoki o'quvchi) larga vaqt berish.

Muammini hal etish (yoki o'z javoblari taqdimotini o'tkazishlari) uchun talaba (yoki o'quvchi)larga imkon berish

Barcha taxminiy yechimlarni javoblarni muhokama qilish

Talaba (yoki o'quvchi)lardan misol bilan ishlash jarayonida nimalarni o'rganganliklarini aytib berishlarini so'rash

Mashg'ulot haqida fikr bildirish.

„KEYS –STADI“ USULI

„Keys- stadi“ inglizcha so'z bo'lib, (case-aniq vaziyat, hodisa, stadi-o'qitish). Bu usul aniq vaziyat hodisaga asoslangan o'qitish usuli hisoblanadi.

„Keys- stadi“ usuli bo'yicha ishlash:

Yakka tartibda ishlash (umumiy vaqtning 30(i))

Vaziyat bilan tanishish (matn bo'yicha yoki so'zlab berish orqali);

Muammolarni aniqlash

Axborotlarni umumlashtirish

Axborot tahlili

Guruhda ishlash (umumiy vaqtning 50(i))

Muammolarni hamda ularning dolzarbligi bo'yicha ketma-ketligini (ierarxiyasini) aniqlash

Muqobil yechim yo'llarini ishlab chiqish

Har bir yechimning afzal va zaif jihatlarini belgilash

Muqobil yechimlarini baholash

Yakka tartibda va guruhda ishlash (umumiy vaqtning 20(i))

Muqobil variantlarni qo'llash imkoniyatlarini asoslash

Hisobot hamda natijalar taqdimotini tayyorlash

HAYOTIY VAZIYATLARNI O'YIN QILIB KO'RISH (SIMMULYATSIYA)

Hayotiy vaziyatlarni o'yin qilib ko'rish – hayotiy vaziyatlarni o'yin shaklida ko'rsatishdan iboratdir.

Otkazish tartibi:

Talaba (yoki o'quvchi) larni o'yin davomida o'ziga hos rollarni bajarishlariga tayyorlash.

Talaba (yoki o'quvchi) larni bu o'yinning maqsadi, qoidalari va vaqt bilan belgilanadigan chegaralari bilan tanishish.

O'quv predmeti mavzusi bo'yicha yoki tanlangan muammo bo'yicha simmulyatsiyaviy sharoit yaratish

O'yinni o'tkazishga yordam berish

Talaba (yoki o'quvchi)lardan bu o'yin ularda qanday taassurot qoldirganligini aniqlash

Yana qanday simmulyatsiyaviy sharoitlar bo'lishi haqida fikrlashish

Mashg'ulotni yakunlash

SUHBAT USULI

Suhbat usuli-og'zaki bayon qilish usuli bo'lib, talaba (yoki o'quvchi)larning bilimlarini asta-sekin o'zlashtirishlariga olib keluvchi puxta o'ylangan savollar tizimidir. Bu usul materiallarni mustahkamlash va yangi bilimlarni bayon qilishda qo'llanadi.

Evristik suhbat (evrestika yunoncha so'z bo'lib-heuruskeo izlayman, topaman, kashf etaman ma'nosini anglatadi).

Maqsad –o'qituvchining mohirona qo'ygan savollari yordamida hamda talaba (yoki o'quvchi) larni tirishqoqligi va mustahkam fikrlashlari tufayli ularni yangi bilimlarini jadal o'zlashtirishlarini ta'minlash.

Bu suhbatda o'qituvchining bitta savoliga talaba (yoki o'quvchi) larning ko'plab javoblarini kutish mumkin.

Katexizik suhbat(katehizic yunoncha so'z bo'lib katechesis „nasihat,o'git“ ma'nosini anglatadi) –biron –bir ta'limot asoslarini savol javob tarzidagi qisqacha bayoni

Maqsad – talaba (yoki o'quvchi) larning bilimlarini tushunganlik va o'zlashtirganliklarini nazorat qilishdir. Bu usul, 1-o'rinda hotira va tafakkurning rivojlanishiga yordam beradi. Bu

suhbatda o'qituvchining bitta savoliga talaba (yoki o'quvchi) lar bitta aniq to'g'ri javob berishlari kerak.

GERMENEVTIK SUHBAT

Germenevtik-(yunoncha so'z bo'lib, hermeneutikes-tushuntiruvchi, talqin qiluvchi ma'noni anglatadi).-matnlarni sharhlash san'ati.

Maqsad-o'qilayotgan, o'rganilayotgan matnni tomosha qilinayotgan rasmni experiment va sayohat natijalarining asl ma'nosini mazmunini talaba (yoki o'quvchi) lar hamkorliklarida tushuntirish va izohlash.

Bu suhbat mobaynida o'rganilayotgan materialni to'g'ri tushunish va baho berish ko'nikmalari hosil bo'ladi.

“SWOT-tahlil” metodi

Metodning maqsadi: mavjud nazariy bilimlar va amaliy tajribalarni tahlil qilish, taqqoslash orqali muammoni hal etish yo'llarni topishga, bilimlarni mustahkamlash, takrorlash, baholashga, mustaqil, tanqidiy fikrlashni, nostandart tafakkurni shakllantirishga xizmat qiladi.

Namuna: Badiiy tarjimaning SWOT tahlilini ushbu jadvalga tushiring.

S Badiiy tarjimaning kuchli tomonlari

W Badiiy tarjimaning kuchsiz tomonlari

O Badiiy tarjimaning S – (strength) • kuchli tomonlari

W – (weakness) • zaif, kuchsiz tomonlari

O – (opportunity) • imkoniyatlari

T – (threat) • to'siqlar

foydalanishning imkoniyatlari (ichki)

T To'siqlar (tashqi)

Xulosalash» (Rezyume, Veyer) metodi

Metodning maqsadi:

Bu metod murakkab, ko'ptarmoqli, mumkin qadar, muammoli xarakteridagi mavzularni o'rganishga qaratilgan.

Metodning mohiyati shundan iboratki, bunda mavzuning turli tarmoqlari bo'yicha bir xil axborot beriladi va ayni paytda, ularning har biri alohida aspektlarda muhokama etiladi.

Masalan, muammo ijobiy va salbiy tomonlari, afzallik, fazilat va kamchiliklari, foyda va zararlari bo'yicha o'rganiladi.

Bu interfaol metod tanqidiy, tahliliy, aniq mantiqiy fikrlashni muvaffaqiyatli rivojlantirishga hamda o'quvchilarning mustaqil g'oyalari, fikrlarini yozma va og'zaki shaklda tizimli bayon etish, himoya qilishga imkoniyat yaratadi.

“Xulosalash” metodidan ma'ruza mashg'ulotlarida individual va juftliklardagi ish shaklida, amaliy va seminar mashg'ulotlarida kichik guruhlardagi ish shaklida mavzu yuzasidan bilimlarni mustahkamlash, tahlili qilish va taqqoslash maqsadida foydalanish mumkin.

Namuna: Tarjima turlari Og'zaki Yozma afzallig i kamchilig i afzalligi kamchiligi

Xulosa:

Metodni amalga oshirish tartibi: trener-o'qituvchi ishtirokchilarni 5-6 kishidan iborat kichik guruhlariga ajratadi;

trening maqsadi, shartlari va tartibi bilan ishtirokchilarni tanishtirgach, har bir guruhga umumiy muammoni tahlil qilinishi zarur bo'lgan qismlari tushirilgan tarqatma materiallarni tarqatadi; har bir guruh o'ziga berilgan muammoni atroflicha tahlil qilib, o'z mulohazalarini tavsiya etilayotgan sxema bo'yicha tarqatmaga yozma bayon qiladi;

navbatdagi bosqichda barcha guruhlar o'z taqdimotlarini o'tkazadilar.

Shundan so'ng, trener tomonidan tahlillar umumlashtiriladi, zaruriy axborotlr bilan to'ldiriladi va mavzu yakunlanadi.

“Keys-stadi” metodi

«Keys-stadi» - inglizcha soʻz boʻlib, («case» – aniq vaziyat, hodisa, «stadi» – oʻrganmoq, tahlil qilmoq) aniq vaziyatlarni oʻrganish, tahlil qilish asosida oʻqitishni amalga oshirishga qaratilgan metod hisoblanadi.

Mazkur metod dastlab 1921 yil Garvard universitetida amaliy vaziyatlardan iqtisodiy boshqaruv fanlarini oʻrganishda foydalanish tartibida qoʻllanilgan.

Keysda ochiq axborotlardan yoki aniq voqea-hodisadan vaziyat sifatida tahlil uchun foydalanish mumkin.

Keys harakatlari oʻz ichiga quyidagilarni qamrab oladi: Kim (Who), Qachon (When), Qayerda (Where), Nima uchun (Why), Qanday/ Qanaqa (How), Nima-natija (What).

“Keys metodi”ni amalga oshirish bosqichlari

Ish bosqichlari

Faoliyat shakli va mazmuni

1-bosqich: Keys va uning axborot taʼminoti bilan tanishtirish yakka tartibdagi audio-vizual ish; keys bilan tanishish(matnli, audio yoki media shaklda); axborotni umumlashirish; axborot tahlili; muammolarni aniqlash

2-bosqich: Keysni aniqlashtirish va oʻquv topshirigʻni belgilash individual va guruhda ishlash; muammolarni dolzarflik iyerarxiyasini aniqlash; asosiy muammoli vaziyatni belgilash 16

3-bosqich: Keysdagi asosiy muammoni tahlil etish orqali oʻquv topshirigʻining yechimini izlash, hal etish yoʻllarini ishlab chiqish individual va guruhda ishlash;

muqobil yechim yoʻllarini ishlab chiqish; har bir yechimning imkoniyatlari va toʻsiqlarni tahlil qilish; muqobil yechimlarni tanlash

4-bosqich: Keys yechimini yechimini shakllantirish va asoslash, taqdimot. yakka va guruhda ishlash; muqobil variantlarni amalga qoʻllash imkoniyatlarini asoslash;

ijodiy-loyiha taqdimotini tayyorlash;

yakuniy xulosa va vaziyat yechimining amaliy aspektlarini yoritish

«FSMU» metodi

Texnologiyaning maqsadi:

Mazkur texnologiya ishtirokchilardagi umumiy fikrlardan xususiy xulosalar chiqarish, taqqoslash, qiyoslash orqali axborotni oʻzlashtirish, xulosalash, shuningdek, mustaqil ijodiy fikrlash koʻnikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Mazkur texnologiyadan maʼruza mashgʻulotlarida, mustahkamlashda, oʻtilgan mavzuni soʻrashda, uyga vazifa berishda hamda amaliy mashgʻulot natijalarini tahlil etishda foydalanish tavsiya etiladi.

Texnologiyani amalga oshirish tartibi:

- qatnashchilarga mavzuga oid boʻlgan yakuniy xulosa yoki gʻoya taklif etiladi;

- har bir ishtirokchiga FSMU texnologiyasining bosqichlari yozilgan qogʻozlarni tarqatiladi;

- ishtirokchilarning munosabatlari individual yoki guruhli tartibda taqdimot qilinadi.

FSMU tahlili qatnashchilarda kasbiy-nazariy bilimlarni amaliy mashqlar va mavjud tajribalar asosida tezroq va muvaffaqiyatli oʻzlashtirilishiga asos boʻladi.

Namuna. Fikr: “Tarjima muammolari haqida fikringizni bildiring”. Topshiriq: Mazkur fikrga nisbatan munosabatingizni FSMU orqali tahlil qiling.

“ASSESSMENT” metodi

Metodning maqsadi:

mazkur metod taʼlim oluvchilarning bilim darajasini baholash, nazorat qilish, oʻzlashtirish koʻrsatkichi va amaliy koʻnikmalarini tekshirishga yoʻnaltirilgan.

Mazkur texnika orqali taʼlim oluvchilarning bilish faoliyati turli yoʻnalishlar (test, amaliy koʻnikmalar, muammoli vaziyatlar mashqi, qiyosiy tahlil, simptomlarni aniqlash) boʻyicha tashxis

F • fikringizni bayon eting • fikringizni bayoniga sabab koʻrsating

S • koʻrsatgan sababingizni M isbotlab misol keltiring

U • fikringizni umumlashing 18 qilinadi va baholanadi.

Metodni amalga oshirish tartibi:

“Assesment” lardan ma’ruza mashg’ulotlarida tinglovchilarning yoki qatnashchilarning mavjud bilim darajasini o’rganishda, yangi ma’lumotlarni bayon qilishda, seminar, amaliy mashg’ulotlarda esa mavzu yoki ma’lumotlarni o’zlashtirish darajasini baholash, shuningdek, o’z-o’zini baholash maqsadida individual shaklda foydalanish tavsiya etiladi. Shuningdek, o’qituvchining ijodiy yondashuvi hamda o’quv maqsadlaridan kelib chiqib, assesmentga qo’shimcha topshiriqlarni kiritish mumkin.

“Tushunchalar tahlili”- metodi:

Metodning maqsadi: mazkur metod tinglovchilar yoki qatnashchilarni mavzu bo’yicha tayanch tushunchalarni o’zlashtirish darajasini aniqlash, o’z bilimlarini mustaqil ravishda tekshirish, baholash, shuningdek, yangi mavzu buyicha dastlabki bilimlar darajasini tashxis qilish maqsadida qo’llaniladi.

Metodni amalga oshirish tartibi:

- ishtirokchilar mashg’ulot qoidalari bilan tanishtiriladi;
- tinglovchilarga mavzuga yoki bobga tegishli bo’lgan so’zlar, tushunchalar nomi tushirilgan tarqatmalar beriladi (individual yoki guruhli tartibda);
- talabalar mazkur tushunchalar qanday ma’no anglatishi, qachon, qanday holatlarda qo’llanilishi haqida yozma ma’lumot beradil 19
- belgilangan vaqt yakuniga yetgach, o’qituvchi berilgan tushunchalarning to’g’ri va to’liq izohini o’qib eshittiradi yoki slayd orqali namoyish etadi;
- x har bir ishtirokchi berilgan to’g’ri javoblar bilan o’zining shaxsiy munosabatini taqqoslaydi, farqlarini aniqlaydi va o’z bilim darajasini tekshirib, baholaydi.

Namuna: “Tarjima nazariyasidagi tushunchalar tahlili”

Tushunchalar Sizningcha bu tushuncha qanday ma’noni anglatadi?

Qo’shimcha ma’lumot: Tarjimon - forsha “tarzabon” so’zidan olingan bo’lib chiroyli so’zlovchi notiq kishi degan ma’noni anglatadi.

Ekvivalent lotincha “yequvalense” so’zidan olingan bo’lib, o’xshash degan ma’noni anglatadi.

Pragmatika - til kollektivlarining biror axborotga nisbatan subyektiv munosabati.

Adekvat “adequate” so’zidan olinga bo’lib, to’la mos, aynan o’sha degan ma’nolarni anglatadi.

Retseptor - axborotni qabul qiluvchi shaxs

Izoh: Ikkinchi ustunchaga qatnashchilar tomonidan fikr bildiriladi. Mazkur tushunchalar haqida qo’shimcha ma’lumot glossariyda keltirilgan.

1-Mavzu: Badiiy matnlar tarjimasini fanining ob'ekti, maqsadi va vazifalari.

Reja:

1. Badiiy matnlar tarjimasini fanining tarixi.
2. Badiiy matnlar tarjimasini fanining rivojlanish bosqichlari.
3. Badiiy matnlar tarjimasini kursinin ob'ekti, maqsadi va vazifasi.
4. Tarjimaning xususiy nazariyalari
5. Tarjimaning lingvistik nazariyasi

Ta'limiy maqsad: talabalarda tarjima nazariyasi fanining ob'ekti va predmeti, uning filologiya sohasida tutgan o'rni haqida nazariy bilimlarni, shuningdek, tarjima jarayonining mohiyati hamda bu jarayonda qo'llaniladigan metodlardan foydalanish bo'yicha ko'nikmalarni shakllantirish.

Tayanch so'z va iboralar

Tarjima, tarjimashunoslik, lingvistika, badiiyadabiyot, tamoyil, tillararo tafavut, aslyatg, «chevurish», «o'tkazish», «qaytarish», «ag'darish», «o'girish», she'r, dramatik va nasriy asar, tafsir, tabdil, sharh.

O'zbekistonda tarjimashunoslik fani jadal sur'at bilan rivojlanayotganligi sababi – bizda uning yaratilishi, katta istiqbol sari borishi uchun zarur adabiy-tarixiy an'ana, lisoniy-uslubiy zamin, material, sharoit mavjud. O'lkamizda tarjima nazariyasi bo'sh-taqir erda emas, balki ko'p asrlik tarjima amaliyoti qaror topib, madaniy hayotga tomir otgan turli tarjima maktablari to'plagan boy, rang-barang tajribalar asosida tug'ildi. Tarjimashunoslik fanining ildizlari uzoq tarixiy zamonlarga borib taqaladi. Tarjima qadimiy davrlarda, turli qabilaga mansub kishilar orasidagi o'zaro aloqa, muloqot ehtiyoji tufayli yuzaga kelgan. Tilmochlik deb ataladigan tarjimaning bu og'zaki turi hozirda ham saqlangan.

Tarjimachilik san'ati qadimiy tarixga ega. VI asrdan boshlab sug'd, pahlaviy tilidan turkiy tilga tarjimalar bo'lgan. X-XI asrlarda yashagan adiblar, olimlar ijodida ham tarjima va adabiy-ilmiy aloqa keng rivojlangan. Abu Nasr Farobiy, Abu Ali Ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Mahmud Zamahshariy, Unsuriy, Abubakr Xorazmiy, Mahmud Qoshg'ariy, Yusuf Xos Hojib arab, hind, fors, yunon tilidagi kitoblardan keng foydalanganlar va bir qanchasini tarjima qilganlar. Masalan, birgina Abu Rayhon Beruniyning o'zi o'nta asarni arab tiliga va beshta asarni arab tilidan hind tiliga tarjima qilgan.

Samoniylar, qoraxoniylar, saljuqiylar, g'aznaviylar davrida davom etgan tarjimonlik jarayoni XV asr – temuriylar zamonida yanada taraqqiy etdi. Ayniqsa, Qur'on tafsirlari, hadislar tarjimasiga e'tibor berildi. "Kalila va

Dimna”, “Ming bir kecha”, “Shohnoma” asarlari uch-to‘rt martadan o‘zbek tiliga o‘girilgan.

O‘rta Osiyo ko‘hna madaniyat o‘choqlaridan biridir. Qadimgi davrlarda va o‘rta asrlarda Movarounnahrda o‘z davriga nisbatan yuksak taraqqiy etgan texnika va sug‘orish inshootlari, fan, madaniyat, adabiyot va san‘at yodgorliklari mavjud edi. VIII asrda O‘rta Osiyoni arablar zabt etgandan so‘ng, markazlashgan yagona davlat, xalifalik davrida arab tili umumiy davlat tili bo‘lib qoldi. Xalifalik tarkibiga kirgan barcha mintaqalarda ilm-fan asarlari ham arab tilida yoziladigan bo‘ldi. Bu davrlarda ikki taraflama va ko‘p taraflama beqiyos ko‘p tarjimalarning markazida ham arab tili mustahkam mavqeni ishg‘ol etgan edi.

Bag‘dod shahrida qaror topgan tarjima maktabi «Dorul hikma»ning faoliyati natijasida qadimgi zamon yunon klassik fanining juda ko‘p asarlari arab tiliga o‘girildi. Ana shu tarjimalar ba‘zi hollarda asl yunoncha nushalarida yo‘qolib ketgan nodir ilmiy asarlarning bizning davrimizgacha etib kelishiga sabab bo‘lgan. Ispaniyaning Toledo shahrida qaror topgan tarjima maktabi esa Bag‘dod tarjima maktabining olamshumul samaralarini G‘arbiy Evropaga uzatishda benihoya katta vositachilik rolini o‘ynadi. Buning natijasida o‘rta asrlarda arab tilida yaratilgan yoki arabchaga o‘girilgan ilmu-hikmat asarlari, yangi nazariy g‘oyalar, fundamental fanlarning natijalari Evropa zaminiga ko‘chib, u erda yanada chuqur tomir otdi.

Matematika, geometriya, mexanika, astronomiya, fizika, kimyo, tibbiyot, tarix, san‘at nazariyasi, adabiyot sohalarida arab tilida yozilgan, u orqali dunyoning boshqa mamlakatlariga, jumladan, G‘arbiy Evropaga tarjima qilib tarqatilgan juda ko‘plab ishlar orasida o‘rta osiyolik mutafannin olimlar, mutafakkirlar Muhammad al-Xorazmiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Abunasr Forobiy, Ulug‘bek va boshqalarning allaqancha asarlari ham bor.

Har bir xalq adabiyotining rivojlanishida tarjimachilikning ta‘siri katta bo‘ladi, zero tarjima tarixi adabiyot tarixi bilan tengdosh. O‘zbek adabiyotida ham tarjimachilik qadimdan rivojlangan. Mahmud Qoshg‘ariy, Rabg‘uziy, Kutb, Navoiy, Bobur, Munis, Ogahiy va boshqalar ijodida tarjima katta o‘rin egallaydi. Alisher Navoiyning «Muhokamatul lug‘atayn» nomli ajoyib lingvistik asarida turk (qadimiy o‘zbek) tilining xususiyatlari, uning rang-barang tasviriy vositalari, potensial imkoniyatlari haqida boy faktik dalillar, ma‘lumotlar keltirilgan, tilimizning boy lug‘aviy, uslubiy quvvati azamat adabiy til hisoblanmish zaboni forsiy bilan qiyosiy planda isbotlangan ekan, bular hammasi, shubhasiz, tarjima ilmi uchun ham muhim nazariy baza edi.

«Xamsa»da til bilan tafakkurning uzviy birligi, mazmun bilan shaklning o‘zaro chambarchas bog‘liqligi haqidagi fikrlar tarjima dialektikasining ayni mag‘zini

ifodalaydi, nazariyaning poydevorini yaratishga xizmat qiladi. Xullas, tarjimachilikda shu qadar boy, mazmunli tajriba azaldan mavjud edi.

1.2. O‘zbekistonda tarjima nazariyasi mustaqil fan sifatida XX asrning o‘rtalarida shakllana boshlagan bo‘lsa-da, tarjimachilik amaliyoti ming yillik tarixga ega. Bundan o‘zbek tarjimachiligi ming yillar davomida nazariyasiz rivojlanib kelgan degan xulosani chiqarib bo‘lmaydi. Avvalo, arab, fors, hind, turk, rus tillaridan juda ko‘p ilmiy, tarixiy, siyosiy, diniy, falsafiy, adabiy kitoblarni o‘zbekchalashtirgan bizning tarjimonlarimiz garchi yozilmagan, sistemalashtirilmagan, umumlashtirilmagan bo‘lsa-da, qabul etilgan, uqilgan, rioya qilingan ma’lum tarjimachilik aqidalariga asoslanib ish ko‘rganlar. Masalan: nazm-nasr bilan yoki goho, aksincha, proza – she’riy maqomga solinib o‘girilgan; hijjalab yoki erkin, qisqartirib yoki qo‘shib, lokalizatsiya yoki modernizatsiya yo‘li bilan tarjima qilingan va hokazo. Hatto ba’zan tarjimalarga yozilgan an’anaviy muqaddimalarda nima sababli u yoki bu tarjimachilik aqidasi, nazariy printsiplarga rioya qilinganligi tarjimonlar tomonidan asoslangan ham. Bu esa tarjima nazariyasining ibtidosi XX asrdan oldin tug‘ila boshlaganidan, qadim zamonlardayoq nazariya kurtaklari paydo bo‘la boshlaganidan dalolat beradi. XIX asrda Xorazm va Toshkentda alohida-alohida tarjima markazlari shakllangan bo‘lsa, XX asrni bemalol tarjima asri deb aytsa bo‘ladi. Chunki XX asr boshlariga qadar, asosan, Sharq xalqlari yaratgan ilmiy-adabiy meros durdonalari tarjima qilingan bo‘lsa, XX asrdan boshlab Evropa xalqlari adabiyoti, ayniqsa rus tilidan tarjima qilish avj olgan. Jadidlarning ma’rifatchilik harakati keng miqyosda ilmiy-madaniy va ma’naviy aloqalarni talab qilgan. Sho‘ro davrida ham dunyo xalqlari adabiyotidan eng yaxshi asarlar tarjima qilindi. Jumladan, Abdulla Qodiriy, Cho‘lpon, G‘ofur G‘ulom, Maqsud Shayxzoda, Mirtemir, Hamid Olimjon, Mirzakalon Ismoilov, Zulfiya, Abdulla Qahhor kabi mashhur adiblarimiz jahon mumtoz adabiyoti vakillari L.N.Tolstoy, V.Shekspir, A.S.Pushkin, M.Lermontov, Sh.Rustaveli, N.V.Gogol, J.Bayron, N.Hikmat, V.Mayakovskiy asarlarini zo‘r mahorat bilan tarjima qildilar. “Faust” (Gyote), “Ilohiy komediya” (Dante), “Ramayana” kabi jahonshumul asarlar tilimizda yangradi. Shu bilan birga, o‘nlab professional tarjimonlar (Sh.Shomuhamedov, M.Osim, Y.Shamsharov, Q.Qahhorova, H.Ahrorova, Q.Mirmuhamedov, V.Ro‘zimatov, T.Jalolov, O. Sharafiddinov, A.Rashidov, M.Mirzoitov, H.To‘rabekov, I.G‘afurov, M.Mahmudov, M.A’zam, A.Fayzullo va boshqalar) ning samarali ijodiy mehnati tufayli Firdavsiy, Umar Hayyom, J.Rumi, Hofiz Sheroziy, Bedil, Servantes, M.Dostoevskiy, I.Turgenov, Balzak, Mopassan, R.Tagor, E.Xeminguey, Premchand, M.Sholoxov, Ch.Aytmatov va boshqa ko‘plab atoqli adiblarning

dunyoga mashhur noyob asarlari o‘zbek kitobxonlarning kitob javonidan o‘rin oladi.

Bizning respublikamizda S.Husayn, Roiq, S.E.Palastrov, M.A.Sal’ye tarjima nazariyasi uchun poydevor yaratgan adiblar, birinchi tadqiqotchilar. XX asr o‘zbek yozuvchilaridan Cho‘lpon, G‘afur G‘ulom, Oybek, Abdulla Qahhor,

Mirtemir, M.Shayxzoda, Mirzakalon Ismoilov, Asqad Muxtor, Erkin Vohidov, Abdulla Oripov, Muhammad Ali va boshqalar badiiy tarjima sohasida ham samarali ijod qilganlar. Badiiy tarjima sohasida M. Osim, N. Alimuhamedov, Sh.Shomuhamedov, K.Kahhorova, O.Sharopov, Sh.Tolipov, V.Ro‘zimatov, Q. Mirmuhammedov, A. Rashidov, M. Hakimov, I.G‘afurov, M.Mirzoidov, H. To‘rabekov, T.Alimov va boshqalar professional tarjimon sifatida tanilganlar. O‘zbek tilida ilmiy-texnikaviy, ijtimoiy-siyosiy adabiyotlar tarjimachiligida ham katta yutuqlarga erishilgan. Bunda R. Abdurahmonov, V. Rahimov, A. Shomahmudov, Z. Tincherova kabi tarjimon-larning hissasi katta. Cho‘lpon, Sanjar Siddiq kabi mohir tarjimonlar nafaqat bu davr tarjima adabiyotini, ayni paytda tarjimashunoslik ilmini ham boshlab berganlar, tarjima haqida maqola va risolalar bitganlar.

Badiiy tarjima umuminsoniyat madaniyati, tafakkuriy kashfiyotlarni o‘zlashtirish vositasidir. Shunisi ham borki, Alisher Navoiyning “Xamsa”, Zahriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” kabi o‘zbek adabiyotining shoh asarlari jahon tillariga bir necha bor tarjima qilindi. Umummilliy adabiyotimizning tarkibiy qismi bo‘lgan ana shu tarjima adabiyotini o‘rganish, tarjimachilik san’ati, talab va qonuniyatlarini tahlil etish va shu asosda tarjima tanqidini yo‘lga qo‘yish muhim dolzarb masalalardan biri bo‘lib qoldi. O‘tgan asrning 50-yillarida badiiy tarjimoni ilm sifatida tadqiq etish boshlandi. Bunda A.Muxtor, J.Sharipov, G‘.Salomov, N.Vladimirova, N.Komilov, K.Jo‘raev, T.Jo‘ra kabi olimlarning xizmati katta bo‘ldi. Va nihoyat, O‘zMUda tarjimashunoslik keng rivojlanib, o‘ziga hos ilmiy maktab yuzaga keldi.

Ayniqsa, filologiya fanlari doktori, O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan fan arbobi, xalqaro Bobur mukofoti laureati, tarjimashunos olim, publitsist, professor G‘.Salomovning (taxallusi - G‘aybulla As-Salom) bu sohadagi xizmatlari katta bo‘ldi. Olim o‘zining butun ilmiy faoliyatini O‘zbekistonda tarjimachilikni o‘rganishga bag‘ishlagan, uni alohida fan sifatida shakllantirishga muvaffaq bo‘lgan salohiyatli yirik olimdir.

O‘zbek tilining chuqur bilimdoni, uslubshunos va qiyosiy adabiyotshunoslik aspektida salmoqli ishlar yaratgan ustoz G‘.Salomov tarjima nazariyasi, tarixi va tanqidini birgalikda olib rivojlantirdi, uning ishlari tufayli o‘tgan asrning

oltmishinchi yillarida O‘zbekistonda o‘ziga xos tarjimashunoslik ilmiy maktabi shakllandi.

Ustoz G‘.Salomov asos solgan tarjimashunoslik ilmiy maktabi hozirgi kunda yanada rivojlanib bormoqda. Endilikda g‘arb va sharq tillaridan tarjimalar ko‘payib, iqtidorli yosh tarjimashunos olimlar ustoz G‘.Salomov ishlarini davom ettirmoqda.

1.3. Tarjima nazariyasi ko‘p sohali, ko‘p janrli, sertarmoq, murakkab umumfilologik fan. Tarjimashunoslikning bir qanoti-tilshunoslik bo‘lsa, ikkinchi qanoti-adabiyotshunoslikdir. Til va adabiyot tarixi bilan tarjima tarixi, adabiyot nazariyasi va tarjima nazariyasi, lingvistika hamda

tarjimashunoslik bir-biri bilan uzviy bog‘liq, lekin hech qachon birinchisi ikkinchisining o‘rnini egallay olmaydi. Badiiy tarjima nazariyasida tarjimashunoslikning badiiy adabiyot, asosan adabiy jarayon, adabiy janrlar, ijodkor shaxsi va hokazo masalalari bilan bog‘liq tomonlar o‘rganiladi. Tilshunoslik sohasi esa tarjima nazariyasining hamma tomonlari, sohalari, turlari, janrlariga aloqador.

Tarjimashunoslik fani tarjima amaliyotini, uning o‘ziga xosliklarini, tarixini, tamoyillari, printsip va qonuniyatlarini o‘rganadi, tarjimonga o‘g‘irish uchun asar tanlash, tillararo tafovutlar hamda asliyatga xos boshqa xususiyatlarni, milliy-adabiy an‘analarni hisobga olgan holda ish tutishga yordam beradi.

Tarjimashunoslik fani uch qismdan iboratdir: 1). Tarjima tarixi. 2). Tarjima nazariyasiga kirish. 3). Umumiy tarjima nazariyasi asoslari.

Tarjima nazariyasining vazifasi – asl nusxa bilan tarjima o‘rtasidagi nisbatning qonuniyatlarini kuzatishdan, alohida xususiy xarakterdagi tarjima hodisalaridan tug‘ilgan xulosalarni ilmiy ma‘lumotlar asosida umumlashtirishdan hamda tarjimachilik amaliyotiga bilvosita ta’sir o‘tkazish, uning sifatini yaxshilashdan iborat. Tarjima amaliyoti maqbul ifoda vositalarini topish hamda muayyan konkret tarjima masalalarini hal qilishda muqobil model, qoida, dalil va isbotlarni tarjima nazariyasidan oladi. Shunday qilib, asl nusxa bilan tarjima o‘rtasidagi munosabat hamda konkret hollarda yuz berib turadigan, izohlash, tushuntirish va umumlashtirishni talab etadigan farqlanuvchi, tafovut qiluvchi formalar tarjima nazariyasining asosiy predmeti hisoblanadi.

«Tarjima nazariyasi va amaliyoti» kursining vazifasi tarjima jarayoni va tarjimada muqobillik qonuniyatlarini o‘rganishdan iborat. Kurs O‘zbekiston va xorijiy mamlakatlarda tarjimashunoslik fanining tarixi va hozirgi ahvoli bilan tanishtiradi va tarjimada amaliy bilim va ko‘nikmalarning nazariy asoslarini yaratadi.

Tarjima – forsa «tarzabon» (chiroyli soʻzlovchi, notiq, tili burro kishi) soʻzidan arablashib oʻzgargan. Arab tiliga «tarjumon» shaklida qabul qilingan, undan «tarjima» yoki «tarjuma» hosil boʻlgan. Oʻzbek adiblari bunday tushunchani «chevurish», «oʻtkazish», «qaytarish», «agʻdarish», «oʻgʻirish» singari atamalar bilan ifoda etganlar. Koʻp yillar davomida «tarjima» sharh, tafsir, bayon qilish, tushuntirish maʼnolarida ham qoʻllanib kelingan. Faqat XX asrda bu soʻz badiiy ijodning bir turini ifodalash maʼnosini kasb etdi va ilmiy-filologik terminga aylandi.

«Tarjima» hamma uchun tushunarlidek tuyulsada, bu terminni maʼnosi ochib berilishi lozim. Birinchidan, tarjima – bu bir tilda sodir boʻlgan asarni ikkinchi tilga faqat tarjima qilish yoʻli bilan etkazib berish jarayonidir. Bir tildan ikkinchi tilga badiiy adabiyot: sheʼr, dramatik va nasriy asarlar, fanning turli-tuman sohalariga doir ilmiy va ilmiy-ommabop kitoblar, diplomatiya hujjatlari, rasmiy qogʻozlar, siyosiy arboblarning maqolalari va notiqning

nutqlari, gazeta materiallari, boshqa-boshqa tillarda soʻzlashuvchi, «tilmochning» xizmatiga muhtoj boʻlgan kishilarning suhbatlari tarjima qilinadi, kinofilmlar oʻgʻiriladi. Ikkinchidan, tarjima – bu shu jarayonning natijasi deb tushuniladi, yaʼni tarjima tilida yangi yaratilayotgan asardir.

Tarjima – xalqlar oʻrtasida oʻzaro iqtisodiy-siyosiy, ilmiy, madaniy aloqalarning kengayishi manfaatlariga xizmat qiladi. U xalqlar doʻstligi, qardoshlik va internatsionalizm manfaatlariga xizmat qiluvchi eng muhim vositalardan biridir. Tarjima – madaniyat va taraqqiyot, tinchlik va kishilarning bir-birlarini oʻzaro tushunib olishlari ishiga, gumanizmning oliy ideallariga xizmat qiladi.

Tarjima – milliy adabiyotlarning oʻzaro aloqasi va bir-biriga taʼsiri jarayonini tezlashtiradi; milliy adabiyotlarda mushtarak mavzular, umuminsoniy gʻoyalar, rang-barang adabiy-estetik shakllarning tugʻilishiga sabab boʻladi.

Tarjima – milliy tillarning rivojlanish surʼatini tezlashtiradi, tillarning lugʻat boyligini yanada oshiradi, yangi-yangi grammatik vositalarni keltirib chiqaradi.

Tarjima – bir tildagi matnni boshqa tilda qayta yaratishdan iborat adabiy ijod turi.

Tarjima millatlararo muloqotning eng muhim koʻrinishi. Asliyat va qayta tiklangan matn xususiyatiga qarab badiiy tarjima, ilmiy tarjima va boshqa turlarga ajratiladi.

Asl nusxani aks ettirish tarziga koʻra tafsir, tabdil, sharh kabi koʻrinishlarga ham ega boʻlishi mumkin.

Tarjimaning maqsadi – xorijiy til lisoniy vositalari yordamida yaratilgan matnni ona tili materiali asosida qayta yaratishdan iboratdir. Buning uchun tarjimon, birinchi navbatda, asl nusxani toʻla-toʻkis idrok etishi, soʻngra uni oʻz tilida bekami-koʻst qayta ifodalashi darkor.

Tarjimaning vazifasi – asliyat va tarjima tillari leksik, grammatik va stilistik hodisalari o‘rtasidagi uyg‘un va tafovutli jihatlarni puxta o‘zlashtirib olgan holda, asliyatning shakl va mazmun birligini ona tili vositalari yordamida qayta yaratishdan iboratdir. Bu tamoyilga rioya qilmaslik tarjimada aniqlikning, to‘la-to‘kislikning, demakki, ifoda me‘yorining buzilishiga, harfxo‘rlikning sodir bo‘lishiga olib keladi. Asl nusha muallifidan voqelikni to‘g‘ri aks ettirish talab etilsa, tarjimondan asl nushani bekami-ko‘st talqin etish talab qilinadi.

A.V. Fedorov so‘zlari bilan aytganda “Tarjima qilish – bu bir til vositasi bilan ilgari ifoda etilgan narsalarni boshqa til vositasi bilan to‘g‘ri va to‘liq ifoda qilish deganidir”.¹ “Shunday qilib, tarjimaning asosiy vazifasiga nafaqat originalning tilida ifoda etilgan fikrlarni aniq bayon qilish emas, balki, tarjima tili vositasida xabarning uslub va shakllarining barcha xususiyatlarini qanday bo‘lsa shunday tasvirlab bermoq kiradi. Aynan mana shunday asl holida tiklash tarjimini boshqa tilda ifodalangan mazmunni ifodalashning boshqa turlaridan: aytib berish, qisqacha muammuni bayon qilishdan ajratib turadi”².

Tarjimaning lingvistik nazariyasi – bu tarjima jarayonini tillararo transformatsiya (o‘tish) sifatida ilmiy aks ettirish, ya’ni bir tildagi matnni ikkinchi bir tildagi matnga muqobil sifatida o‘zgartirish. Boshqacha qilib aytganda, tarjimaning lingvistik nazariyasini asosiy vazifasi tarjima jarayonini modellashtirishdan iboratdir - tarjima jarayonining aniq modelini qurish, ya’ni ba’zi ilmiy sxemalarga asoslangan bu jarayonni mavjud tomonlarini u yoki bu jihatdan aks ettirish. Badiiy tarjimaning asosiy xususiyati tilning badiiy vazifasidan kelib chiqadi. Til badiiy asarda estetik hodisa, san’at faktiga aylanadi. Adabiy asar tili – alohida «badiiy voqelik» unsuridir. Tarjimada ana shu obrazli-ifodaviy tildagi badiiy ma’noni boshqa tilning obrazli-ifodaviy zaminiga o‘tkazish, obrazni obraz bilan qayta ifodalash jarayoni yuz beradi. Shuning uchun tarjimon asardagi voqealarni badiiy tafakkur jarayonini yangidan idrok etadi. Zamonaviy tarjima talablariga asosan tarjimon asliyatning san’at asari sifatida shakl va mazmun birligini qayta yaratishi, milliy va individual xususiyatlarini saqlashi lozim. Tarjimon ona tilining rivojlanish darajasi, tarjimachilik an’analari, tajribalariga suyanadi, turli xil tafovutlarning mavjudligini hisobga oladi. Tarjima jarayonida tarjimon hamma vaqt o‘z ona tilida fikrlaydi, ona tili unga tahlil quroli, sinov mezonini bo‘lib xizmat qiladi. Tarjima nusha ko‘chirish kabi bir ish bo‘lmay, ijodiy jarayondir, tarjimon esa boldan holva pishiruvchi mohir yozuvchi bo‘lishi kerak. Tarjimondan asarning umumiy mazmuni va g‘oyasini emas, yozuvchining o‘ziga xos tili va uslubini, uning badiiy mushohada formasini; kitobning tashqi va yuzaki jismi-yu, latofatini emas, balki uning asosiy bisoti: ichki harorati va badiiy xususiyatlarini to‘la-to‘kis aks ettirish talab qilinadi.

Filologiya fanlari doktori, keksa yozuvchi va mohir tarjimon Korney Chukovskiy o'zining «Iskusstvo perevoda» nomli mashhur asarida quyidagi rus maqolini epigraf qilib olgan edi: «Tarjima xuddi xotinga o'xshaydi: to'g'ri bo'lsa – chiroyli emas, chiroyli bo'lsa – to'g'ri emas». Bu maqol tarjima san'atining asosiy xususiyatini, uning zaminidagi mavjud ziddiyatni juda to'g'ri aks ettirgan. Zero, to'g'ri tarjima etishni maqsad qilib qo'ygan kishi, ko'proq, xijjalab tarjima qilishga, muddaosi chiroyli tarjima qilishdan iborat bo'lgan kishi esa ko'proq o'zini avtorlashtirishga moyil bo'ladi. Ham to'g'ri va ham chiroyli tarjimagina mukammal va ideal san'at asari bo'la oladi, bunday tarjima yaratishning o'zi esa chinakam san'atdir. Bunday san'at tarjimondan to'g'ri tarjima qilish doirasida chiroyli tarjima etishni va chiroyli tarjima etish doirasida to'g'ri tarjima qilish mahoratini egallashni talab etadi.

Tarjimonning vazifasi so'z va gapning umumiy ma'nosini to'g'ri bera bilish emas, balki avtor uslubining ichki energiyasidan kelib chiqadigan eng nozik xususiyatlarni, chunonchi, badiiy ohang, harakat, so'z va so'zlar birikmasi zamirida yashirinib yotgan, «oddiy» ko'z bilan ko'rib bo'lmaydigan semantik hodisani, har bir avtorning o'ziga xos yumor yaratish xususiyatini, uning so'z tanlash, so'z yaratish va so'z biriktirish borasidagi novatorligini, badiiy asarning eng muhim xossasi bo'lgan obrazlikni, har bir tovush, nuqta va vergulning badiiy funksiyasini bilib va to'g'ri aks ettirishdan iborat. Tarjimon uchun ikki tilni mukammal bilish, turmush tajribasi, badiiy mahorat hamda yozuvchining uslubini to'la egallash va buni tarjimada qayta tiklay olish juda zarur. Uslubi buzib tarjima qilingan asarda ham asl nushada mavjud hamma narsa muxayyo bo'ladi: so'zlar ham, gaplar ham, voqealar ham, syujet, kompozitsiya va obrazlar ham. Unda fakat «kichik» bir detal etishmaydi, xolos: u ham bo'lsa asarning bosh qahramoni – yozuvchining o'zi, uning siymosi, ovozi, yurak tepishi – ya'ni uning uslubini, mahorati va san'ati.

Tarjima jarayonida san'atkor son-sanoqsiz amaliy mushkulotlarga duch keladiki, bu hol, tarjimaning ijodiy faoliyat ekanligi tufayli, tarjimondan har bir muammoli holat echimiga ijodiy yondashishni talab qiladi. Asl nusxaga ijodiy munosabatda bo'lishgina tarjimaning muallif maqsadiga muvofiq tarzda amalga oshirilishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Ammo to'la-to'kis adekvatlikka erishish uchun birgina mahorat va ist'edod bilan bo'g'liq ijodkorlikning o'zi kifoya qilmaydi. Ilm-fan tarmoqlarining hozirgi davrdagi rivojlanish darajasi tarjima amaliyoti muammolarining chuqur ilmiy mushohada ishtirokisiz ijobiy hal qilinishini taqozo etmaydi. Demak, asliyat ruhini imkon qadar to'g'ri va to'la aks ettiradigan tarjima matni yaratish uchun tarjimon ham talantli badiiy so'z ustasi, ham ist'edodli tarjimashunos- olim bo'lishi kerak.

Xulosa

Tarjima – tillar orasidagi vositachilikka yo‘naltirilgan o‘ziga xos adabiy faoliyat, ya’ni tillarning rang-baranglik xususiyati asosida paydo bo‘ladigan madaniyatlararo muloqot to‘siqni engib o‘tish jarayonidir. Tarjima faoliyati shu qadar serqirradi, usiz hayotimizning biron jabhasini ham tasavvur qila olmaymiz. Tarjimonlik faoliyati o‘zining boy tarixiga ega bo‘lib, faqat XX asrga kelib fan sifatida olimlar tomonidan tan olindi va tadqiq qilina boshlandi. Hozirgi paytda tarjima nazariyasi bir necha bo‘limga bo‘lib o‘rganiladi. Bunda yuqorida ko‘rsatib o‘tilgan metodlardan o‘rni bilan foydalaniladi.

Munozara uchun savollar:

1. Tarjima so‘zining ma’nosi nimani anglatadi?
2. Tarjima nazariyasi nimani o‘rganadi?
3. Tarjima nazariyasining ob’ektini nima tashkil etadi?

4. Tarjima nazariyasining predmeti nima?
5. Tarjimashunoslik fanining maqsad va vazifalari nimalardan iborat?
5. Qaysi jihatlar tarjimashunoslikni mustaqil fan sifatida tadqiq etishga imkon beradi?
6. Tarjimashunoslik fani qanday fanlar bilan o‘zaro aloqada?
8. Tarjima necha turga bo‘linadi?
9. Tarjima turlarining asosiy farqlarini izohlang.
10. Tarjimon faoliyatining asosini tashkil etuvchi qismlar nimalardan iborat?
11. Tarjima bilan shug‘ullanish uchun lingvistik bilimning o‘zi kifoya qiladimi?

Foydalaniladigan adabiyotlar

1. Grigoryev B.B. Teoriya i praktika perevoda. M.: Interdialekt, 2000. – 455 s.
2. Komissarov V.N. Teoriya perevoda (lingvisticheskie aspekty). - M.: Visshaya shkola, 1990. – 253 s.
3. Fedorov A.V. Osnovi obshey teorii perevoda. M.: Visshaya shkola, 1983. – 303
4. Sadiqov Z. Tarjima nazariyasi va amaliyoti. Darslik. – Tashkent, 2023, 180 b.
5. Todjixodjayev M. Tarjima nazariyasi va amaliyoti, - Namangan, 2024, 1050b.
6. Salomov G`. Tarjima nazariyasi asoslari . – Toshkent, 2019, 210 b
7. Yo‘ldoshev M. Badiiy matn lingvopoetikasi. – Toshkent: Fan, 2008, 88-bet

2-mavzu. Tarjima turlari. Tarjimaning tilshunoslik bilan bog‘liq jihatlari.

REJA:

1. Tarjimaning tilshunoslik bilan bog‘liq jihatlari.
2. Tarjima turlari.
3. Tarjimalarning turlanish parametrlari

Tarjima jarayoni, yuqorida bir necha marta qayd etilganidek, bir tildagi matnning ikkinchi bir tilga o‘girishidir. Demak, ana shu jarayonni tilshunoslik nuqtai nazaridan tarjima jarayoni deb atash mumkin. Shuningdek, tarjimaning transformatsiyalarning o‘ziga xos bir turi deb atash ham mumkin. Boshqacha aytganda, tarjima nazariyasi tillararo transformatsiyalarga, ya’ni tarjima jarayoniga bo‘lgan ilmiy karashlarning o‘rganilishi, yoritilishi sanalsa, yaratilgan tarjima namunalari uning tadqiqot ob’ekti sifatida xizmat qiladi.

Tarjimashunoslikning 4 asosiy jabhasi (aspektlari) bor:

- 1) tarjimashunoslikka kirish;
- 2) tarjima tarixi;
- 3) tarjima nazariyasi;
- 4) tarjima tanqidi.

Bu aspektlar tarjimashunoslikning o‘ziga xos yo‘nalishlari bo‘lib, har biri bugungi kunda alohida fan sifatida o‘rganiladi. Tarjimashunoslik fan sifatida,

L.S.Barxudarov fikriga ko‘ra, quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- 1) qiyosiy metod (chunki tarjima ikki tilni qiyoslash asosida amalga oshiriladi);
- 2) tarkibiy qismlarga ajratish (componential method) yoki semalarga ajratib tahlil qilish metodi (componential method semes);
- 3) transformatsiya metodi (ikki til turlari va vositalariga xos xususiyatlarni aniqlab, natijalarni tahlil qiluvchi metod). Leksik, grammatik transformatsiyalar);
- 4) statistik tahlil metodi;
- 5) oppozitsiyali (qarama-qarshi qo‘yib tahlil qilish) metod (boy-boys, came-did not come).

Ushbu metodlardan tashqari tarjima usullari ham mavjud bo‘lib, ular quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- 1) ma’lumotlarni qisqa va lo‘nda qilib yozib olish (kerakli joylarini qisqa qayd etish) va ularga tayanib o‘girish usuli (masalan, og‘zaki tarjimada);
- 2) tarjimada asl nusxa materialini ma’noli bo‘laklarga ajratib o‘girish usuli (barcha tarjima turlarida);
- 3) matnning leksik, grammatik transformatsiyalar orqali o‘girish usullari: a) og‘zaki transformatsiyalar orqali o‘girish usuli; b) yozma transformatsiyalar orqali o‘girish usuli;

- v) og‘zaki-yozma transformatsiyalar orqali o‘g‘irish usuli; g) antonimik vositalar orqali o‘g‘irish usuli;
- d) sinonimik vositalar orqali o‘g‘irish usuli; e) transkripsiya orqali o‘g‘irish usuli;
- yo) transliteratsiya orqali o‘g‘irish usuli; j) kalъka orqali o‘g‘irish usuli;
- z) kompensatsiya usuli;
- i) umumlashtirish usuli;
- y) konkretlashtirish usuli; k) ixchamlashtirish usuli;

Tarjimalarning turlanishi quyidagi parametrlar (o‘lchovlar) asosida namoyon bo‘ladi:

1. Tarjima qilinayotgan tilning va asl nusxaning o‘zaro bog‘liqligiga qarab.
2. Tarjimonlik faoliyati bilan shug‘ullanuvchi sub’ektning tarjima qilinayotgan matnni muallifiga munosabati va tarjima xarakteriga qarab.
3. Tarjima qilinayotgan matnni tarjimaviy parchalanishiga qarab.
4. Tarjima matni va original matnning taqdimot turiga qarab.
5. Tarjima xarakteri va sifatiga qarab.
6. Tarjima qilinayotgan materialning janriga qarab.
7. Tarjimaning to‘liqligi va asl nusxaning ma’nosi uzatilishiga qarab.
8. Tarjimaning asosiy funktsiyalariga (vazifalariga) qarab.
9. Asl nusxaning birlamchiligiga qarab.

Tarjimaning yuqorida bayon etilgan turlarini alohida-alohida tarzda ko‘rib chiqamiz.

- 1) Tarjima qilinayotgan tilning va asl nusxaning o‘zaro bog‘liqligiga qarab.

Tarjimaning bu turi o‘z navbatida bir qator kichik guruhlariga ajralib ketadi. Bular quyidagilardan iborat.

Bir til ichidagi tarjima:

- diaxronik tarjima (eski tilda yozilgan tarixiy matnni zamonaviy tilga tarjimasi);
- transpozitsiya (bir janrda yoki funktsional uslubda yozilgan matnni boshqa janr yoki uslubdagi tarjimasi).

Tillararo tarjima:

- binar tarjima (bir jonli tildan boshqa jonli tilga tarjima qilish);
 - intersemiotik tarjima (jonli tildan sun‘iy tilga tarjima qilish);
 - transmutatsiya (bir sun‘iy tildan boshqa sun‘iy tilga tarjima qilish).
- 2) Tarjimonlik faoliyati bilan shug‘ullanuvchi sub’ektning tarjima qilinayotgan matnni muallifiga munosabati va tarjima xarakteriga qarab.

Tarjimaning bu turini quyidagicha tasniflashimiz mumkin:

- matn muallifi bo‘lmagan kishi tomonidan qilingan tarjima;
- avtotarjima (muallifning o‘zi qilgan tarjima);

- avtorlashtirilgan tarjima (muallif ma'qullagan tarjima);
- mashina tarjimasi (kompyuterda qilingan tarjima);
- aralash tarjima (qismi kompyuterda, qismi inson tomonidan qilingan tarjima).

3) Tarjima qilinayotgan matnni tarjimaviy parchalanishiga qarab.

Mazkur tarjima turi o'z navbatida quyidagi kichik guruhlariga ajraladi:

- morfemalar tarjimasi;
- so'zma - so'z tarjima;
- jumlama - jumla tarjima;
- abzatsma – abzats tarjima;
- butun matn tarjimasi.

4) Tarjima matni va original matnning taqdimot turiga qarab.

Tarjimaning bu turini quyidagi bo'limlarga ajratish mumkin:

Yozma tarjima:

- yozma matnning yozma tarjimasi;
- og'zaki matnning yozma tarjimasi.

Og'zaki tarjima:

. og'zaki matnning og'zaki tarjimasi:

- . sinxron tarjima;
- . ketma – ket tarjima;
- . bir tomonlama tarjima;
- . ikki tomonlama tarjima;
- . yozma matnning og'zaki tarjimasi.

5) . Tarjima xarakteri va sifatiga qarab.

- . erkin tarjima;
- interpretatsiya;
- adekvat (mos, to'laqonli) tarjima;
- aniq tarjima;
- autentik tarjima;
- tasdiqlangan tarjima.

6) Tarjima qilinayotgan materialning janriga qarab.

- . ilmiy-texnik tarjima;
- ijtimoiy-siyosiy tarjima;
- adabiy tarjima;
- harbiy tarjima;
- yuridik (huquqiy) tarjima.

7) Tarjimaning to'liqligi va asl nusxaning ma'nosi uzatilishiga qarab.

To'liq tarjima. Noto'la tarjima:

- qisqartirilgan tarjima;
- fragmentar (parcha, qism) tarjima;
- aspekt (nuqtai nazar) tarjima;
- annotatsion (matnni qisqa mazmuni) tarjima;
- referativ tarjima (asarning mavzusi, maqsadi, tadqiqot uslublari va olingan natijalar haqida qisqa ma'lumot).

8). Tarjimaning asosiy funktsiyalariga (vazifalariga) qarab.

- amaliy tarjima;
- ishchi tarjima;
- konsultativ tarjima;
- nashr etilgan tarjima;
- o'quv tarjima;
- eksperimental tarjima;
- etalon tarjima.

9). Asl nusxaning birlamchiligiga qarab.

- to'ppa-to'g'ri (bevosita) tarjima;
- bivosita (egri) tarjima;
- teskari tarjima.

Munozara uchun savollar:

1. Tarjimashunoslik fani qanday fanlar bilan o'zaro aloqada?
2. Tarjima necha turga bo'linadi?
9. Tarjima turlarining asosiy farqlarini izohlang.
3. Tarjimon faoliyatining asosini tashkil etuvchi qismlar nimalardan iborat?
4. Tarjima bilan shug'ullanish uchun lingvistik bilimning o'zi kifoya qiladimi?

Foydalaniladigan adabiyotlar

1. Grigoryev B.B. Teoriya i praktika perevoda. M.: Interdialekt, 2000. – 455 s.
2. Komissarov V.N. Teoriya perevoda (lingvisticheskie aspekty). - M.: Visshaya shkola, 1990. – 253 s.
3. Fedorov A.V. Osnovi obshey teorii perevoda. M.: Visshaya shkola, 1983. – 303
4. Sadiqov Z. Tarjima nazariyasi va amaliyoti. Darslik. – Tashkent, 2023, 180 b.
5. Todjixodjayev M. Tarjima nazariyasi va amaliyoti, - Namangan, 2024, 1050b.
6. Salomov G`. Tarjima nazariyasi asoslari . – Toshkent, 2019, 210 b
7. Yo'ldoshev M. Badiiy matn lingvopoetikasi. – Toshkent: Fan, 2008, 88-bet

3-mavzu. Tarjimaning metodik aspektlari.

Tarjima birliklari va darajalari.

Reja:

1. Tarjimaning metodik aspektlari.
2. Tarjima birliklari va darajalari.
3. Tarjimada muvofiqlik tushunchasi.
 - 3.1. Shaklan muvofiqlik tushunchasi.
 - 3.2. Mazmunan muvofiqlik tushunchasi.
4. Mukammal (adekvat) tarjima tushunchasi.
5. Dinamik (funktSIONal) teng ma' nolilik tushunchasi

Tarjima to'g'risida asosiy kontseptsiyalar

Tarjima xususida gap borar ekan, bir tildan boshqa tilga alohida so'zlarni, so'z birikmalarini, butun bir asarni tarjima qilish nazarda tutiladi. Tarjima bir-biriga oilaviy jihatdan yaqin tillardan èki tamoman boshqa- boshqa oilaga mansub bo'lgan tillardan amalga oshiriladi.

Tarjima teng ma' nolilik (muqobillik)ni taqozo qiladi, boshqacha qilib aytganda, amalga oshirilgan tarjima asliyatga mazmun jihatdan muvofiq bo'lishi lozim. Bu hodisa hamisha tarjima nazariyasi va amaliètining asosiy muammosi bo'lib kelmoqda.

Hozirgi davrda tarjimaning teng ma' nolilik èki asliyatga muvofiqlik tushunchasi haqida har xil qarashlar mavjud. Quyida ularning ayrimlari bilan tanishamiz: Shaklan muvofiqlik tushunchasi.

Tarjima tarixi tarjimaning teng ma' nolikka asoslanganligini allaqachon tasdiqlagan. 60-yillargacha tarjimada teng ma' nolilik muammosi haqida baèn qilingan qarashlarni quyidagicha izohlash mumkin: Asliyatdagi hamma narsani so'zma-so'z, harfma-harf o'g'irish shart degan fikr hukmron edi. Iloji boricha asliyat matnini shaklan o'g'irish talab etilardi.

Asliyatning faqat to'g'ridan-to'g'ri qayta yaratib bo'lmaydigan joylarigina o'zgartirilar, almashtirilar èki bo'lmasa matndan tushirib qoldirilar edi.

Diniy «muqqadas» kitoblarni tarjima qilishga to'g'ri kelganda, ularni «ollohning so'zlari» deb aniq va so'zma-so'z tarjima qilinar edi. So'zma-so'z tarjima kitobxonni tarjima asarini o'qishdan bezdiradi va unda qiziqish uyg'otmaydi.

Mazmunan muvofiqlik tushunchasi.

Tarjimaning, ushbu yo'nalishi «hijjalab», ya'ni so'zma-so'z tarjima qilish usuliga qarshi bo'lgan edi. Ushbu yo'nalish tarafdorlari quyidagi ikki talabga rioya qilgan holda tarjimini amalga oshirganlar.

1. Asliyat matnining barcha muhim elementlarini tarjima qilish.
2. Tarjima qilinaётgan til normalariga amal qilgan holda o‘g‘irish.

Shu ikki holatga amal qilib tarjima qilinsa, mazmunga muvofiqlik, ya’ni tarjima matnining ikki muhim xususiyati – shakl va mazmun muvofiqlikka erishish mumkin, degan xulosa qilinadi.

Mazmungan muvofiqlik kontseptsiyasi tarjima tafakkuri taraqqiётida olg‘a bosilgan qadam edi. Uning qoidalariga amal qilgan holda amalga oshirilgan tarjimalar ancha mazmunli bo‘lib kitobxonlarni o‘ziga jalb qilgan edi. Ammo mazmungan muvofiqlik tushunchasini nazariy jihatdan mukammal deb bo‘lmaydi. Asl nusxaning mazmuni berilsa-yu, uning ekspressivligi va uslubiy o‘ziga xosligi tarjima tilida o‘z aksini topmasa, uni mukammal tarjima deyish mumkinmi?

Albatta, yo‘q.

Mukammal (adekvat) tarjima tushunchasi.

Adekvat tarjima tushunchasining mualliflari bo‘lgan A.V.Fedorov va Ya.I.Retsker tarjimani aniq hikoya qilib berish deb tushunmaslikka da’vat etadilar. Tarjima ham, hikoya qilib berish ham, agar ular yuqori saviyada amalga oshirilgan bo‘lsa, tarjima qilingan til norma qoidalariga muvofiqdir.

asl nusxani to‘liq aks ettiruvchi, unga muvofiq va u bilan tenglashadigan tarjima – adekvat tarjimadir.

Misol tariqasida quyidagi maqollarning tarjimasiga e’tibor beraylik: O‘zbek tilida: - Ko‘rpangga qarab o‘q uzat.

Frantsuz tilida: - Il faut tailler la robe selon le drap. Ingliz tilida: - Cut your coat according your cloth.

O‘zbek tilida: - Temirni qizig‘ida bos.

Ingliz tilida: - Strike the while it is hot. Ekv. (make hey white the sun shines)

Frantsuz tilida: - Il faut battre le fer pendant qu’il est chaud.

O‘zbek tilida: - Baliq boshidan sasiydi. Rus tilida: - Рыба тухнет с головы.

Ingliz tilida: - Fish begins to stink at the head.

Frantsuz tilida: - Le poisson commence toujours à sentir par la tête.

Dinamik (funksional) teng ma’nodlilik tushunchasi

Tarjimada funksional teng ma’nodlilik tushunchasi amerikalik olim Yudnin Nayda tomonidan kiritilgan. Odatda tarjimada teng ma’nodlilik asliyat matnini tarjima bilan qiёslash orqali aniqlanadi.

Nayda asl nusxa matnini o‘qigan kishi bilan tarjima matnini o‘qigan kishining nechog‘lik ta’sirlanganini taqqoslashni taklif etadi. Agar o‘sha ta’sirlanishlar o‘zlarining umumiy sifatleri bilan bir-biriga muqobil bo‘lsa, o‘shanda matn tarjimasini asliyatga muqobil sanaladi. Shuni ta’kidlash kerakki, ta’sirlanishlar muqobilligi deganda etnolingvistik va milliy madaniy tafovutlar tufayli erishib

bo‘lmaydigan aynanlik emas, balki o‘xshashlik nazarda tutiladi. Ushbu kontseptsiya tushunchasi tarjima muqobilligi haqidagi barcha nuqtai nazarlardan tubdan farq qiladi.

Tarjima muqobilligi boshqa barcha tushunchalar doirasida asl nusxa va tarjima matnini qièslash yo‘li bilan aniqlansa, (funktsional) muqobillik o‘sha matnlarni qabul qiluvchilarning tildan tashqari ta’sirlanishlarini taqqoslash yo‘li bilan aniqlanadi.

Tarjima nazariyasi – amaliy fan bo‘lib, uning vazifasi amaliètda tadbiq etiladigan tarjima muqobilligining ayrim mezonlarini, unga erishish yo‘llarini ko‘rsatishdan iboratdir.

Funktsional muqobillik tushunchasining afzalligi shundaki, u tarjima muqobilligini istagan o‘zaro fikr almashuv nuqtai nazaridan aniqlaydi.

Mustaqil ishlash uchun savol va topshiriqlar:

1. «Kontseptsiya» nima?
2. Shaklan muvofiqlik tushunchasi to‘g‘risida fikringizni baèn eting.
3. Mazmunan muvofiqlik deganda nimani tushunasiz?
4. Mukammal (adekvat) tarjima deganda nimani tushunasiz?
5. Dinamik (funktsional) teng ma’ nolilik tushunchasi to‘g‘risida fikringizni bayon eting.

Foydalaniladigan adabiyotlar

1. Grigoryev B.B. Teoriya i praktika perevoda. M.: Interdialekt, 2000. – 455 s.
2. Komissarov V.N. Teoriya perevoda (lingvisticheskie aspekty). - M.: Visshaya shkola, 1990. – 253 s.
3. Fedorov A.V. Osnovi obshey teorii perevoda. M.: Visshaya shkola, 1983. – 303
4. Sadiqov Z. Tarjima nazariyasi va amaliyoti. Darslik. – Tashkant, 2023, 180 b.
5. Todjixodjayev M. Tarjima nazariyasi va amaliyoti, - Namangan, 2024, 1050b.
6. Salomov G`. Tarjima nazariyasi asoslari . – Toshkent, 2019, 210 b
7. Yo‘ldoshev M. Badiiy matn lingvopoetikasi. – Toshkent: Fan, 2008, 88-bet

4-mavzu. TARJIMANING LEKSIK-SEMANTIK MUAMMOLARI

Reja:

1. Leksik birliklarni tarjima qilish muammolari.
2. Tarjima jarayonida leksik muvofiqlik turlari.
3. Leksik transformatsiya turlari.

4. Tarjimada transformatsiyaning struktural va leksik-semantik jihatdan shartlanishi

Ta'limiy maqsad: talabalarni tarjima jarayonidagi leksik birliklar va ularning muvofiq muqobillarini topish usullari bilan tanishtirish.

Tayanch so'z va iboralar

Leksikologiya, leksik birlik, leksik muvofiqlik, to'liq muvofiqlik, qisman muvofiqlik, umuman mos kelmaslik, antonim tarjima, sinonimik qator, leksik transformatsiya.

Asosiy ma'lumotlar

Tilning semantik xususiyatlari, ularning qo'llanishi, bosh qa so'zlar bilan birika olish va bog'lanish imkoniyatlari, tilning leksik tizimida «joylashish» o'rni turli tillarda o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, doim ham mos kelavermaydi. Ikki til orasidagi semantik tafovutning hamma holatlarini

birdek qamrab olish mumkin bo'lmaganligi sababli, biz uni tipik xususiyatlariga qarab o'rganamiz.

Frantsuz va o'zbek tillaridagi leksik muvofiqlik turlari quyidagicha tasniflanishi mumkin:

1. To'liq leksik muvofiqlik.
2. Qisman leksik muvofiqlik.
3. Umuman mos kelmaslik.
4. To'liq leksik muvofiqlik.

To'liq leksik muvofiqlik–frantsuz, olmon, ingliz va o'zbek tillarida kamdan-kam uchraydigan holat. Odatda, ular quyidagi leksik guruhlariga tegishli bo'ladi:

- 1) atoqli ot va geografik joy nomlari;
- 2) ilmiy va texnik atamalar;
- 3) oy, hafta, kun va sonlar.

Qisman leksik muvofiqlik. Tarjima amaliyotida leksik birliklarning qisman mosligi ko'p kuzatiladi. Qisman moslik manba matndagi so'zning tarjima tilida bir qancha muvofiqliklari mavjud bo'lganda ro'y beradi. Uning sabablari quyidagilar:

- 1) tildagi ko'plab so'zlar polisemantik (ya'ni ko'p ma'noli) bo'lib, bir tildagi so'z ma'nosi bilan boshqa tildagi so'z ma'nosi bir-biriga to'lig'icha mos kelmaydi. Masalan: house (uy, boshpana, parlament va h. k), head (bosh, kalla, rahbar, boshliq va h. k). Shuning uchun so'zlarni tarjima qilish jarayonida ularning ma'nolari kontekst ichida ochib beriladi;

2) soʻzlarning sinonimik qator boʻyicha tanlanishi va izohlanishi.

Sinonimlardan foydalanganda ularning semantik belgilari mohiyatini aniqlash zarur. Shunday qilinganda sinonimik qator uzvlarining maʼnolari, leksik va stilistik maʼnolaridagi farqlar, sinonimik qatorlar ayrim komponentlarining birikish imkoniyatlari hisobga olinadi: dismiss, discharge – ishdan boʻshatmoq (kitobiy tilda); sack, are – haydamoq (ogʻzaki nutqda);

3) har bir soʻz oʻzining nominativ maʼnosiga ega. Turli tillarda nominativ birliklar bir xil maʼno anglatishi mumkin. Chunki har bir tilning nominativ birligida shu tilga xos «voqelikni turli qismlarga boʻlib ifodalashning turli tamoyillari» mavjud.

Belgilar turlicha boʻlishiga qaramay, tarjima qilinayotganda hisobga olinishi kerak boʻlgan miqdorni tashkil qiladigan ekvivalentlik aynan bir xil maʼnoga ega emas: hot milk with skin on it – qaymoq tutgan issiq sut.

Umuman mos kelmaslik. Xos soʻzlarni tarjima qilishda lugʻaviy birlik larning oʻzaro leksik muvofiq kelmasligi kuzatiladi.

Quyidagi guruhga kiruvchi soʻzlarni leksik muqobili mavjud boʻlmagan turga kiritish mumkin: 1) kundalik hayotda ishlatiladigan xos soʻzlar (doʻppi, chopon, beshik); 2) atoqli otlar va geografik joy nomlari; 3) tabrik va qutlovlar;

4) gazeta va jurnallar nomlari; 5) ogʻirlik va uzunlik oʻlchov birliklari va sh. k.

Ilmiy adabiyotlarda bir millatga xos narsa, buyum, voqea-hodisalarning yoki, umuman, xorijiy soʻzlarning oʻzga tillarga koʻchib yurishi birgina adabiy aloqalarning, xususan, tarjimaning rivojlanishiga bogʻliq emas. Bu xalqaro aloqalarning, siyosiy-tarixiy, madaniy voqea-hodisalarning oʻzga xalqlar dunyoqarashiga taʼsiri bilan ham bogʻliq. Aynan shu tufayli, masalan, rus tili orqali oʻzbek tiliga siyosat, din, iqtisod va ilm-fanga oid koʻplab xorijiy soʻzlar singib ketgan. Bu oʻrinda xorijiy adabiyotlar tarjimasida orqali oʻzbek kitobxonlariga, koʻpincha, tushunarli boʻlmagan koʻplab tushunchalarni ifodalovchi xos soʻzlar kirib kelayotganini ham alohida taʼkidlash joiz.

Xos soʻzlar tarjimasida, odatda, ikki xil qiyinchilikka duch kelinadi: 1) asliyat tiliga xos soʻzlarga mos ekvivalentning mavjud emasligi; 2) asliyat tilidagi xos soʻzlar, mazkur xalqqa doir milliy, tarixiy koloritni tarjima qilinayotgan tilda toʻlaligicha ifodalashning murakkabligi.

Shu nuqtai nazardan, xos soʻzlar tarjimasida quyidagi holatlar koʻzga tashlanadi:

1) baynalminal xarakterdagi xos soʻzlar. Tarjimada ular oʻz shaklida birlashishi mumkin;

2) faqat maʼlum bir hudud yoki millatga xos voqea-hodisalar. Ular shu millat turmush tarziga xos tushunchalarnigina ifodalaydi. Agar tarjimon bunday oʻziga xoslikni tushunmay, uni boshqa maʼno ifodalovchi soʻz bilan oʻgirib qoʻysa,

asarning milliy koloriti, soʻz ifodalagan maʼnoning oʻziga xosligiga putur etkazgan boʻladi. Bunday hollarda xos soʻzlar xorijiy tildagi shaklda berilib, izohi havola (snoska)da beriladi.

3. Ayrim xos soʻzlar matn ichida oʻzicha qoldirilib, kontekstning ichida izohi keltiriladi.

Shunday qilib, xos soʻzlarning tarjimasida quyidagi usullar koʻproq kuzatiladi:

- 1) transkripsiya;
- 2) transliteratsiya;
- 3) tarjima orqali yangi soʻz – neologizm hosil qilish;
- 4) soʻzma-soʻz (калька) tarjima qilish;
- 5) maʼnosi yaqinlashtirilgan soʻz bilan oʻgirish;
- 6) xos soʻzni izohlab bayon qilish;
- 7) kontekstual muqobil bilan almashtirish.

4.4. Tarjimada transformatsiyaning struktural va leksik-semantik jihatdan shartlanishi

Tarjima qilinayotgan tekst yoki nutqning qandayligidan qatʼiy nazar, bir tildan boshqasiga oʻgirilayotgan har qanday ish, yaʼni har qanday tarjima uchun umumiy boʻlgan ikki holat bor:

1. Tarjimonning maqsadi – asl nusxa tilini bilmagan kitobxon (yoki tinglovchi)ni oʻsha asar teksti (yoki ogʻzaki nutq mazmuni) bilan iloji boricha toʻla, mukammal tanishtirish.
2. Tarjima qilish – muayyan til vositalari bilan bir karra ifoda etilgan narsani boshqa til bilan aniq va toʻla ifodalash demakdir. Tarjima - qayta ishlash, qayta hikoya qilib berish, qisqartirib bayon etish, nazira, tatabbuʼ, taqlid, har xil «adaptatsiya»lardan oʻzining xuddi ana shu aniqligi va toʻlaligi bilan farq qiladi. Adaptatsiya – soddalashtirish; qiyin tekstlarni soddalashtirib berish demakdir. Bu soʻzga “Oʻzbek tilining izohli lugʻati”da quyidagicha taʼrif beriladi: “Adaptatsiya” – chet tillarni oʻrganuvchilar uchun asar tekstini soddalashtirib berish va shu tariqa soddalashtirilgan tekst.

Nazira –Sharq adabiyotidagi anʼanaviy uslublardan biri; oʻtgan yoki zamondosh adib asariga oʻxshatma tariqasida yozilgan asar. Nazirani klassik shoirlar tatabbuʼ deb ham yuritishgan. Navoiy oʻz “Xamsa”sini Nizomiy “Panj ganji”ga tatabbuʼ deb ataydi. Isteʼdodli naziragoʻy adiblar maʼlum bir asarga ijodiy yondoshib, shu asar mavzuini boyitish va rivojlantirish, yangi problema va gʻoyaviy motivlarni koʻtarish, yangi obraz va xarakterlar yaratishni maqsad qilgan.

Tatabbu, nazira (arabcha taqlid qilib oʻrganish) – oʻtmish yoki zamondosh yozuvchi asariga oʻxshatma javob tariqasida yozilgan original asar. Tatabbu bogʻlash turkiy va forsiy adabiyotlar tarixida qadimiy anʼanaga ega boʻlgan. Oʻzbek adabiyoti tarixida Xoʻjandiyning “Latofatnoma” (14-asr oxiri), Amiriyning “Daxnoma”, Said Ahmad ibn Mironshohning “Taashshuqnoma” (15-asr) asarlari Xorazmiyning “Muhabbatnoma” siga tatabbu sifatida maydonga kelgan. Tatabbu bogʻlashning etuk namunasi Navoiyning hamsanavislik faoliyatida namoyon boʻldi.

Taqlid (arabcha koʻchirish, nusxa olish, oʻxshatish, anʼana) (adabiyot tarixida) – oʻtmish feodal-saroy adabiyotida gʻoyaviy qashshoqlik va shaklbozlikning asosiy koʻrinishi. Payravchilik, payrav adabiyoti deb ham yuritiladi. Saroy taqlidchi shoirlari oʻz salafining yoki, koʻpincha, mansabdor martabali shoirlarning sheʼriyatiga ergashib, mazmun va badiiy tasvir vositalarini aynan takrorlab ijod etganlar. Saroy adabiyotiga xos taqlidchilik 19-asrning 1-yarmida Qoʻqon xoni Amir Umarxon (Amiriy) saroyida, Xorazm xoni Muhammad Rahim II (Firuz) saroyida avj oldi.

Asarni oʻz tiliga oʻgirish maqsadida qoʻlga olgan tarjimonning asl nushani anglashi uch bosqichda sodir boʻladi:

birinchi bosqichda matn soʻzma-soʻz, yaʼni filologik tarzda idrok qilinadi. Bu bosqichda bir qancha tarjima qusurlari roʻy berishi mumkin: boshqa tildagi bir soʻzni xuddi shunday jaranglaydigan boʻlak soʻz bilan qorishtirish; yaqin tillarda soxta ekvivalentlar domiga tushib qolish; kontekstni notoʻgʻri oʻzlashtirish, ayrim xos soʻzlarning maʼnosiga tushunib etmaslik; muallifning muddaosini anglamaslik; ikkinchi bosqichda – uslubiy omillarga eʼtibor qilinadi. Tekstni toʻgʻri oʻqigan kitobxon lisoniy ifodaning uslubiy omillarini ham angelaydi, yaʼni

kayfiyat, piching yoki fojiviy maʼno, oxangdorlik yoxud voqeani quruq bayon qilishga moyillik va hokazo. Rosmana kitobxon barcha bu sifatlarni anglab etishi shart emas, tarjimon esa avtor qanday qilib tegishli natijaga erishayotganini aniqlashi, tadqiq etishi lozim. Tarjima oddiy oʻqishga nisbatan kitobga ancha yuqori talab bilan ongli munosabatda boʻlishi talab qilinadi;

uchinchi bosqich – ayrim til vositalarining uslubiy va maʼno-mazmunini anglashdan tarjimon asarning badiiy yaxlitligini, badiiy voqelik hodisasi, xarakterlar, ularning munosabati, avtorning gʻoyaviy niyatini anglashga oʻtadi. Tekstni anglashning bu yoʻli ancha murakkab va ogʻir – muallif yaratgan badiiy voqelikni toʻlaligicha idrok etish uchun tarjimon keng mushohada quvvatiga ega boʻlmogʻi darkor. Asl nushani toʻlaligicha qamrab olish, idrok etish uchun, aytaylik, rejissyorga qanday tassavur quvvati talab etilsa, tarjimonda ham ana shunday tasavvur qobiliyati boʻlishi zarur.

San'atkor-tarjimon bilan noqobil, noshud tarjimon o'rtasidagi farq shundan iboratki, birinchisi asl nusha bilan tarjima masofasi orasida tekst ortidagi xarakterlar, vaziyatlar, g'oyalarning ma'no-mazmunini chaqadi, ikkinchisi bo'lsa faqat kitob matnining o'zinigina ko'r-ko'rona qabul qiladi va fakat so'zlarni o'giradi, xolos.

Tarjima jarayonida ikki holat ro'y beradi. Birinchidan, tarjima qilish uchun dastavval o'girilayotgan narsani tushunish, aniqlash va talqin qilish kerak. Bu esa ona tilida ro'y beradi. Boshqacha aytganda, bunda tarjima unsurlari sodir bo'ladi. Ikkinchidan, tarjima qilish uchun asar o'girilayotgan tilda muvofiq ifoda vositalarini topib asosiy sintaktik tuzilmani o'zgartirish lozim.

Asosiy sintaktik tuzilmani til qonun-qoidalari asosida o'zgartirib, ikkinchi bir tuzilma hosil qilish transformatsiya deyiladi (lot. transformatio – qayta tuzmoq). Tillararo (tarjimaviy) transformatsiyalar uch turdan iborat: leksik transformatsiyalar, grammatik transformatsiyalar, leksik-grammatik (sintaktik) transformatsiyalar.

Leksik transformatsiyalarga quyidagi tarjimaviy usullar kiradi: transkripsiya, transliteratsiya, kal'kalash va leksik-semantik o'zgartirishlar (konkretlashtirish, generalizatsiyalash).

Transkripsiya (lot. transcriptio–ko'chirib yozuv)-bu o'zga til so'zi tarkibidagi tovushni ona tili alifbosi asosida yozish.

Transliteratsiya (lot.trans-orqali + litera-harf) - bu bir til alifbosiga oid matni boshqa bir til alifbosidan foydalani6, yozuvda aniq aks ettirish. Bunda o'z tilida talaffuz qilinmaydigan yoki o'zicha talaffuz qilinadigan tovushning harfi o'zicha saqlanadi.

Kal'kalash – bu o'zga tilning leksik, frazeologik birliklarining modellari asosida o'z til unsurlaridan foydalanib, yangi so'z yoki frazeologik birliklar hosil qilish.

Kal'ka (fran. salque – kopiya, taqlid) – o'zga til materialidan qismma-qism nusha olish yo'li bilan hosil qilingan so'z yoki boshqa bir til birligi. Kal'kalar leksik, semantik, frazeologik bo'lishi mumkin. Leksik kal'ka – bu o'zga til

lug'aviy birligidan qismma - qism nusha olish yo'li bilan hosil qilingan so'z; lug'aviy kal'ka. Masalan, "ko'rsatkich" so'zi rus tilidagi "ukazatel", qo'lyozma so'zi rus tilidagi "rukopis", "temir yo'l" so'zi rus tilidagi "jeleznaya doroga", "dunyoqarash" so'zi rus tilidagi "mirovozzrenie", "ishchi kuchi" so'zi rus tilidagi "rabochaya sila" so'zini kal'kalash yo'li bilan hosil qilingan so'zlardir. Semantik kal'ka – bu o'zga tilga oid so'z bildiradigan ma'noni o'zlashtirish natijasida o'z tildagi so'zga shu ma'noning berilishi. Masalan, yo'ldosh so'zining Er yo'ldoshi birikmasidagi ma'nosi, g'ildirak so'zining tarix g'ildiragi birikmasidagi ma'nosi, oqim so'zining siyosiy oqim birikuvidagi ma'nosi semantik kal'ka natijasida hosil

bo'lgan ma'nolardir. Frazeologik kalbka – bu o'zga til frazeologik birligidan qismma-qism nusxa olish yo'li bilan hosil qilingan frazeologik birlik. Masalan, barmoq orasidan qaramoq frazeologizmi ruscha smotret'skvoz's pal'tsy frazeologizmini kalbkalash natijasida hosil bo'lgan.

Generalizatsiya — bu tarjima Qilinayotgan birlikning ma'nosi tarjimada kengroq berilishi. Tarjima jarayonida ma'lum bir ma'noga mos keladigan ma'noni topish. Grammatik transformatsiyalar-bu tarjimada tarjima qilinayotgan tilning normalariga mos tushgan holda gapning strukturasi o'zgartirish. Grammatik transformatsiyalarga quyidagi tarjimaviy usullar kiradi: so'zma-so'z tarjima, gaplarning bo'linishi, gaplarning qo'shilishi, grammatik o'zgartirishlar (so'z tartibini o'zgartirish, so'z turkumlarini almashtirish).

Additsiya -sodda gap tarkibining uyushiq bo'laklar bilan kengaytirilishi.

Ad'yunktsiya — sintaktik birlik tarkibiga shu tarkib mazmuniga muvofiq keladigan yangi so'zning kiritilishi.

Nomlashish - predikativ sintagmaning nomlovchi sintagmaning nomlovchi sintagmaga aylantirilishi.

Permutatsiya – gap bo'laklarining bir xil sintaktik tuzilishda o'rin almashtirishi.

Substitutsiya - sintaktik tuzilma tarkibidagi bir so'zni boshqa so'z bilan almashtirish.

Leksik-grammatik transformatsiyalarga quyidagi tarjimaviy usullar kiradi: antonimik tarjima, eksplikatsiya (tasviriy tarjima), kompensatsiya.

Antonimik tarjima - bu asliyatdagi ma'noni qandaydir qarama- qarshi ma'noga ega bo'lgan tushuncha bilan almashtirish hamda tarjimada ifodani ma'no mohiyatiga putur etkazmay ifodalash.

Tasviriy tarjima – bu ma'noni tasvirlash yo'li bilan ochib berish.

Kompensatsiya (yo'qotganni to'ldirish) – bu asliyatdagi tarjima qilib bo'lmaydigan elementni asliyatdagi g'oyaviy-badiiy xarakterga mos ravishda elementlar bilan almashtirishdir.

Xulosa

Tarjimaning leksik muammolarini o'rganishning muhim jihati bo'lajak tarjimonlarni puxta tayyorlash, yuzaga keladigan qiyinchiliklarni bartaraf etish yo'llarini bilish, ko'nikmalarini ishlab chiqishdan iborat.

Tarjima jarayonida vujudga keladigan leksik muammolar, ularning to'liq, qisman va umuman mos kelmaslik darajalarini o'rganib chiqish, to'liq leksik muvofiqsizlikda qo'llaniladigan metodlarni to'g'ri qo'llay bilish tarjima sifatining oshishiga ko'maklashadi. Bu borada muqobilsiz leksika, ya'ni xos so'zlar tarjimasi masalasini chuqur o'rganish maqsadga muvofiq.

Munozara uchun savollar:

1. Tarjima jarayonida paydo bo‘ladigan umumiy muammolar haqida so‘zlab bering.
2. Tarjima jarayonida qanday leksik muammolar kuzatiladi?
3. Nima sababdan asliyat va tarjima tillari orasida leksik muammolar paydo bo‘lishini izohlang.
4. Leksik transformatsiyaning turlari deganda nimani tushunasiz?
5. Qaysi tarjima turlarida leksik muammo ko‘p uchraydi?
6. Tarjimada mavjud bo‘lgan leksik muammolar qanday hal etiladi?

Foydalaniladigan adabiyotlar

1. Grigoryev B.B. Teoriya i praktika perevoda. M.: Interdialekt, 2000. – 455 s.
2. Komissarov V.N. Teoriya perevoda (lingvisticheskie aspekty). - M.: Visshaya shkola, 1990. – 253 s.
3. Fedorov A.V. Osnovi obshey teorii perevoda. M.: Visshaya shkola, 1983. – 303
4. Sadiqov Z. Tarjima nazariyasi va amaliyoti. Darslik. – Tashkant, 2023, 180 b.
5. Todjixodjayev M. Tarjima nazariyasi va amaliyoti, - Namangan, 2024, 1050b.
6. Salomov G`. Tarjima nazariyasi asoslari . – Toshkent, 2019, 210 b
7. Yo‘ldoshev M. Badiiy matn lingvopoetikasi. – Toshkent: Fan, 2008, 88-bet

5-mavzu. Terminlar tarjimasi. Qisqartma otlar tarjimasi.

Reja:

1. Termin tushunchasining ta’rifi.
2. Terminlardagi har xilliklar va ularni bartaraf etish yo‘llari
3. Abbreviaturalarning qo‘llanishiga doir.
4. Abbreviaturalarni yuzaga keltiruvchi eng asosiy omillar.

Jamiyat rivojlanar ekan, til va nutq ham rivojlanib boradi. Jumladan, har bir jamiyatning taraqqiyotiga qarab, til tizimiga yangi so‘zlar, terminlar kirib keladi va muayyan tilning lug‘at tarkibini boyitadi.

Termin nima? Termin (lat. Terminus — chek, chegara, belgisi) fan texnika va boshqa sohaga oid narsa haqidagi tushunchani aniq ifodalaydigan, ilatilihi doirasi shu sohalar bilan chegaralangan so‘z yoki so‘z birikmasidir. Terminlar bir ma’noda bo‘lishi, ekspressivlik va emotsionallikka ega bo‘lmasligi kabi belgilari bilan ham umumiste’moldagi so‘zlardan farqlanadi. Masalan, lingvistik terminlar: gap, ega, ot, son, tovush, geometriyaga oid terminlar: aylana, uchburchak...; fizikaga oid

terminlar: jism, bosim, harakat, maydon; kimyoga oid terminlar: suv, kumush, oltin, tuzlar va boshqalar.

Ma'lumki, har bir davr lug'aviy tarkibining o'ziga yarasha so'z, atama, ibora va ma'lum ma'noda terminlari bo'ladi. Bu terminlar o'z navbatida boshqa xalqlar tillariga kirib borishi mumkin. Masalan: a) morfologiya, sintaksis, fonetika, grammatika, leksikologiya, metonimiya, metafora, sinekdoxa, epitet, imperializm, feodalizm, sotsializm, fiziologiya, fonologiya, psixologiya va sh.k. kabi terminlar chet tillardan o'zbek tiliga XX asr boshlarida kirib kelgan ilmiy terminlardir. Shu bilan bir qatorda o'zbek tiliga ba'zi terminlardan tashqari XX asrda yangi atamalar ham kirib keldi. Masalan: partiya, rayon, oblastъ, depo, tramvay, trolleybus, taksi, kafe, restoran, inspektor, bufet, sekretarъ, pedagogika, institut, fakulъtet, auditoriya, lektsiya, konsulъtatsiya, prof/essor, dotsent; ruchka, parta, student, laboratoriya, konstitutsiya, doktorantura, opera, direktor, brigada, dekan, buxgalteriya h.k.

Bu davrda bir vaqtda o'zbek tilining o'zida ham neologizmlar — yangi so'zlar paydo bo'la boshladi. Masalan: rais, sho'ro, muoinn, tabelchi, mudir, muxbir, muxarririyat, muxarrir kabi bir nechta so'zlarning kelib chiqishi sobiq sho'rolar tuzumi davriga to'g'ri keladi. Buni davr talabi bilan bog'lashimiz kerak.

Mamlakatimiz mustaqillikka erishgandan keyin bozor iqtisodiyotiga asoslangan huquqiy demokratik davlat qurish yo'lidan dadil bormokda. Endi biz sobiq sho'rolar tuzumidan voz kechib, yangi jamiyat kurish islohotlarini amalga oshirmokdamiz.

Yuqorida aytilganidek, yangi jamiyat qurilar ekan, yangi so'z, atama va terminlar kirib kelaveradi. Shu bilan birga, ba'zilar davr taqozosi bilan eskiradi.

Atamalarning kirib kelishini jamiyat taraqqiyoti bilan boglash mumkin. Masalan: rayon, oblastъ, sovet, bilet, marshrut kabi bir nechta atamalar hozirgi davrda eskirgan so'zlardir. Ba'zi atamalarning esa o'zbek tilida muqobili ma'lum maqsadlarga ko'ra ishlatilyapti. Masalan: inspektor-nazoratchi, sekretarъ-kotib(kotiba), lektsiya-ma'ruza, student-talaba, ministr-vazir, avtovokzal-shohbekat, komitet-ko'mita, tema-mavzu, profsoyuz-kasaba uyushma, buxgalter-hisobchi, kassir-xazinachi, dispetcher-ta'minotchi, shofyor-haydovchi kabilar. Bunday nomlanishni variantlashish deb aytish mumkin. O'z navbatida ba'zi atamalar aloqa vositasi sifatida, og'zaki va yozma nutqimizda o'z holicha saqlanib qolishi ham mumkin. Masalan, restoran, bufet, partiya, institut, fakulъtet, auditoriya, konsulъtatsiya, professor, dotsent, laboratoriya, respublika, opera, direktor, dekan kabi ko'plab atamalar shular jumlasidandir. Chunki bu atamalar xalqaro atamalar bo'lib, ular boshqa atamalardan yashovchanligi bilan ajralib turadi.

Shu o‘rinda shuni takidlash lozimki, keyingi yillarda termin so‘zi o‘rnida ko‘pincha atama so‘zi qo‘lanilyapti. Bunday qo‘llashni to‘g‘ri deb bo‘lmaydi. Chunki atama so‘zining ma‘nosi nisbatan keng bo‘lib, u barcha narsalarning nomi sifatida tushuniladi, termin esa muayyan bir sohada qo‘llanuvchi so‘zdir. Demak, termin tushunchasi atama tushunchasining tor doirasi bo‘lib, ma‘lum sohalargagina aloqadordir.

Morfologiya, leksikologiya, sintaksis, fonetika, grammatika, metonimiya, metafora, sinekdoxa, epitet, imperializm, feodalizm, sotsializm, fiziologiya, fonologiya, psixologiya kabi ilmiy terminlar ham huddi shunday hususiyatga ega. Yuqorida ko‘rsatilgan ilmiy terminlardan tashqari ba‘zi lingvistik terminlar borki, ular sof o‘zbekona terminlarga aylandi: ega, kesim, to‘ldiruvchi, aniqlovchi, hol, sifat, son, kelishik, olmosh, fe‘l, ot kabilar.

Biz to‘xtalib o‘tgan yuqoridagi terminlar to‘g‘risidagi ta‘limot tilshunoslikning terminologiya sohasida o‘rganiladi. Terminologiya bu lotincha termin + logos — so‘z, ta‘limot degan ma‘noni bildirib, biror ilm, kasb va boshqa sohaga oid terminlar majmuidir. Masalan, grammatik terminologiya, san‘at terminologiyasi va boshqalar.

Darhaqiqat, hozir resiublikamizda bozor iqtisodiyotiga asoslangan huquqiy demokratik jamiyat qurish uchun yangi islohotlar o‘rnatilayotgan bir davrda tilimizga yangi so‘z va atamalar kirib kelishi tabiiy holdir. Ayniqsa hozirgi davrda chet davlatlar bilan iqtisodiy, siyosiy, madaniy-ma‘rifiy, sport, savdo-sotiq aloqalari rivojlanmoqda. Bu aloqalar natijasida quyidagi so‘z, atama va terminlar kirib kela boshladi: magistr, bakalavr, biznes, fermer, reyting, test, makler, repetitor, menejment, departament, grant, marketing, servis, ofis, birja, firma, litsey, kollej, aktsioner, auksion kabi atamalar hozirgi kunda og‘zaki va yozma nutqda qo‘llanilib, lug‘at boyligimizni oshirmoqda. Bularni sohalar bo‘yicha o‘rganish mumkin.

Shuni ham ta‘kidlash lozimki, davlatlar, xalqlar o‘rtasida iqtisodiy, siyosiy, ma‘naviy-ma‘rifiy, savdo-sotiq aloqalari rivojlanar ekan, o‘z navbatida bizning o‘zbek tilimizdan ham boshqa tillarga yangi so‘z va atamaning kirib borishi kuzatilmokda. Bugungi kunda o‘zbek kurashi musabaqalari butun jahonda o‘tkaziladigan sport musobaqalari turiga kiritilayotgan ekan, bu shuni ko‘rsatayaptiki, o‘zbekcha so‘z va atamalarning boshqa xalqlar tillariga kirib borishi shubhasiz. Misol uchun: kurash, chala, yonbosh kabi so‘zlar boshqa millatlarning lug‘at boyligiga aylanadi. Shunga o‘xshash mahalla, choyxona kabi so‘zlarimiz ham boshqa tillarga to‘g‘ridan-to‘g‘ri tarjimasiz kirib borayotganligi sir emas (rus tili nazarda tutilmoqda). O‘zbek tilida ba‘zi atamalar tarjimasi, ya‘ni to‘liq kalʼkalash natijasida ham yangi so‘zlarning paydo bo‘layotganligi

ko‘rinmoqda. Misol uchun tadbirkor, ishkat, hissador, mahkama, devonxona kabilar.

Biz yuqorida terminlarning ilmiyligiga to‘xtalgan edik. Yuqoridagilarga qo‘shimcha qilib shuni aytmoqchimizki, terminlar sohalarga qarab atamalarga ham aylanishi mumkin. Misol uchun: tibbiyot terminlari: urolog, nevropatolog, terapiya, kardiologiya, travmatologiya, xirurgiya, ginekologiya kabilar xalq orasida bugungi kunda atama sifatida yashamoqda. Chunki ba’zi terminlar borki, ular atamalashish xususiyatiga ega. Qiyoslang: iqtisod terminlari: biznes, bank, moliya, bozor, qimmatbaho qog‘ozlar, birja, soliq, ulgurji narx, ko‘tara savdo. Siyosiy terminlar: demokratiya, imperializm, diplomatiya, partiya, saylov, reforma kabi.

Demak, terminning ba’zilari atamalashish xususiyatiga ega. Masalan:

«Qo‘rqqanidan yuragi tez-tez ura boshladi» (so‘zlashuvdan) deganimizda, «yurak» so‘zi oddiy kundalik hayotimizda ishlatiladigan so‘zga aylanadi, ya’ni atamaga.

«Yurak» so‘ziga tibbiyot nuqtai nazaridan yondoshsak, u tibbiy termindir.

Qiyoslang: Ilmiy jihatdan qaraydigan bo‘lsak, daryo, suv so‘zlari geografik termin hisoblanadi: Daryodagi suv loyqalanib oqar edi (Televideniedan). Gapdagi daryo, suv so‘zlari esa atamalashmokka.

Yuqorida keltirilgan misollarga tayangan holda shuni aytish mumkinki, atamalarning ba’zilari terminlashish xususiyatiga ega.

Xulosa qilib aytganda, har bir jamiyatning o‘z termin, atama va so‘zlari bo‘lib, ular davr o‘zgarishi, jamiyat o‘zgarishi bilan yangilanib boradi, ba’zilari eskirishi mumkin, ba’zilarini yangi muqobillari bilan almashtirish ham mumkin. Nima bo‘lganda ham tildagi bunday o‘zgarishlar ma’lum bir tilning taraqqiyotini belgilaydi.

«Davlat tili haqida»gi qonunning qabul qilinishi, ayniqsa, 1991 yil 31 avgustda qabul qilingan mustaqilligimiz o‘zbek tilining mavqeini mustahkamlashga keng imkoniyatlar yaratdi. «Davlat tili haqida»gi qonunda o‘zbek tilining muhim sohasi bo‘lgan amashunoslikka ham e’tibor qaratilgan.

Ushbu qonunning 7-moddasida shunday fikrlar mavjud:

“Davlat o‘zbek tilining boyitilishi va takomillashtirilishini ta’minlaydi, shu jumladan unga hamma e’tirof etgan ilmiy-texnikaviy va ijtimoiy-siyosiy atamalarni joriy etish hisobiga ta’minlaydi.”

Bu bandning qabul qilinishi muhim ahamiyatga ega edi, chunki, terminlarni ko‘rib chiqishga bo‘lgan urinish, intilish so‘nggi yillarda juda avj olgan edi. Bu urinishlar natijasida amashunoslikda quyidagi holat vujudga keldi, ya’ni

«ruslashtirish» siyosatiga qarshi kurash boshlandi. Natijada rus tilidan va bu til orqali boshqa tillardan o‘zlashgan so‘zlar shoshilinch ravishda o‘zbekchalashtirila boshladi. Bu ish quyidagi ijobiy natijalarni berdi:

1. Ko‘plab o‘zbekcha so‘z va terminlar o‘z o‘rnida qo‘llanila boshladi. Masalan: soyuz — uyushma, sovet — kengash, upravlenie — boshqaruv, ideologiya — mafkura, plan — reja, tekst — matn, tema — mavzu va hokazo.
2. Mustaqillik davri atamaları yuzaga keldi. Masalan: Istiqlol, milliy mafkura, milliy dastur, istiqloq g‘oyasi, akademik litsey kabi va boshqalar. Terminlarning shoshilinch ravishda tarjima qilinishi natijasida quyidagi noqulayliklar ham yuzaga keldi:
 1. O‘z lug‘at boyligimizga aylanib ketgan o‘zlashma so‘zlar o‘rniga o‘zbekcha tarjimalar berildi. Masalan: oliygoh — universitet, laboratoriya — tajribaxona, preyskurant — narxnoma, posilka - jo‘natma, instruktor -yo‘riqchi.
 2. Almashtirilayotgan so‘zlar o‘rniga yana chet tillardan so‘zlar olindi. Masalan: ofitser - zobit, ro‘znoma — gazeta, majalla — jurnal, tayyora — samolyot.
 3. Bir tushuncha bir necha so‘z bilan ifodalana boshladi, natijada sinonim terminlar yuzaga keldi. Masalan: jurnal — majalla, jarida, oybitik, oynoma. Samolyot — uchoq, tayyora.

Bu shoshma-shosharlik natijasida o‘zbekchalashtirilgan so‘zlar ma’lum vaqt matbuotda ishlatilib turgan bo‘lsa-da, ular tilimizga singib ketmadi, xalq tiliga o‘zlashmadi. Natijada yana avvaldan qo‘llanib kelgan so‘zlarga qaytildi. Bir tushunchani anglatayotgan termin «o‘zbekchalashtirilishi» natijasida qator chet so‘zlar bilan atala boshlaganiga misol tariqasida jurnal so‘zini olishimiz mumkin. Aslida lotincha bo‘lgan bu so‘z frantsuz tiliga o‘zlashib, undan rus tiliga o‘tgan. O‘zbek tiliga rus tili orqali o‘zlashgan bu so‘z hamma uchun tushunarli edi. Uning o‘rniga jarida, majalla kabi yana tilimizga yot so‘zlarni qabul qilinishi yoki «oynoma», «oybitik» kabi jurnalning xususiyatini aks ettira olmaydigan so‘zlar bilan almashtirilishi hech qanday natija bermadi.

«Aeroport» so‘zining «taiyoragoh» deb o‘zgartirilishi aero — bilan boshlanuvchi 20 ga yaqin atamalarni qanday ahvolga solib qo‘yganini tasavvur qilish mumkin. Masalan: aerodinamika, aerostat va hokazo.

Amalda qo‘llanilayotgan terminlar o‘rniga o‘ylab topilgan yoki boshqa tildan zo‘raki kiritilgan muqobillarga amaliy-nutqiy ehtiyoj yo‘qligi tufayli ular yana unutila boshladi. Ayrim so‘zlarning qabul qilingan muqobillari shu so‘zning tub mohiyatini to‘la ochib berolmaydi, ba‘zan esa mutlaqo boshqa ma’noni anglatadi. Masalan: protsedura — tartib, taomil deb olingan. Unda «vodnaya protsedura»ni nima deb tarjima qilamiz? Oborot — o‘ram deb olinsa, «tovar oborot»ni nima deymiz? Bunday holatda sinonim, omonim terminlar ko‘paya boshlamaydimi? Keyingi paytda ayrim terminlar turlicha qo‘llanilmoqda. Bu hol ayrim maktab darsliklariga ham kirib bordi. Masalan: sinonim, omonim, antonim so‘zlarining

oʻrniga hozirda maʼnodosh, shakldosh, zid maʼnoli soʻzlari qoʻllanmoqda. Bir tushunchaning turli darslikda turlicha atalishi oʻquvchilarni chalkashtirishdan boshqa hech kanday natija bermaydi. Shuningdek, «undosh soʻzlar», «ixcham gaplar» kabi yangi ixtiro qilingan soʻzlar ham yuqoridagi holatning takroridir. Terminlarni qoʻllashdagi bunday noaniqliklar tilimizda chalkashlikni yuzaga keltiradi.

Aslida, termin soʻzning tub mohiyatini, leksik maʼnosini aks ettirishi kerak. Shunday ekan, ularni qoʻllashda, muqobilini tanlashda shu xususiyatni asos qilib olishimiz kerak.

Terminlardagi har xilliklar haqida soʻz yuritganda avvalo hozir parallel holda qoʻllanilayotgan «termin» va «atama» soʻzlariga eʼtiborni qaratish lozim. «Atama» soʻzi barcha nomlarning (joy nomlari) atalishini bildiradi. «Termin» esa fan-texnika, kasb-hunarga oid, yaʼni maʼlum bir sohaga tegishli tushunchani ifodalashga xizmat qiladi. Fikrimizcha, bu ikki soʻzni sinonim tarzida parallel qoʻllashdan koʻra har ikkisini oʻz oʻrnida qoʻllash maʼqulroq. Terminlarga munosabat bildirishda til oʻz ichki imkoniyatlari asosida hamda iqtisodiy, ilmiy, madaniy aloqalar tufayli chetdan soʻz oʻzlashtirish hisobiga ham rivojlanishini eʼtibordan chetda qoldirmaslik kerak. Barcha terminlarni oʻzbekchalashtirishning iloji yoʻqligini soʻnggi yillardagi behuda urinishlar koʻrsatdi. Tilga xohlagan soʻzni kiritaverish, yoqmay qolsa, chiqarib tashlab

boshqasini tanlash mumkin emas. Bunday harakat adabiy til meʼyorlarining shakllanishi va qoʻllanishi qonuniyatiga ziddir.

Terminlarni bir xillashtirishga tilning rivojlanish qonuniyatiga, uning oʻziga xos talab va ehtiyojiga qarab, ilmiy oʻlchovlarga amal qilgan holda yondashish kerak.

3. Abbreviaturalarning qoʻllanishiga doir

Abbreviaturalar hozirgi kunda keng qoʻllanadigan birlikka aylanib bormoqda. Ular yordamida ijtimoiy va tabiiy, texnik fanlarning terminlari, sanoat sohalarining, qishloq xoʻjaligi, transport va aloqalari, korxonalarining nomlari, davlat muassasalari, oʻquv yurtlari, harbiy soha terminlari va nomlar oʻz ifodasini topmoqda.

Abbreviaturalarning yuzaga kelishi va tarqalishida xalqaro aloqalarning keng yoʻlga qoʻyilishi ham muhim omillardan sanaladi. Hozirgi kunda turli sohalarga doir xususiy qisqartmalarning qoʻllanishi ham koʻpayib bormoqda.

Abbreviaturalarni yuzaga keltiruvchi eng asosiy omillar quyidagilar:

1. Boshqa tillardan tayyor holdagi qisqartmalarni oʻzlashtirish. Masalan: FIFA — (frants. Fédération Internationale de Football Association), NATO, YuNESKO, YuNISEF, EKOSAN, EKOSOS kabi.

2. Kalka usulida va til imkoniyatlari asosida, Masalan: DAN — Davlat avtomobil nazorati, FA — Fanlar akademiyasi, BMT — Birlashgan Millatlar Tashkiloti, IIBB — Ichki ishlar bosh boshqarmasi, O‘TM — o‘rta ta‘lim muassasasi, OTB — Osiyo taraqqiyot banki.

Amalda qo‘llanilib kelayotgan abbreviaturalarni (qisqartmalarni) 2 guruhga ajratish mumkin:

1. Leksik qisqartmalar.

2. Grafik qisqartmalar.

Leksik qisqartmalarga nom-atama birliklari, og‘zaki nutqda qo‘llanuvchi tushuncha anglatuvchi qisqartmalar, alifbodagi harflar asosidagi nomlanishlar kirsa, grafik qisqartmalarga esa tilning yozma shaklidagi turli qisqartmalar kiradi. Shu asosda o‘zbek tilida qo‘llanuvchi abbreviaturalarni strukturaviy tuzilish jihatdan quyidagicha tasniflash mumkin:

1. Faqat bosh harflardan tuzilgan abbreviaturalar: DTS — Davlat ta‘lim standartlari, DTM — Davlat test markazi, ETTB — Evropa tiklanish va taraqqiyot banki, MDH — Mustaqil davlatlar hamdo‘stligi kabi.

2. So‘zlarning bo‘g‘inlaridan tuzilgan qisqartmalar: Toshviltrans — Toshkent viloyat transporti kabi.

3. Aralash turdagi qorishiq qisqartmalar: O‘zMU — O‘zbekiston Milliy universiteti, O‘zXDP — O‘zbekistan Xalq demokratik partiyasi, O‘zDfantexin — O‘zbekiston Davlat fan texnika instituti kabi.

4. Qisman qisqartirilgan abbreviaturalar: O‘zdonmahsulot, O‘zdavnashr, O‘zneftgazqurilish, O‘zyog‘moymakisanoat kabi.

5. Grafik qisqartmalar. Bu tur qisqartmalar faqat yozma nutqda qo‘llanishi bilan boshqa qisqartmalardan farqlanadi. Grafik qisqartmalar turli ko‘rinishlarda mavjud bo‘lib, har bir sohaning egalari uchun tushunarli bo‘ladi. Masalan: dots. — dotsent, akad. — akademik, f.f.n. — filologiya fanlari nomzodi, T. — Toshkent, kg — kilogramm, m - metr kabi.

Shuningdek, hamma uchun tushunarli bo‘lmagan xususiy qisqartmalar ham shu ko‘rinishda ko‘proq uchraydi. Yozma nutkda grafik qisqartmalarning so‘zning o‘zak qismidagina iborat bo‘lgan — yunon. — yunoncha, arab. — arabcha, fors. — forsha kabi hamda to‘liqsiz o‘zakdan iborat — ped.— pedagogika, med. — meditsina kabi ko‘rinishlari ham mavjud.

Tilning leksikasi nomlash asosida shakllanadi. Leksema predmet, belgi, harakat kabi tushunchalarning tildagi nomi bo‘lib xizmat qiladi. Shu o‘rinda nomlash bilan atash tushunchalari farqlanadi. Bu ko‘proq ot turkumiga oid so‘zlarda uchraydi. Otlar asosan nomlovchi so‘zlardan, qisman atovchi so‘zlardan tarkib topgandir. Masalan: muhabbat — ma‘lum bir his-tuyg‘uning nomi sifatida nomlovchi so‘z, atab qo‘yilgan ismni bildirganda esa atovchi so‘zga aylanadi.

Abbreviaturalar esa asosan atovchi birliklar sifatida izohlanadi. Atash abbreviaturalarda turli shakllarda namoyon bo‘ladi. U asosan terminologik sistemaga tegishlidir. Turli sohalarga oid atamalarning yuzaga kelishida abbreviaturalar xizmat qiladi. Masalan: 1) matbuot va axborotga oid atamalar: O‘zTV, TTV, Teleradiokompaniya; 2) sportga oid atamalar: FIFA, UEFA, MACK — Markaziy armiya sport klubi, O‘zMCh — O‘zbekiston Milliy chempionati kabi;

3) ilmiy va umummadaniy tashkilotlarni bildiruvchi atamalar: O‘zRFA Fanlar Akademiyasi, YuNESKO, YuNISEF kabi; 4) siyosiy partiyalarning, davlat hokimiyati tashkilotlarining atamaları: O‘zXDP - O‘zbekiston Xalq demokratik partiyasi, IIBB - ichki ishlar bosh boshqarmasi, DAN - Davlat avtomobil nazorati; 5) iqtisodiyotga, ichki va tashqi savdoga oid atamalar: OTB - Osiyo taraqqiyot banki, O‘zMB - O‘zbekiston milliy banki, O‘zdonmahsulot, O‘zmevasabzavotuzum; 6) maorif, xalq ta’limi va san’atga oid atamalar: DTM - Davlat test markazi, DTS — Davlat ta’lim standartlari, OTM - Oliy ta’lim muassasasi, O‘zbeknavo kabi.

Abbreviaturalar asosida shakllangan atamalar ro‘yxatini yana davom ettirish mumkin. Bu shuni ko‘rsatadiki, abbreviaturalar tilda turlicha shakllanadigan faol birliklar sanaladi. Xususi qisqartmalar ham ko‘plab uchraydi. Bu holat tilda abbreviaturalardan foydalanishni bir muncha qiyinlashtirib qo‘ymokda.

Noo‘xshov, o‘qish qiyin bo‘lgan abbreviaturalar ham uchrab turadi. Shuning uchun har bir soha atamalari kabi sohaga oid abbreviaturalar ham qo‘llanib turilishi kerak. O‘ta xususiylashib ketgan qisqartmalarga esa yo‘l qo‘yilmasligi kerak.

Foydalaniladigan adabiyotlar

1. Grigoryev B.B. Teoriya i praktika perevoda. M.: Interdialekt, 2000. – 455 s.
2. Komissarov V.N. Teoriya perevoda (lingvisticheskie aspekty). - M.: Visshaya shkola, 1990. – 253 s.
3. Fedorov A.V. Osnovi obshey teorii perevoda. M.: Visshaya shkola, 1983. – 303
4. Sadiqov Z. Tarjima nazariyasi va amaliyoti. Darslik. – Tashkent, 2023, 180 b.
5. Todjixodjeyev M. Tarjima nazariyasi va amaliyoti, - Namangan, 2024, 1050b.
6. Salomov G`. Tarjima nazariyasi asoslari . – Toshkent, 2019, 210 b
7. Yo‘ldoshev M. Badiiy matn lingvopoetikasi. – Toshkent: Fan, 2008, 88-bet

6-mavzu. Tarjimaning grammatik muammolari. Grammatik ma’no turlarini tarjimada ifodalash.

Reja:

1. Tarjima jarayonida grammatik muammolar va ularni bartaraf etish usullari.
2. Tarjimada morfologik muvofiqlik. 2.1.To'liq muvofiqlik . 2.2.Qisman muvofiqlik .
2.3. Mos kelmaslik .
3. Tarjimada sintaktik muvofiqlik tushunchasi

Ta'limiy maqsad: talabalarni tarjima jarayonidagi grammatik birliklar va ularning muvofiq muqobillarini topish usullari bilan tanishtirish.

Tayanch soʻz va iboralar: qiyosiy grammatika, tarjimada grammatik muammolar, grammatik rod tarjimasi, grammatik muvofiqlik, olmoshlar tarjimasi, predloglar tarjimasi muammosi, morfologik muvofiqlik, sintaktik muvofiqlik, grammatik transformatsiya.

Frantsuz, olmon, oʻzbek va rus tillari tipologik va genetik jihatdan turli xil tillardir. Frantsuz va rus tillari Hind –Yvropa tillar oilasining roman va slavyan guruhlariga kiradi .Oʻzbek tili esa Oltoy tillar oilasining turkiy tillar guruhiga mansubdir .

Morfologik jihatdan frantsuz tili analitik, rus tili sintetik xususiyatga,oʻzbek tili aglutinativ (grammatik shakl va yasama soʻzlarning soʻz oʻzagi va negiziga affiksalar qoʻshilishi natijasida yasaladigan tildir .

Grammatik turlanish kategoriyasi rus va oʻzbek tillariga xos. Frantsuz tilida gaplardagi soʻz tartibi qatʼiy .

S+P – Elle parle. Les enfants contents .

Agar kesim tranzitif fe'l bilan ifodalansa:

S – P – COD. – Le professeur explique la règle .

Les étudiants écrivent les exercices.

Gap boʻlaklari tarkibidagi har qanday oʻzgarish maʼnoning buzilishiga olib keladi .

Grammatik muvofiqlikning 3 turi mavjud: 1. toʻliq; 2.qisman; 3. nomuvofiqlik ;

Grammatik muvofiqlikni 2 qismga boʻlamiz: -Morfologik; Sintaktik ;

1. Toʻliq morfologik muvofiqlik grammatik kategoriyalar bor boʻlganda kuzatiladi.

Masalan: zamon kategoriyasi; son kategoriyasi; nisbat kategoriyasi;

Je parle –ya gavoryu – Men gapiryapman .

Nous parlons – мы говорим – Biz gapiryapmiz . Parlez! Gоворите! Gapiring !

Les étudiants - студенты - talabalar .

1. Qisman morfologik muvofiqlik tillardagi grammatik kategoriyalar bir- biriga mos kelmagan hollarda kuztiladi .

Masalan: kelishik – rus tilida 6 ta – oʻzbek tilida 6 ta – frantsuz tilida yoʻq Bunday hollarda odatda tildagi boshqa vositalar bilan ifodalanadi .

Morfologik nomuvofiqlik tilda grammatik kategoriyalarning mos kelmasligida kuzatiladi. Masalan: o‘zbek tilida egalik grammatik kategoriyasi mavjud. U affikslar orqali ifodalanadi, bu grammatik kategoriya frantsuz tilida ham rus tilida ham yo‘q.

O‘zbek	Rus	Fransuz
Kitobim -	moya kniga -	mon livre
Oilamiz -	nasha sem‘ya-	notre famille

Frantsuz tilida aniqlik va noaniqlik artikllar orqali ifodalanadi. O‘zbek va rus tillarida esa bu grammatik kategoriya leksik va sintaktik vositalar orqali ifodalanadi.

Un soir je suis allé au cinéma

Bir kuni kechqurun men kinoga bordim Odnajdy vecherom ya poshla v kino

Un homme est entré dans la chambre Kakoy-to chelovek voshyol v komnatu

Qandaydir bir kishi xonaga kirdi

Sintaktik muvofiqlik

1. To‘liq sintaktik muvofiqlik tuzilishidagi muvofiqlik bo‘lib gaplardagi so‘z tartibi

Masalan: un stylo rouge – qizil ruchka – krasnaya ruchka Adj+N une large rue -

shirokaya ulitsa – keng ko‘cha Une belle maison – krasivyy dom – chiroyli uy

Lekin frantsuz tili o‘ziga xos, ko‘p bo‘g‘inli sifatlarda, rang bildiruvchi sifatlarda otdan keyin qo‘yiladi .

Une pomme rouge – krasivaya yabloka – qizil olma. Subject +verbe – Elle danse – ona tantsuet

Elle marche – ona xodit – u yuryapti

Qisman sintaktik muvofiqlik – ma’noning muvofiqligi, lekin tuzilishidagi farq qiladigan jihatlari bo‘ladi.

Masalan: Atlas ko‘ylak – N+N

Shoyi ro‘mol – N+N

Steklyannaya chashka – ADJ+N . Shisha naycha – steklyannaya truba

Une montre en or – zolototye chasy – oltin soat

Qisman sintaktik muvofiqlikni gapda biz so‘z tartibi, so‘z tushib qoldirish, so‘zlarning o‘rini almashtirilganda bir–biriga to‘g‘ri kelmasligini tushunamiz.

Bu erda chekish mumkin emas !

Zdes’ ne kurit’!

2. Sintaktik muvofiqlikning yo‘qligi tarjima manba tilda ishlatiladigan, lekin tarjima qilinayotgan tilda ma’lum sintaktik tuzilishning bo‘lmasligi tushuniladi .

Masalan: Il aime la ville où son enfance est passé.

On lyubit gorod, gde proshlo ego detstvo. U bolaligi o‘tgan shaharni yaxshi ko‘radi

Grammatik mos bo'lmalik deganda 1 ta yoki boshqa grammatik shakl , yoki konstruktsiya ishlatilishida moslik bo'lmaligi, so'zlarning birikishida farq bo'lishi bir xil ma'noga ega bo'lgan so'z turkumlarining bo'lmaligi tushuniladi.

Bir tilni boshqa tildan ajratib turuvchi belgilar tizimi mavjud. Shunday tillar jumlasiga ingliz va o'zbek tillari ham kiradi. Ularning grammatik tizimlari tipologik va genetik jihatdan farqlanadi. Ingliz tili hind-evropa tillar oilasining german tillar guruhiga, o'zbek tili esa oltoy tillar oilasining turkiy tillar guruhiga kiradi. Frantsuz tili morfologik tuzilishiga ko'ra o'zgaruvchan analitik xarakterga va yozilish jihatidan sintetik xarakterga ega. O'zbek tili esa aglyutinativ til hisoblanadi.

Quyidagi misollarni qiyoslab o'rganish orqali tillar o'rtasidagi farqlarni kuzatish mumkin:

The hunter killed the wolf. – Ovchi bo'rini o'ldirdi. I go to school. – Men maktabga boraman.

Bu misollardan o'zbek tilida gap tuzilishi ingliz tilidagidan farq qilishini ko'ramiz. Frantsuz tilida so'z tartibi o'zgartirilsa, gap ma'nosi ham o'zgaradi.

Ingliz tilida darak gapda so'z tartibi Subject–Predicate (S–P) tartibida ifodalanadi. Bunda ingliz tilida ega (S) gapning boshida, kesim (P) esa egadan keyin keladi. Agar kesim o'timli fe'l bilan ifodalansa, kesimdan keyingi o'rinda to'ldiruvchi keladi: S–P (Vtr)–O.

Ammo o'zbek tilida so'z tartibi ingliz tilidagi so'z tartibidan tubdan farq qilib, quyidagicha ifodalanishi mumkin:

S–O–P (Vtr).

Ingliz tilidagi so'z tartibini o'zbek tilidagi so'z tartibi bilan qiyoslash o'zbek tilida so'zlarning joylashish tartibini va to'ldiruvchining o'rnini o'zgartirib berish imkoniyati mavjudligini ko'ramiz.

Ovchi bo'rini o'ldirdi. Bo'rini ovchi o'ldirdi.

Ovchi bo'ri o'ldirdi. (So'zlashuv nutqida).

Keltirilgan misollardan ko'rinib turibdiki, so'z tartibi ingliz va o'zbek tillarida umuman farq qiladi. Bulardan tashqari, o'zbek tilidagi tarjimada -ni kelishik qo'shimchasi gapga yanada aniqlik kiritib kelmoqda.

Ingliz va o'zbek tillari jumllarini grammatik-morfologik va sintaktik jihatdan moslashuviga ko'ra uch turga bo'lish mumkin:

1. To'liq moslashuv.
2. Qisman moslashuv.
3. Umuman mos kelmaslik.

To'liq morfologik muvofiqlik bir xil grammatik kategoriyali tillarda bir xil ma'no anglatganda kuzatiladi. Ingliz va o'zbek tillari grammatikasida ham son kategoriyasi bir-biriga juda yaqin.

Plural (Birlik) Singular (Ko'plik) book (kitob) books (kitoblar)

Qisman morfologik muvofiqlik grammatik kategoriyalar bir xil ma'noni berib, ma'nosi ma'lum darajada farqlanganda yuzaga keladi. Buni otlardagi kelishik kategoriyasida ham ko'rish mumkin.

Ikkala tilda ham kelishikning ma'nosi bir xil, lekin ular soni va ifodalayotgan ma'nolari nuqtai nazardan farqlanadi. Ingliz tilida ikkita, o'zbek tilida esa oltita kelishik bor. Umuman morfologik mos kelmaslik. Bu holatni grammatik kategoriyalarning umuman mos kelmasligida kuzatishimiz mumkin. Masalan, o'zbek tilida egalik kategoriyasi egalik qo'shimchalari orqali ifodalanadi.

O'zbek tilida English Kitob-im my book Kitob-ing your book
Kitob-i his/her book

O'zbek tilidagi egalik kategoriyasi ingliz tilidagi egalik kategoriyasiga umuman to'g'ri kelmaydi. O'zbek tilida egalik kategoriyasini ifodalash uchun egalik qo'shimchasidan foydalanilsa, ingliz tilida olmoshlardan foydalaniladi.

Ingliz tilida otlarning aniq yoki noaniqligini ifodalash uchun muayyan artikldan foydalanamiz. Ammo ushbu grammatik vositaning o'zbek tilida mos varianti mavjud emas. Bu holda artikllar ma'nosi tilning leksik va sintaktik vositalari yordamida beriladi.

Endi ingliz va o'zbek tillaridagi grammatik muvofiqlikning sintaktik jihatdan moslashuvini ko'rib chiqamiz:

To'liq sintaktik muvofiqlik deganda, struktura mosligi, so'z birikmalari va gap bo'laklarining moslashuvi tushuniladi. O'zbek va ingliz tillarida to'liq sintaktik muvofiqlik kamdan-kam hollarda uchraydi. To'liq sintaktik muvofiqlikni Adjective + Noun qolipidagi so'z birikmasida kuzatishimiz mumkin: white ag – oq bayroq.

Xuddi shunday holatni sodda gaplarning kesimi o'timli fe'l bilan ifodalanganda ham ko'rishimiz mumkin: He laughed. – U kuldi.

Qisman sintaktik muvofiqlik. Qisman sintaktik muvofiqlikda so'z birikmalarida ma'nolar mosligi bo'lsa-da, strukturasi bir-biridan farqlanadi. So'z birikmalaridagi qisman sintaktik muvofiqlik quyidagicha:

1. Sintaktik jihatdan aniqlovchili so'z birikmalari yasashida ingliz tili o'zgarishlarga boy bo'lmagan til hisoblanib, aniqlovchilar, asosan, so'zlar

joylashishi vositasida (Noun1+Noun2 strukturasi binoan)
yasaladi va quyidagi turdagi munosabatlarni ifodalaydi:

Atributiv:

English O‘zbek tilida Glass-tube shisha naycha N1+N2 1+NN2

Bu misollarda ingliz va o‘zbek tillarida farq kuzatilmaydi. Egarlik qo‘shimchalari: house-plan [N1+N2] – uy plani [N1+N2 (-i)] – plan doma [N1+N2 (-a)].

Yuqoridagi misollardan ko‘rinib turibdiki, ingliz tilida o‘zgarish yo‘q, ammo o‘zbek (-i qo‘shimchasi) va rus (-a qo‘shimchasi) tillarida o‘zgarish kuzatilyapti.

Yana bir misol: workers club [N1+N2] – ishchilar klubi [N1 (-lar + -ning) +N2 (-i)].

Qisman sintaktik muvofiqlik birinchi komponenti son bilan ifodalangan so‘z birikmalarida ham kuzatiladi:

English O‘zbek tilida one book bitta kitob
two books ikkita kitob three books uchta kitob four books to‘rtta kitob five books beshta kitob

Ingliz va o‘zbek tillarida ko‘plikning ifodalanish usuli ikkinchi tarkibiy qism (komponent)da farqlanadi.

English O‘zbek tilida Num+Npl. Num+Nsing.

Bundan ko‘rinadiki, o‘zbek tiliga nisbatan ingliz tilidagi misollarda ikkinchi komponentda o‘zgarish mavjud.

Umuman sintaktik mos kelmaslik deyilganda, asliyat tili bilan tarjima tili o‘rtasidagi ma’lum sintaktik konstruktsiyalar etishmasligi yoki mos kelmasligi tushuniladi.

Ingliz tilida bu sintaktik konstruktsiyalar gapning to‘liq bo‘lmagan yoki ikkinchi darajali bo‘laklarini tashkil qiladigan fe‘lning shaxssiz shakllari bilan ifodalanadi.

Predikativ konstruktsiyalarning semantik vazifasi harakatlarning bir-biri bilan o‘zaro aloqada bo‘lishi va muayyan vaziyatda moslashishini bildiradi. Ushbu konstruktsiyalar bilan gapning bosh bo‘laklari o‘rtasida rasman grammatik bog‘liqlik bo‘lmasa-da, ular o‘rtasida doimo muvofiqlik mavjud. Predikativ konstruktsiyalarda harakat yoki holat sodda va qo‘shma gaplar tarjimasida aniqlanadi. Masalan: I heard the door open. – Eshik ochilganini eshitdim.

Grammatik transformatsiya turlari. Bir tildagi ma’lumotni boshqa bir tilda ifodalash uchun bir qancha leksik va grammatik transformatsiya turlaridan

foydalanishga to‘g‘ri keladi. Quyida grammatik transformatsiyaning grammatik o‘rin almashtirish, grammatik transpozitsiya, grammatik tushirib qoldirish, grammatik qo‘shish kabi turlarini ko‘rib chiqamiz.

Grammatik o‘rin almashtirish deganda, bir gap bo‘lagini boshqa bir gap bo‘lagi bilan yoki biror so‘z shaklini boshqa so‘z shakli bilan almashtirish tushuniladi.

Grammatik o‘rin almashtirishda ikki holat kuzatiladi: a) gap bo‘laklarini almashtirish; b) so‘zning grammatik shakllarini almashtirish.

O‘rin almashtirish orqali tarjima kilishning bir necha sabablari mavjud:

- tarjima kilinayotgan tilda asliyatdagi grammatik shakl yoki konstruktsiyalarning mavjud emasligi;
- shakl va konstruktsiyalarning birikishida muvofiqlikning etishmasligi, shuningdek, leksik sabablarga ko‘ra turli xil moslashuvlar va so‘zlarning ishlatilishi;
- xuddi shu ma’nodagi gap bo‘lagining etishmasligi.

Quyidagi misol ingliz tilidagi ikkita gapning bo‘laklari o‘rnini almashtirish orqali fe’lning ma’nolari ochib beriladi:

He says he will come. – U kelishini aytyapti. He said he would come. – U kelishini aytdi.

O‘zbek tilida shunga o‘xshash so‘z shakli bo‘lmaganligi tufayli so‘zlarning ma’nolari boshqa grammatik vositalar yordamida ifodalangan.

O‘zbek tilida fe’l funktsiyasi sifatdosh qo‘shimchasi -jak yoki harakat nomi - (i)sh qo‘shimchalari bilan ifodalanadi.

Gap bo‘laklari o‘rnini almashtirishning shartli va ixtiyoriy turlari mavjud.

Tarjimada shartli o‘rin almashtirish asliyat tilidagi gap bo‘laklarida ishlatilgan vositaning tarjima tilida mavjud emasligi yoki mos kelmasligida ko‘rinadi (masalan, ingliz tilidagi artiklЬ).

O‘zbek tilida artiklЬ bo‘lmaganligi uchun uni tarjima qilishda turli leksik va grammatik vositalardan foydalaniladi. ArtiklЬ gumon, ko‘rsatish olmoshlari, son va urg‘u vazifalarida ham kelishi mumkin. Shuning uchun o‘zbek tilida artikllarning ma’nosini beradigan turlicha vositalardan foydalaniladi: When we were in Majorca, there was a Mrs. Leech there and she was telling us most wonderful things about you. (A. Christie) – Biz Mayorkada bo‘lganimizda qandaydir missis Lich bor edi. U bizga siz to‘g‘ringizda juda ko‘p qiziqarli narsalarni aytib bergandi. (A. Kristi)

Bu tarjimada gumon olmoshlaridan noaniq artiklЬ o‘rnida foydalanilgan.

Ixtiyoriy o‘rin almashtirishda kontekstdagi ma’noga qarab o‘rin almashtiriladi: The climb had been easier than he expected. – Ko‘tarilish u kutgandan ko‘ra osonroq kechdi.

Yuqoridagi misollardan ko‘rinib turibdiki, ingliz tilidagi aniq artiklЬ bilan kelgan ot o‘zbek tilida infinitiv bilan berilgan.

Grammatik almashtirishlar asliyatdagi grammatik birlikning tarjima tiliga o‘zgacha grammatik ma’no bilan o‘giriladigan tarjima usuli hamdir. Manba

tilining istalgan sathidagi grammatik birlik almashtirilishi mumkin: so‘z shakli, nutq qismi, gap bo‘lagi, ma’lum turdagi gap. Tarjimada har doim MT shaklining TT shakliga almashtirilishi yuz beradi.

Sintaktik qayta qurish ko‘p hollarda inversiyali gap tarjimasida, ya’ni so‘zlarni teskari tartibda tarjima qilish zaruriyati bo‘lgan gaplarda talab qilinadi. Inversiya stilistik yoki ma’noviy talablardan kelib chiqadi. Ingliz tilida inversiya juda ifodali emfatik vosita hisoblanadi.

Grammatik almashinuvda asliyatdagi grammatik birlik tarji ma tilida boshqa grammatik belgi bilan almashtiriladi. Bu so‘z kategoriyalari (rod, son), so‘z turkumlari, gap bo‘laklari almashinuvi orqali amalga oshiriladi. Masalan, ingliz tilida ko‘plikdagi ot tarjimada birlikda ot bilan kelishi yoki aksincha bo‘lishi mumkin. Masalan, money (bir-likda) – деньги (qo‘plikda)

– pul (birlikda); struggles (ko‘plik-da) – борьба (birlikda) – kurash (birlikda).

We are searching for talent everywhere. (Birlikda) – Мы ро-vsyudu ищем таланты.

(Ko‘plikda) – Biz hamma joydan talantlarni qidiraymiz. (Ko‘plikda).

They left the room with their heads held high – Oni vyishli iz komnaty s vysoko podnyatoy golovoy. (Birlikda) – Ular xonaga boshlarini g‘oz tutganlaricha kirishdi. (Ko‘plikda).

Eng ko‘p tarqalgan grammatik transformatsiya turi so‘z tur- kumlari almashinuvida kuzatiladi. Bunda otlarning fe‘l va sifat bilan almashinuvi ko‘proq uchraydi:

He is a poor swimmer. – On ploxo plavaet. – U yomon suzadi.

She is no good as a letter-writer. – Ona ne umeet pisat’ pis’mа. – U xat yozolmaydi.

I am a very rapid packer.– Ya ochень bystro ukladyvayus’.– Men tezda yig‘ishtirib bo‘laman.

Tarjimada so‘z turkumlarini almashtirish gap tarkibining o‘zgarishiga olib keladi.

Masalan, quyidagi jumla tarjimasida ega o‘rin holi bilan almashtirilgan:

Asliyat: The last week saw an intensification of diplomatic activity.

Rus`cha tarjima: Na proshloy nedele nablyudalas’ aktivizatsiya diplomaticheskoy deyatelnosti.

O‘zbekcha tarjima: O‘tgan haftada diplomatik munosabatlarning faollashuvi kuzatildi.

Noaniq artikl tarjimada «one»soni yoki gumon olmoshibilan almashtirilishi mumkin.

She solved the problem at a blow. – U muammoni bir zumda hal etdi.

Grammatik transpozitsiya deganda, manba tili bilan tarjima tilidagi lingvistik elementlarning o‘rin almashishi tushuniladi.

Transpozitsiyaning ikki turi mavjud: 1) gap bo‘laklari o‘rnining almashishi;

2) qo‘shma gaplarda sintaktik bog‘liqlik.

Soʻzlarni tushirib qoldirish grammatik transformatsiyaning bir turi boʻlib, grammatik komponentlarning qisqartirilishida kuzatiladi: He raised his hand. – U qoʻlini koʻtardi. Bu gapda «his» (oʻz) olmoshi tushib qolgan.

Qoʻshish grammatik transformatsiyaning shunday turiki, unda asliyat tilidagi grammatik va semantik komponentlarni tarjima tilida soʻz qoʻshish orqaligina qayta tiklash mumkin:

Xulosa

Taʼkidlash joizki, grammatika tilning ustunidir. Ushbu ustunsiz yoki ustunning notoʻgʻri qurilishi har qanday muqobilligi yuqori darajadagi tarjimani ham yoʻqqa chiqaradi.

Tarjima jarayonidagi morfologik va sintaktik toʻliq muqobil, qisman muqobilliklar yoki umuman mos kelmaslik holatlarini olmosh, артикль, grammatik rod, feʼl va boshqa grammatik kategoriyalar orqali oʻrganish muammolar echimida qaysi yoʻldan borishni aniq koʻrsatib beradi.

Munozara uchun savollar:

1. Tarjima jarayonida paydo boʻladigan grammatik muammolar qaysilar?
2. Nima sababdan tarjima jarayonida grammatik muammolar paydo boʻladi?
3. Frantsuz va oʻzbek tillari misolida grammatik rod tarjimasiga muammosiga misol keltiring.
4. Frantsuz va oʻzbek tillari misolida olmoshlar tarjimasiga muammosiga misol keltiring.
5. Frantsuz va oʻzbek tillari misolida feʼllar va, umuman, predloglar tarjimasiga muammosiga misol keltiring.
6. Artikllar tarjimasiga haqida soʻzlang.
7. Frantsuz va oʻzbek tillari misolida ergashgan qoʻshma gaplar, murakkab qoʻshma gaplar va izohlovchilar tarjimasiga muammosiga misol keltiring.
8. Grammatik sathdagi nomutanosiblikning tarjima matnga koʻrsatadigan taʼsiri haqida soʻzlang.
9. Asliyat tilida boʻlgan, ammo tarjima tilida kuzatilmaydigan grammatik hodisalar qanday tarjima qilinishi mumkin?
10. Asliyatda ataylab buzib berilgan soʻzlarni qanday tarjima qilamiz?

Foydalaniladigan adabiyotlar

1. Grigoryev B.B. Teoriya i praktika perevoda. M.: Interdialekt, 2000. – 455 s.
2. Komissarov V.N. Teoriya perevoda (lingvisticheskie aspekty). - M.: Visshaya shkola, 1990. – 253 s.
3. Fedorov A.V. Osnovi obshey teorii perevoda. M.: Visshaya shkola, 1983. – 303
4. Sadiqov Z. Tarjima nazariyasi va amaliyoti. Darslik. – Tashkant, 2023, 180 b.

5. Todjixodjayev M. Tarjima nazariyasi va amaliyoti, -Namangan, 2024, 1050b.
6. Salomov G`. Tarjima nazariyasi asoslari . –Toshkent, 2019, 210 b
7. Yoʻldoshev M. Badiiy matn lingvopoetikasi. – Toshkent: Fan, 2008, 88-bet

7-mavzu. Tarjimaning grammatik muammolari. Tarjimada grammatik transformatsiyalar.

Reja:

1. Tarjimada transformatsiya turlaridan foydalanish.
2. Grammatik transformatsiyaning turlari.
3. Tarjimada oʻrin almashtirish.
4. Gap boʻlagini almashtirish.
5. Sintaktik birliklarni almashtirish.

Taʼlimiy maqsad: talabalarni tarjima jarayonidagi leksik va grammatik birliklarni tarjima qilishda qoʻllaniladigan transformatsiyalar bilan tanishtirish.

Tayanch soʻz va iboralar: grammatik transformatsiya, leksik transformatsiya, transkripsiya, transliteratsiya, gap boʻlaklarining almashishi, tushirib qoldirish, qoʻshish, umumlashtirish, konkretlashtirish, modulyatsiya, sintaktik moslashuv, sinonimik maʼno, ibora va soʻz yasalishi.

Tarjima jarayonida bir tildagi leksik birliklar ikkinchi tilga transformatsiya qilingan holda oʻgiriladi. Tarjima amaliyotida quyidagi leksik transformatsiyalardan foydalaniladi:

- transkripsiya va transliteratsiya;
- konkretlashtirish (aniqlashtirish);
- generalizatsiya (umumlashtirish);
- modulyatsiya;

Grammatik transformatsiyalarning quyidagi turlari mavjud:

- sintaktik moslashuv;
- gapni boʻlaklarga boʻlib tarjima qilish;
- sodda gaplarni qoʻshma gaplarga aylantirib tarjima qilish;
- soʻz shakllari, turkumlari va gap boʻlaklarini almashtirish.

Tarjima jarayonida quyidagi leksik-grammatik transformatsiyalar amalga oshiriladi:

- antonimik tarjima;
- tasviriy tarjima;
- kompensatsiya.

Transkripsiya va transliteratsiya usullari. Transkripsiyada xorijiy soʻzning talaffuz shakli, transliteratsiyada esa uning grafik shakli qayta tiklanadi. Asliyat va tarjima tillarining fonetik tizimlaridagi tafovutlar koʻproq transkripsiya usulidan foydalanishga olib keladi. Masalan: absurdist – absurdist (absurd asar muallifi); kleptocracy – kleptokratiya (oʻgʻrilar oliy tabaqasi); skateboarding – skeytbording (rolikli taxtada uchish). Bu jarayonda ingliz tilida talaffuz qilinmaydigan ayrim tovushlarning talaffuz qilinishi, unilarning reduksiya holatlari kuzatiladi: Dorset – Dorset; Campbell – Kempbell; boss – boss; Hercules missile – raketa «Gerkules»; deescalation – deescalatsiya; Columbia – Kolumbiya. Ayrim tarixiy shaxslar, geografik joy nomlarini tarjima qilishda anʼanaviy shakllardan foydalaniladi: Charles I – Karl I; William III – Вильгельм III; Edinborough – Edinburg.

К а л ь к а л а ш – asliyatdagi leksik birlikni tarjima tilidagi leksik birlik bilan almashtirishni koʻzda tutadi va tarjima tilida yangi soʻz va ibora yasashga olib keladi: superpower – sverxderjava – hukmron davlat; mass culture – massovaya kulʼtura – ommaviy madaniyat; green revolution – zelenaya revolyutsiya –

yashil revolyutsiya; land-based missile – raketa nazemnogo bazirovaniya – erda oʻrnatilgan raketa; Rapid Deployment Force – silы быстро развёртывания – tez harakatlanuvchi kuchlar; transnational – транснациональный – transmilliy; petrodollar – нефtedollar; miniskirt – mini yubka.

Konkretlashtirish leksik-semantik transformatsiyaning asosiy turlaridan biri boʻlib, lugʻaviy maʼnoni tarjima tilida konkretlashtirish, generalizatsiyalash (umumlashtirish), modulyatsiya (maʼnosini kengaytirish) hisoblanadi.

Konkretlashtirish asliyatdagi keng maʼnoda ishlatilgan maʼnoni tor maʼnoda ishlatishni koʻzda tutadi.

Konkretlashtirish usulidan, odatda, asliyatdagi leksik birlik ifodalagan keng maʼnoli soʻz tarjima tilida mavjud boʻlmagan hollarda foydalaniladi. Masalan, ingliz tilidagi thing oti mavhum maʼnoga ega (an entity of any kind) va uni rus va oʻzbek tillariga oʻgirishda, albatta, konkretlashtirish usulidan foydalaniladi. Inglizcha meal soʻzi turli nutq usullarida keng foydalaniladi. Shu bois uning konkretlashtirilgan shakli zavtrak – nonushta, obed – tushlik, ujin – kechki ovqat kabi shakllari bilan konkretlashtiriladi:

Ge n e r a l i z a t s i y a konkretlashtirishning aksi boʻlib, asliyatdagi tor maʼnoli soʻzni tarjima tilidagi keng, umumlashtiruvchi soʻz bilan almashtirishni koʻzda tutadi:

He visits me practically every week-end. – On ezdit ko mne pochti kajduyu nedelyu. – U menikiga qariyb har hafta keladi.

Generalizatsiya stilistik maqsadlarda ham amalga oshirilishi mumkin. Masalan, a young man of 6 feet 2 inches birikmasi rus va o‘zbek tillariga molodoy chelovek vysokogo rosta –baland bo‘yli yigit shaklida o‘girilib, umumlashtirilishi mumkin. Chunki bu o‘rinda «funt, dyum» so‘zlari rus va o‘zbek kitobxonlari uchun unchalik tushunarli bo‘lmasligi mumkin.

Ayrim hollarda tarjimon konkret ma’no ifodalovchi iborani umumlashgan ma’noda ishlatishi mumkin.

Generalizatsiya usuli bilan tarjima tilida doimiy ekvivalentlar yaratilishi mumkin: foot – noga – oyoq(lar); wrist watch – naruchные chасы – qo‘l soati.

Modulyatsiya – usuli asliyatdagi leksik birlik ma’nosini tarjimada kuchaytirib berishdir. Bunda asliyat ma’nosi tarjimada sabab-oqibatni ifodalovchi ma’nolar orqali kuchaytiriladi: I don’t blame them. – Ya ix ponimayu. – Men ularni tushunaman. (Sabab munosabati oqibat munosabati bilan o‘girilib kuchaytirilyapti: Ya ix ne vinyu potomu, chto ya ix ponimayu. – Men ularni tushunaman, shu sababli ayblamayman).

Modulyatsiya orqali qilingan transformatsiyada sabab-oqibat munosabatlari, odatda, keng ma’noda ifodalanadi va ular orasidagi mantiqiy bog‘liqlik har doim saqlanib qoladi:

Sintaktik moslashuv usuli asliyatdagi sintaktik strukturani tarjima tilidagi shunday struktura bilan o‘girishni taqozo qiladi va bu, odatda, asliyat va tarjima tillarida shunday parallel strukturalar mavjudligidan

dalolat beradi. Biroq bu o‘rinda strukturadagi komponentlar ayrim o‘zgarishlarga uchraydi. Masalan, artikllar, yordamchi so‘zlar tushirib qoldiriladi, mustaqil so‘zlar ayrim morfologik o‘zgarishlar oladi.

I always remember his words. – Ya vseгда pomnyu ego slova. – Men uning so‘zlarini doim eslab yuraman.

Gapni bir necha bo‘laklarga bo‘lib tarjima qilish ham transformatsiyaning bir turi bo‘lib, asliyatdagi ergashgan qo‘shma gaplarni alohida gaplar shaklida tarjima qilish yoki sodda gaplarni qo‘shma gap singari tarjima qilishni ko‘zda tutadi.

Grammatik almashinuvda asliyatdagi birlik tarjima tilida boshqa grammatik birlik bilan almashtiriladi. Bu so‘z shakllari (rod, son), so‘z turkumlari va gap bo‘laklarini almashtirish orqali amalga oshiriladi. Masalan, ingliz tilida ko‘plikdagi ot tarjimada birlikda beriladi yoki aksincha bo‘lishi mumkin.

Masalan: money (birlikda) – denьgi (qo‘plik-da) – pul (birlikda); struggles (ko‘plikda) – borьba (birlik-da) – kurash (birlikda) va h.k.

Eng ko‘p tarqalgan grammatik transformatsiya turi – bu so‘z turkumlari almashinuvida kuzatiladi. Bunda otlarning fe‘l va sifat bilan almashinuvi ko‘proq uchraydi.

Qiyoslang:

He is a poor swimmer. – On ploxo plavaet. – U yomon suzadi. She is no good as a letter-writer. – Ona ne umeet pisat’ pis’ma.

– U xat yozishni bilmaydi.

Antonimik tarjima leksik-grammatik transformatsiyaning bir turi bo‘lib, aslyatdagi tasdiq shaklidagi fikr tarjima tilida inkor shaklda yoki aksincha berilishini ifodalaydi.

Antonimik tarjimada aslyatdagi til birligi tarjima tiliga qarama- qarshi ma’no ifodalovchi boshqa so‘z yoki iboralar bilan ham o‘g‘irilishi mumkin.

Eksplikatsiya yoki izohli tarjimada aslyatdagi lug‘aviy birlik tarjima tiliga tushuntirish, izohlash orqali o‘g‘iriladi va, odatda, muqobilsiz leksikalar tarjimasida foydalaniladi: conservationist – storonnik oхраны okружающей среды – atrof-muhitni himoya qilish tarafdori; whistle-stop speech – vystupleniya kandidata v xode predv’ybornoй agitatsionnoy poezdki – nomzodning saylov oldi targ‘ibot safari.

Kompensatsiya aslyat unsurlarini tarjima tilidagi vositalar hisobiga to‘ldirish uchun qo‘llanadi. Bunda aslyat tilidagi grammatik vositalar tarjima tilining leksik vositalari orqali ifodalanadi yoki, aksincha. Bu, ko‘pincha, aslyatda personajning buzuq nutqini tarjima tilida o‘ziga xos vositalar orqali o‘g‘irishda kuzatiladi.

Masalan, ingliz xalqi tilida uchraydigan ayrim unli va undosh tovushlarni tashlab gapirish tarjima tilida ham xuddi shunday vositalardan foydalanib, kompensatsiya qilish zaruratini keltirib chiqaradi. Masalan, it, appen deyish o‘rniga a-singing, a-going, hit shakllaridan

foydalaniladi. Ko‘pincha, xalq tilida ega va kesim orasidagi moslashuv amalga oshirilmaydi: I was, you was. Bunda tarjimon ona tili aynan shunday holatlarda ishlatiladigan vositalardan foydalanadi. Bu orqali personajning gapirish usuli, uning xarakteridagi o‘ziga xosliklar qayta tiklanadi.

Xulosa

Transformatsiyalarni leksik va grammatik turlarga bo‘lib o‘rganish jarayonida shuni anglashimiz kerakki, amaliyotda ushbu o‘zgarishlar doimo kuzatiladi.

Yuqorida aytib o‘tilgan leksik va grammatik transformatsiyalar qo‘llashdan asosiy maqsad tarjimonga yuqori sifatli muqobillikka erishish uchun yana bir imkoniyat yaratishdir.

Munozara va mustaqil ishlash uchun savollar:

1. Tarjima transformatsiyalari nima?

2. Tarjimada o‘rin almashtirish nima?
3. So‘z shaklini almashtirish nima?
4. Gap bo‘lagini almashtirish nima?
5. Sintaktik birliklarni almashtirish nima?
6. Leksik birliklarni almashtirish nima?
7. Kompensatsiya nima?
8. Antonimik tarjima nima?
9. Tushirib qoldirish nima?

Foydalaniladigan adabiyotlar

1. Grigoryev B.B. Teoriya i praktika perevoda. M.: Interdialekt, 2000. – 455 s.
2. Komissarov V.N. Teoriya perevoda (lingvisticheskie aspekty). - M.: Visshaya shkola, 1990. – 253 s.
3. Fedorov A.V. Osnovi obshey teorii perevoda. M.: Visshaya shkola, 1983. – 303
4. Sadiqov Z. Tarjima nazariyasi va amaliyoti. Darslik. – Tashkent, 2023, 180 b.
5. Todjixodjeyev M. Tarjima nazariyasi va amaliyoti, - Namangan, 2024, 1050b.
6. Salomov G`. Tarjima nazariyasi asoslari . – Toshkent, 2019, 210 b
7. Yo‘ldoshev M. Badiiy matn lingvopoetikasi. – Toshkent: Fan, 2008, 88-bet

8-mavzu. TARJIMANING STILISTIK MUAMMOLARI

Reja:

1. Tarjima jarayonida stilistik muammolar.
2. Asliyat matn uslubi.
3. Asliyat tilida mavjud bo‘lgan stilistik birliklarni tarjimada qayta yaratish.
4. So‘zning stilistik bo‘yoqdorligi.
5. Badiiy adabiyot tarjimasida muallif uslubini saqlash masalasi.

Ta’limiy maqsad: talabalarni tarjima jarayonidagi leksik birliklar va ularning muvofiq muqobillarini topish usullari bilan tanishtirish.

Tayanch so‘z va iboralar: qiyosiy stilistika, asliyat matn uslubi, stilistik vositalar, so‘zning stilistik bo‘yoqdorligi, badiiy tarjimada muallif uslubini saqlash, uslubiy muammo, badiiy asar tili va uslubi.

Stilistika tilshunoslikning ajralmas qismi bo‘lib, u badiiy nutqning ifodalanish uslublari, ularning ta’sirchanligi va, umuman, inson nutqini o‘rganadigan fandır. Qiyosiy stilistika bevosita qiyosiy tipologiya bilan bog‘langan bo‘lib, uslublarni tahlil qilish yo‘llari, atamalar va ularning tuzilishini ham o‘rganadi. Bunda ularning mavhumlik darajasi, ma’no xususiyatlari, to‘g‘ri va ko‘chma

ma'nolarning ifodalanishi, so'zlarning o'zaro bog'lanish qoidalariga ko'ra tahlil olib boradi. Shu yo'nalishda frazeologik turg'un birikma va o'zgaruvchi so'zlar tahlili ham beriladi.

E. G. Etkind tarjimini ikki tilning qiyosiy stilistikasi, deya ta'riflaydi. Chunki badiiy tarjimaning vazifasi – asl nusxaning uslubiy qiyofasini o'z tilida qayta yaratishdan iborat. Demak, qiyosiy-uslubiy tadqiqot ikki til lisoniy vositalari mazmunining uslubiy jihatdan o'zaro mos kelish-kelmasligi haqida to'g'ri hukm chiqarish imkonini yaratadi.

Badiiy asar tili va uslubi xilma-xil badiiy-tasviriy va uslubiy vositalar silsilasining o'ziga xos ravishda rang-barang shakl va ko'rinishlarda namoyon bo'lishidir. Ular asarning badiiy qiymati va obrazli asosini tashkil etadi. Bu jarayonda ayrim lisoniy-uslubiy birliklar shu vosita va uslublar tarkibidan shartli ravishda ajratib olinib, ilmiy tahlil qilinadi. Zero, asarning badiiy obrazi asosini tashkil etadigan vosita va usullar yig'indisi tarjimada qay darajada aks etganligi ko'p jihatdan uning tarkibidagi alohida lisoniy-uslubiy vositalar vazifalarining qayta yaratilish darajasiga bog'liq. Ammo tarjimaning asliyat ruhini qay yo'sinda ifoda eta olganligi haqidagi xulosa matniy uyg'unlik asosida chiqariladi. Bundan tashqari, asliyat matnda uning milliy xususiyatini belgilaydigan son-sanoqsiz lisoniy-uslubiy vositalar uchraydiki, bunday o'ziga xos buyoqli birliklarga o'zga tarixiy-madaniy jarayon sohiblari bo'lmish xalqlar tilidan goho muqobil vositalarni tanlash imkoni bo'lmaydi.

Mazkur bo'shliq tarjimonning asliyat sohiblariga xos milliy xususiyatlarga murojaat qilishi orqali to'ldiriladi. Busiz hech bir tarjima o'z maqsadiga erisha olmaydi.

Tarjimadagi uslubiy muammolar ikki til matnlarining janrlarga ko'ra muvofiq kelishini taqozo etmaydi. Shuning uchun tarjimada asliyat vositalariga vazifaviy uyg'un til birliklari tanlash muammosini o'rganish masalasi muhim nazariy ahamiyat kasb etadi. Demak, qiyosiy stilistika asliyat va tarjima tillari lisoniy-uslubiy vositalarini qiyosiy tahlil qilish orqali tarjima amaliyotini umumlashtirish

vazifasini qo'yib, tarjima matnning asliyatga moslik darajasini belgilash uchun xizmat qiladi.

Metafora – ikki narsaning ayrim tasodifiy belgilariga, bu belgilarning o'xshashligiga asoslangan ifoda usulidir. U lug'aviy-mantiqiy va ko'chma-matniy ma'nolarning o'zaro munosabatiga asoslanadi. Masalan, «til» o'z va ko'chma ma'noda qo'llangan birikmalarni ko'rib chiqamiz: issiqdan itning tili osilgan (o'z ma'nosida); soatning tili, qo'ng'iroqning tili (ko'chma ma'nolarda).

Metafora ingliz tilidagi gazeta uslubida juda ko‘p qo‘llanadi. Tarjimada esa ularni hamma vaqt ham metafora shaklida berish qiyin kechadi.

Asliyatda mantiqan erkin ma’nodagi so‘zlar yordamida bayon etilgan fikr tarjima tilida har xil lug‘aviy ma’noga ega lisoniy vositalar – asliyatdagi vositaga moddiy jihatdan yaqin hamda undan leksik tarkibi bilan farq qiladigan til birliklari yordamida ifoda etiladi. Kontekstual sinonimik qatorni tashkil etadigan bunday variantlarning moddiy jihatdan asliyatdagi birlikka yaqini ko‘proq o‘zga tillar ta’sirida hosil qilingan bo‘ladi. Uning nutqda, xususan, tarjimada uchrashi, so‘zlarning o‘zaro birikuvi, fikrning me’yor doirasida ifoda etilishi nuqtai nazardan hech qanday e’tirozga sabab bo‘lmaydi. Undan leksik tarkib jihatidan farq kiladigan birikma esa, asosan, azaldan tarjima tilining «mulki» hisoblanadi.

Tarjimada aynan shu variantga murojaat qilish tarjima tilining tabiiyligini yuzaga keltiradi. Chunki bu yo‘l nafaqat fikrning to‘g‘ri talqin etilishini, balki ifodaning sof o‘zbekona jarangdorligini ham ta’minlaydi.

Masalan, rus kishisi farzand ko‘rmagan odamga nisbatan on был bezdeten birikmasini ishlatsa, o‘zbek jo‘ngina qilib, u befarzand edi deyishi mumkin. Ifoda hech qanday e’tirozga sabab bo‘lmaydi. Ammo ona tili nozikliklarini biladigan o‘zbek bunday noqulay vaziyatda u tirnoqqa zor edi iborasidan foydalanishni afzal ko‘radi.

Piter Abrahamsning «Qabrdagi gulchambar» romani personajining shikoyatomuz ohangda aytgan I didn’t sleep last night gapini o‘zbek tiliga moddiy jihatdan aniq Kecha mutlaqo uxlamagan edim tarzida o‘girish ham tabiiy jaranglagan bo‘lar edi. Ammo san’atkorning o‘z mas’uliyatiga ijodiy yondashib, mazkur fikrning sof o‘zbekcha bayoni haqida o‘ylashi jumlaning og‘zaki nutqqa xos Kecha mijja qoqmagan edim shaklidagi ajoyib talqinini yuzaga keltirgan: It gave me chance to sleep, I didn’t sleep last night. (WU, 131) – Hechqisi yo‘q, qaytanga uxlab oldim, kecha mijja qoqmagan edim. (QG, 136).

Shunday qilib, barcha unsurlari o‘z ma’nosida qo‘llanilgan so‘z birikmalari va hatto jummalarni tarjima qilishda ham moddiy aniqlik yo‘lidan borish hamma vaqt ham kutilgan ta’sirchanlikka olib kelavermaydi. Pragmatik mutanosiblikka erishishda asliyat matn birliklari tarjimasiga ijodiy yondashish, tarjima tilida mavjud sinonimik variantlarning qaysi biri ushbu holatga ko‘proq mos kelishini aniqlash zarurati tug‘iladi. Zero, muayyan fikr asliyat tilida bir ifoda yordamida bayon etilsa, tarjima tilida moddiy jihatdan o‘zgacha ifoda vositasi orqali maqbulroq aks ettiriladi. O‘z ona tilida juda ko‘p so‘z boyligiga ega mohir tarjimon, odatda, lug‘aviy muqobillikdan ko‘ra vazifaviy uyg‘unlikka ko‘proq e’tibor berib, badiiy matnning estetik xususiyatini qayta yaratadi.

Shunday hol, ayniqsa, dialogik nutq tarjimasida yanada yaqqolroq koʻzga tashlanadi. Bu, xususan, madaniyat darajasi va bilim saviyasi bilan bir- biridan ajralib turadigan personajlar nutqi tarjimasida koʻproq namoyon boʻladi. Shunday qilib, tarjimon nafaqat muayyan uslubiy vazifa ifodasi uchun qoʻllangan obrazli yoki hissiy-taʼsirchan lisoniy vositani, balki amaliy jihatdan qiyinchilik tugʻdirmaydi deb tasavvur qilinadigan erkin maʼnodagi u yoki bu soʻz yoxud soʻz birikmasini oʻgirishda ham har doim oʻsha vosita mazmunini tarjima tilida qanday soʻz yoki soʻz birikmasi aniqroq va toʻlaroq ifoda etishi mumkinligi, mavjud variantlardan qaysi birining asliyat ruhiga koʻproq mos kelishi haqida oʻylashi va doim oʻz oldiga nazarda tutilgan fikrni qay tarzda yanada ravonroq bayon etish mumkin degan savolni qoʻyishi zarur.

Mehmonni taomga taklif etayotgan rus kishisi: «Proshu, k stolu!» – deydi. Ammo oʻz ona tilidagi soʻz boyligi koʻp va oʻzi mansub xalq anʼanasidan yaxshi xabardor oʻzbek taomning stol ustiga tortilgan boʻlishiga qaramasdan, mehmonga: «Marhamat, dasturxonga!» – deya lutf qiladi.

Oʻzbek tilida «hali bunisi holva» degan frazeologik birlik mavjud boʻlib, u, asosan, biror azob-uqubatning kelajakda muqarrar tarzda sodir boʻladigan tashvish va uqubatlarda oldida arzimas ekanligini obrazli ifoda etadi. Shu fikr ingliz va rus tillarida erkin maʼnodagi soʻzlar yordamida bayon etilgan ekan, oʻzbek tilida ham uni shu tariqa ifoda etish imkoniyati mavjud. Ammo muqobil nutqiy vaziyatlarda oʻzbek tilida, odatda, quyidagi misol tarjimasidagidek, eslatilgan frazeologizmdan foydalanish tabiiy oʻzbekona jarangdorlikni yuzaga keltiradi: Does that sting? Good, that's nothing to how it will feel later. The pain hasn't started yet. – Nima, kuydiryaptimi?

Bunisi holva. Hamma hunarini keyin koʻrsatadi.

Xulosa

Uslub – tilning bezagidir. Asliyat tilining oʻziga xosligini, undagi goʻzal va betakror jarayonlarni tarjimada aks ettirish – har bir tarjimon oldida turgan vazifa. Badiiy matn tarjimoni bu hodisa bilan chambarchas bogʻliq.

Stilistik boʻyoqdorlikni aks ettirish tarjimondan oʻziga xos mahoratni talab etadi. Bunda, albatta, pragmatikaning ham roli katta.

Tarjimaning stilistik muammolari tarjimondan badiiy adabiyotning qayta yaratilishida muallif uslubini saqlash, oʻzga madaniyatga oid asar tarjimasida uslub, shakl va maʼnoni berish, asar qahramonining shaxsini ochib berishda stilistik boʻyoqdor soʻzlar tarjimasida kabi masalalarni bartaraf etishni koʻzda tutadi. Munozara uchun savollar:

1. Tarjima jarayonida qanday stilistik muammolar paydo boʻladi?

2. Asliyat matn uslubi tarjima jarayonida qanday o'zgarishlarga uchrashi mumkin?
3. Asliyat tilida mavjud bo'lgan stilistik birliklarni tarjimada berilishining muammolari haqida so'zlang.
4. So'zning stilistik bo'yoqdorligi nima?
5. Asar qahramonining shaxsini ochib beradigan uslubiy bo'yoqdor so'zlar tarjimasi haqida so'zlang.
6. Tarjimada birliklarning grammatik sathda almashib kelishi nimaga olib keladi?
7. Badiiy adabiyot tarjimasida muallif uslubini saqlash muhimligi haqida so'zlang.
8. Boshqa madaniyatga oid asar tarjimasida qanday uslubiy muammolar kelib chiqadi?
9. Tarjimada saqlanishi lozim bo'lgan uslub, shakl va ma'no qanday tarjima qilinishi zarur.
10. Asliyat matn muallifi uslubi bilan tarjimon uslubi yaqin bo'lishi kerakmi? Nima uchun?

Foydalaniladigan adabiyotlar

1. Grigoryev B.B. Teoriya i praktika perevoda. M.: Interdialekt, 2000. – 455 s.
2. Komissarov V.N. Teoriya perevoda (lingvisticheskie aspekty). - M.: Visshaya shkola, 1990. – 253 s.
3. Fedorov A.V. Osnovi obshey teorii perevoda. M.: Visshaya shkola, 1983. – 303
4. Sadiqov Z. Tarjima nazariyasi va amaliyoti. Darslik. – Tashkent, 2023, 180 b.
5. Todjixodjayev M. Tarjima nazariyasi va amaliyoti, - Namangan, 2024, 1050b.
6. Salomov G`. Tarjima nazariyasi asoslari . – Toshkent, 2019, 210 b
7. Yo'ldoshev M. Badiiy matn lingvopoetikasi. – Toshkent: Fan, 2008, 88-bet

9-mavzu.: Tarjimaning pragmatik masalalari

Reja:

1. Tarjimada pragmatika tushunchasi va tarjimashunoslikda pragmatikaning o'rnini.
2. Tarjimaning pragmatik salohiyati.
3. Tarjima jarayonida pragmatik ma'noning tushirib qoldirilishi.
4. Pragmatik ma'noning asosiy xususiyatlari.
5. Pragmatik ma'no va tag bilimlar.

Ta'limiy maqsad: talabalarni asliyatning pragmatik xususiyatlari va uni tarjimada qayta tiklashning o'ziga xos xususiyatlari, matnning pragmatik salohiyati, uni tarjimada aks ettirish, pragmatik adaptatsiya, tarjimaning asliyat pragmatik yo'naltirilganligiga bog'liqligi bilan tanishtirish.

Tayanch so'z va iboralar: tarjima pragmatikasi, pragmatik salohiyat, tarjimada tag bilimlarning (фонные знания) ahamiyati, pragmatik ma'no, transformatsiya, so'zning uslubiy bo'yoqdorligi, pragmatik aloqa, semantik aloqa, milliy bo'yoqdor so'zlar, tarjimon malakasi, muallif uslubini saqlash.

Pragmatika (yunoncha pragma – harakat) – muayyan nutq jarayonida belgilar va ularning ishtirokchilari o'rtasidagi munosabatni o'rganuvchi semiotikaning bir bo'limidir. Pragmatikaga bugungi kunda til vakillarining muayyan so'zlar va semantik konstruksiyalar yordamida o'z munosabatini bildirish va suhbatdoshning munosabatini tushunish darajasi, ya'ni mavjud vaziyatdan kelib chiqib munosabat bildirish sifatida qaraladi.

Pragmatika amaliyotining rivojlanishida uch bosqich kuzatiladi:

Birinchi bosqich. 1930 yilda «pragmatika» atamasi birinchi marta semiologiya-semiotika (belgilar haqidagi fan)ning bo'limi sifatida qo'llanildi. Karnapning ta'kidlashicha (1938), pragmatika tildan foydalanuvchining so'z va munosabatlariga asoslangan bo'ladi. Charlz Morris semiologiyani 3 qismga ajratadi (1940): sintaktika, semantika va pragmatika.

Greysning fikricha, implikaturalar harfiy muqobili bo'lmagan aspektlar ma'no va mantiqni ifodalashning ma'qul yo'li hisoblanadi. Ya'ni shu yo'l bilan til birliklarining shartli strukturasi nima nazarda tutilayotganligi emas, balki nimaga ishora qilinayotgani o'rganiladi.

Ikkinchi bosqich. 1950–1960 yillarda faylasuflar (Austin, Serl va Paul Gris) nutq kommunikatsiyasi va implikatura nazariyasini yaratdi.

Uchinchi bosqich. 1977 yilda Yakob L.Mey Gollandiyada birinchi «Pragmatika» jurnalini nashr ettirdi. 1983 yilda chop etilgan Levinning «Pragmatics», Jeofrey Lichning «Principle of pragmatic association» nomli kitoblari bu sohada jiddiy tadqiqotlardan edi. 1988 yilda IPA (International Pragmatics Association)ning tashkil etilishi pragmatikaning fanda dolzarb yo'nalish sifatida o'rin egallaganligini ko'rsatadi.

Jahon tilshunosligida pragmatikaning Britaniya va Amerika maktablari shakllandi. Bu maktablar gap strukturasi va grammatikasini deytik ifodalashga yo'naltirilgan edi. Pragmatik ma'noning ta'siri bayon mazmuni va shakli uyg'unligida namoyon bo'ladi. Tarjima jarayonida pragmatik ma'noning ma'lum

qismi tushib qolishi mumkin. Noytbertning fikricha, pragmatik ma'noning tarjimaga ko'chishi quyidagicha sodir bo'ladi:

- 1) tarjimaga ko'chishning yuqori darajasi (ilmiy-texnikaviy adabiyot va h.k.);
- 2) tarjimaga cheklovlar bilan ko'chish (boshqa til vakillari uchun informatsion-analitik materiallar tayyorlashda);
- 3) asliyat pragmatikasining deyarli tarjimaga ko'chmaslik holati (matn muayyan til vakillarigagina qaratilgan bo'lsa).

Katrin Raysning ta'biricha, pragmatik ma'noni alohida etkazib berish imkoni yo'q. Tarjima buyurtmachining manfaatlariga mos kelishi kerak.

Ko'rinadiki, pragmatika – bu til jamoasining til birliklariga bo'lgan sub'ektiv munosabati. Ularning bu munosabatdagi komponentlari xususiyatlari tilning pragmatik xususiyati tushunchasini keltirib chiqaradi. Ta'kidlash joizki, tilshunoslikdagi pragmatika tushunchasi faqatgina til birikmalarining pragmatikasi tushunchasini o'z ichiga olmaydi.

Bu tushuncha ancha keng bo'lib, u yoki bu tilning kommunikativ jarayon ishtirokchilari va voqea syujeti xilma-xilligi hamda ishtirokchilarning malakasiga ham bog'liqligini ifodalaydi. Aynan so'z ikki har xil guruh vakillari tomonidan turlicha qabul qilinishi mumkin. Misol uchun, «haqqa etishish» birikmasi ilohiyat ilmining hadisini olgan kishilarda bosh qacha tasavvur uyg'otadi, oddiy kishilarda yoki g'ayridinlarda umuman boshqacha tasavvur uyg'otadi. Tilning pragmatik muammolari referentsional baholovchi ma'nolarni o'rganishga nisbatan kam tadqiq qilingan.

L.S.Barxudarov tarjimada retseptorning qabul qilish darajasini o'rganishda har bir so'zning leksik-semantik ma'nosini quyidagi tiplarga bo'lib o'rganishni tavsiya qiladi:

- 1) so'zning stilistik tavsifi.
- 2) so'z ma'nolari ro'yxati.
- 3) so'zning emotsional bo'yog'i.

So'zning stilistik tavsifi va pragmatik ma'no. Hamma janrlarda qo'llanuvchi (ya'ni stilistik betaraf) so'zlar bilan bir qatorda, qo'llanish doirasi cheklangan so'z va so'z birikmalari mavjudki, ularni ma'lum janrlar va tillar uchungina qo'llash mumkin. Bunday cheklashlar so'zlarning stilistik

tavsifini belgilab beradi. Shu maqsadda ham tarjimashunoslikda «stilistik tavsifnoma» atamasi ko'p qo'llanadi.

Ma'lumki, nutqni ifodalashning ikki asosiy ko'rinishi hisoblangan og'zaki-so'zlashuv va yozma turlari mavjud. Yozma nutqning quyidagi asosiy janrlari mavjud: 1) badiiy adabiyot; 2) rasmiy-ilmiy janr; 3) publitsistik janr va sh. k. Bu janrlarning har biri kichik guruhlarga bo'linadi. Masalan: badiiy adabiyot – badiiy

proza; dramaturgiya va she'riyatga, rasmiy-ilmiy janr rasmiy matnlarga, publitsistikaning o'zi siyosiy adabiyot, gazeta va jurnal janrlari kabi turlarga bo'linadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, ingliz va o'zbek tillarida quyidagi stilistik xarakterdagi so'zlarni uchratishimiz mumkin:

1. Neytral – lug'at tarkibining yadrosini tashkil qiluvchi va hamma janrlarda qo'llanadigan so'zlar.
2. Og'zaki- so'zlashuv – og'zaki nutqda, norasmiy va ziyatlarda ishlatiladigan so'zlar. Ular yozma nutqda qo'llanilmaydi, ammo badiiy asarda personaj nutqini ifodalash uchun istifoda etiladi.
3. Kitobiy– kitobiy nutqning hamma turida qo'llaniluvchi va og'zaki so'zlashuvda doimiy ishlatilmaydigan, yuzaga keladigan ma'lum bir vaziyatlardagina qo'llaniluvchi pragmatik ma'noli so'zlar.
4. Poetik – faqat she'riyatda ishlatiladigan ko'tarinki ruhdagi pragmatik ma'noli so'zlar.
5. Terminologik – bu turga ilm-fanga oid pragmatik ma'noli so'zlar kiradi.

Har bir millatning fikrlash doirasi, ma'naviy dunyosi bir-biridan farq qiladi. Buni, ko'pincha, millatning diniy e'tiqodi va falsafiy mushohadalarining turlicha ekanligi bilan izohlash mumkin. Ammo bir-biridan uzoq qit'a va o'zaro qardosh bo'lmagan tillarda umuminsoniy tushunchalarni ifodalovchi so'zlar ham bor. Masalan, Humboldt universiteti o'qituvchisi doktor Doris Shul'bs bir masalaga e'tiborni qaratadi: nemis va o'zbek tillaridagi «mehmondo'stlik» (gastfreundschaft) so'zi bir xil ma'nodagi ikki: gast (mehmon), freundschaft (do'stlik) so'zlaridan tarkib topgan.

Demak, tili va dini bo'lakcha xalqlar orasida ham mushtarak tushunchalarni anglatuvchi so'zlar mavjud. Tarjimondan ana shunday sinchkovlik bilan o'z tili va tarjima leksikasini qiyoslab o'rganish, har bitta so'zning eng muqobil variantini tanlash talab qilinadi.

Ba'zi hollarda bitta jumlada ikki-uch xil pragmatik emotsional bo'yoq uchrashi mumkin:

Ba'zan neytral yoki emotsional pragmatik ma'no ifodalovchi so'zlar qahramon xarakterini yorqinroq ifodalash maqsadida makrokontekstdan kelib chiqib, salbiy emotsional so'zlar bilan almashtirilishi mumkin. Masalan, E. Hemengueyning «Alvido, qurol» asaridagi “Devushki zdes' uvideli, chto takoe front” jumlasini Ibrohim G'afurov Bu onasi o'pmagan o y i m t i l l a l a r urush nimaligini shu erga kelib bilishgan shaklida tarjima qiladi. Bu erda qizlarning holati tarjimon qo'llayotgan kinoya bo'yog'iga ega bo'lgan pragmatik ma'noli so'z orqali ochib beriladi. Quyida yana pragmatik emotsional ma'noli so'zlardan misollar keltiramiz:

Money (neytral emotsional). Dough, Dash (salbiy emotsional). Food (neytral emotsional).

Meal, Dish (ijobiy emotsional). Grub (salbiy emotsional).

To live (neytral emotsional).

To hand out (salbiy emotsional).

Demak, og‘zaki-so‘zlashuv nutqidagi so‘zlar maishiy (familyar) va erkin so‘zlashuv guruhiga, kitobiy leksikadagi so‘zlar rasmiy so‘zlar guruhiga, she‘riyatda qo‘llanuvchi so‘zlar esa ko‘tarinki ruhiyatdagi so‘zlarga mos kelishi mumkin. Pragmatik ma‘noni o‘g‘irishda qiyosiy birikmalar, metaforalar muhim rol o‘ynaydi. «Tulkidek ayyor», «eshakdek qaysar», «quyondek qo‘rqoq» kabi metaforalar asliyatda uchrasa, ularni tarjima qilishdan avval tarjima tilida ham shunga o‘xshash tasviriy ifoda vositalari bor-yo‘qligini aniqlash, yo‘q bo‘lsa, kontekst mazmunidan kelib chiqib, ularni tarjima tilidagi shu ma‘nolarni anglatuvchi bosh birliklar bilan almashtirish yaxshi natija beradi.

Ta‘sirchan va jonli nutqning vujudga kelishi pragmatik mazmundagi maqol, matal va frazeologizmlarga bog‘liq. Notiqlar o‘z nutqining pragmatik ta‘sirchanligini oshirish uchun ana shu vositalardan keng foydalanadi. Shu

maqsadda yozuvchilar ham o‘z asarlarida maqol, matal va frazeologizmlardan, jonli so‘zlashuv tilining pragmatik elementlarini o‘rni bilan ishlatadi. Frazeologik birikmalarning kelib chiqishi va taraqqiyoti har bir tilning rivojlanish tarixi, lingvomadaniy va mintaqaviy-geografik sharoiti, qo‘llaniladigan lisoniy vositalarning pragmatik ma‘nosi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Masalan, mahalla va ko‘chada har kuni ariq bilan yuzlashadigan o‘zbeklarda Oldingdan oqqan suvning qadri yo‘q maqoli ancha mashhur. Ota-bobolarimiz yonlaridan oqib o‘tuvchi beminnat ariq suvi orqali bog‘dorchilik qilib, ko‘cha betlarini ko‘kalamlashtirgan. Ammo kishilar kunlik ehtiyojga aylangan suvning qadriga etmay, ariqlarga axlat to‘kib, iflos qilgan, bu holat esa kishilarga beminnat hizmat qiluvchi, ammo bu xizmati qadr topmagan odamga muqoyasa qilingan.

Shuningdek, mazkur ibora orqali kishilar qadrlamay qo‘ygan buyum yoki voqea-hodisa ham ifodalanadi. Masalan: Oldingdan oqqan suvning qadri yo‘q, o‘zimizning qishloq kasalxonasida ham muolaja uchun sharoit etarli bo‘lsa, shaharga borish qayoqdan chiqdi. Biroq ingliz va rus tillarida bu frazeologik birlikning muqobili yo‘q:

«Tarjima qilinishi mushkul til birliklari» tizimida salkam birinchi o‘rinda turuvchi til birliklari pragmatik ma‘noli munosabatlarni ifodalovchi frazeologizmlar hisoblanadi. Ular tarjima muammolarini o‘rganuvchi amaliyotchi tarjimonni ham, nazariyotchi tarjimashunosni ham jiddiy o‘ylashga majbur qiladi. Tarjimashunos olimlar Sh. Balli, V.V. Vinogradov, B.A.Larin, Q. Musaev va N.M.Shanskiy, A.V.Fedorov, Reysker, S.Vlaxov va F.Florin, A.Narziqulovning ishlarida

frazeologizmlar tarjimasida muammolari chuqur tahlil qilinadi. Frazeologizmlarning berilishida asosiy maqsad kommunikatsiya jarayonida pragmatik ma'noni tarjimada to'liq qayta tiklashdir. Frazeologik birliklarni tarjimada berishda so'zma-so'z tarjima, analogik tarjima va izohli tarjima usullaridan foydalaniladi.

V. N. Komissarovning ta'kidlashicha, har qanday til belgisi, odatda, uch xil munosabatni o'zida mujassam etadi. Bular semantik, sintaktik va pragmatik munosabatlar bo'lib, birinchisi – til belgisining predmet bilan aloqasini aks ettiradigan, ikkinchisi – til belgisini mazkur tizimga aloqador boshqa belgilar bilan bog'lab turadigan va uchinchisi – til belgisi bilan muloqot jarayonida undan foydalanuvchi shaxslar o'rtasidagi aloqani namoy qiladigan munosabatlardir

Shunday qilib, til belgisi semantik, sintaktik va pragmatik ma'nolari bilan ajralib turadi.

Tarjimon tarjima jarayonining birinchi bosqichida asliyatning retseptori sifatida namoyon bo'ladi va matnda mavjud ma'lumotlarni imkoni boricha to'liqroq olishga harakat qiladi. Buning uchun u asliyat tili sohiblari ega bo'lgan tag bilimlarga ega bo'lishi, ya'ni asliyat tilida so'zlovchi xalqning tarixi, madaniyati, adabiyoti, urf-odatlarini, hayot tarzi kabilardan xabardor bo'lishi shart. Har qanday asliyat retseptori kabi tarjimonda ham berilayotgan ma'lumotga nisbatan shaxsiy munosabat shakllanadi. Lekin tarjimon bunday shaxsiy munosabat tarjima aniqligiga putur etkazmasligiga intilishi zarur. Shu ma'noda tarjimon pragmatik jihatdan neytral bo'lishi kerak.

Tarjima matn retseptorining tag bilimlarga ega emasligi ko'zda tutilayotgan ma'lumotni tushuntirib berish zaruriyatini tug'diradi va tarjima matnga kerakli qo'shimcha va aniqliklar kiritishni talab etadi. Bu jarayon tarjimaning ikkinchi bosqichida amalga oshiriladi.

Qo'shimcha quyidagi holatlarda amalga oshiriladi: AQShdagi Massachusetts, Oklahoma, Virginia; Kanadadagi Alberta, Manitoba yoki Middlesex, Surrey kabi jug'rofiy nomlarni o'zbek tiliga tarjima qilishda, odatda, shtat, provintsiya, graflik kabi so'zlar qo'shiladiki, bu bilan o'zbek o'quvchisiga nomlarning nimani anglatishi haqida ma'lumot beriladi.

Shuningdek, bunday qo'shimchalar tashkilot, kompaniya va nash riyotlar nomlari kabilarga ham qo'shilishi mumkin.

The ecological movement in Spain is on the increase, «Newsweek» reports. – «Ньюсвик» jurnalining yozishicha, Ispaniyada ekologik harakatlar tobora avj

olmoqda. Bu jumla tarjimasida so'z oldiga jurnal so'zi qo'shilmasa, u o'zbek tarjimoniga tushunarli bo'lmay qolishi mumkin.

Bunday izohlar asliyat tilida mavjud bo'lgan, biroq o'zbek kitobxonlari uchun notanish bo'lgan xalq va uning turmush sharoitiga oid voqea-hodisalarni yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Ayrim hollarda bu kabi qo'shimcha izoh matn ichida yoki havola (snoska)da ham berilishi mumkin.

Tarjimaning pragmatik muammolari tarjimaning kimga mo'ljallangani, asliyatning joriy-uslubiy janr xususiyatlari va o'quvchi saviyasiga ham bevosita bog'liq. Badiiy adabiyot tarjimonlari asliyatning pragmatik salohiyatini berishda sezilarli qiyinchiliklarga duch kelishadi. Tarjima o'quvchi tomonidan to'g'ri tushunilishi uchun asliyat va tarjima matnlar orasidagi pragmatik farqlarga tegishli o'zgartishlar kiritilishini talab etadi.

Tarjima qilinayotgan matnni axborot qabul qiluvchiga tushunarli tilda qayta yaratish zarurati tarjimonni asliyatdagi tushunilishi qiyin bo'lgan elementlarni pragmatik ma'noda etkazish uchun qo'shimcha izohlar berishga majbur qiladi. Bunday elementlar asliyat tili kitobxonlari uchun bemalol tushunarli bo'lsa-da, tarjima tili kitobxonlari uchun hech narsani anglatmaydi.

The Prime-Minister spoke a few words from a window in No.10. Bu jumlaning o'qigan har qanday ingliz Londonning Dauning strit ko'chasidagi 10-uyda Bosh vazir qarorgohi joylashganini yaxshi tushunadi. Ammo o'zbek kitobxonlari buni bilmasligi mumkin va shu sababli tarjimada bu jumladagi so'zlarni leksik transformatsiya orqali izohli o'girishga, ya'ni ayrim leksik birliklar o'rniga boshqa so'zlar ishlatishga majbur:

Bosh vazir o'z qarorgohi balkonidan qisqa nutq so'zladi. Ko'pincha, bunday transformatsiyalar umumlashma xarakterda bo'ladi, ya'ni konkret ma'noli so'zlar tarjima tilida hammaga tushunarli bo'lgan umumiy ma'noli so'zlar bilan almashtiriladi.

Ilmiy-texnikaviy adabiyotlar tarjimasida pragmatik o'zgartishlar qilish zarurati kamroq. Chunki bunday matnlar shu soha bo'yicha maxsus bilimlarga, bir xil miqdordagi tag bilimlarga ega tor doiradagi mutaxassislarga mo'ljallangan bo'ladi. Bunday axborot har ikkala til mutaxassislari uchun umumiy maxsus so'z va

atamalardan iborat bo'lib, faqat firma nomlari, o'lchov birliklari va maxsus nomenklatura nomlarnigina izohlashga to'g'ri keladi.

Shu ma'noda, xorijiy iste'molchilar uchun mo'ljallangan reklamaga oid axborotlarning pragmatik aspekti haqida alohida to'xtalish zarur. Bu xil matn mualliflari, birinchi navbatda, matnni xorijiy iste'molchining bilim saviyasi, tili, o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olib ish yuritishlari lozim. Bunday holatlarda tarjimonning ishi ancha osonlashadi, chunki axborot mazmunini to'liq tushuntirish uchun unchalik mashaqqat chekmaydi. Shunday bo'lsa-da, ayrim hollarda matnning pragmatik imkoniyatini tarjimada qayta tiklash ancha mushkul kechadi.

Chunki tarjimon har qanday holatda ham, eng avvalo, xorijiy axborotni o‘z xalqiga tushunarli tilda tarjima qilishga, unga ma’lum miqdorda o‘zgartishlar kiritish, umumlashtirish, qisqartirishga majbur bo‘ladi.

Tarjimaning pragmatik muvofiqligini ta’minlashda tilning turli lahjalarida so‘zlovchi, bir-biridan farq qiluvchi ijtimoiy-lisoniy omillar ham muhim rol o‘ynaydi. Jumladan, asliyat matnda til me’yorlaridan chekinish, dialektlarga xos so‘zlardan stilistik maqsadlarda foydalanish va sh. k. ham muayyan qiyinchiliklar tug‘diradi.

Asliyat tilidagi shevaga xos so‘zlar tarjima tiliga o‘zicha tarjima qilinmaydi. Ularning matn ichida ishlatilishi ikki tomonlama xarakterga ega. Bir tomondan, badiiy asar boshdan-oyoq xorijning muayyan bir tilida yozilgan bo‘lishi mumkin. Bunda dialekt tili tarjima qilinsa, tillararo aloqa vositasi vazifasini bajarishga kirishadi va tarjima xuddi har qanday umummilliy tildan amalga oshirilgan hisoblanadi. Tabiiyki, bunday holda tarjimon sheva tilining o‘ziga xos xususiyatlaridan xabardor bo‘lishi lozim. Ikkinchi tomondan, shevaga xos unsurlar muallif tomonidan alohida personajlar tilining o‘ziga xos xususiyatlarini, uning ma’lum bir xududda yashovchi xalqning tipik vakili ekanligini ko‘rsatish uchun ham ishlatiladi. Bunday holatda asliyat tilining shevalarga xos pragmatik xususiyatlarini tarjimada qayta tiklash hech qanday natija bermaydi. Agar asliyat tilidagi personaj «kokni» deb ataladigan London dialektida gapirib, so‘zlarga adabiy tilda mavjud bo‘lmagan h tovushini qo‘shib gapirsa yoki bu tovushni zarurat bo‘lmagan holatlarda tushirib gapirsa, yoki

He ‘as a good hear deyish o‘rniga He has a good _ear deb talaffuz qilsa va tarjimon bu xususiyatni saqlab qolish uchun tilda mavjud bo‘lmagan an’anadan foydalanib, U yaxshi eshitish qobiliyatiga ega deyish o‘rniga, U yaxshi x eshitish xobiliyatiga ega deb tarjima qilsa, bu butunlay bema’nilik bo‘lardi.

Shuningdek, tarjimon o‘zbek tilining shevaga xos so‘zlaridan foydalanishi umkin emas. Masalan, Mark Tvenning Missuri shtatida yashaydigan qora tanlini Xiva yoki Asakada yashaydigan aholi tili bilan gapirtirish nazariy jihatdan ham, amaliy jihatdan ham o‘zini oqlamaydi.

Ko n t a m i n a t s i y a – o‘zaro o‘xshash ikki so‘z yo ibora qismlarining chatishuvi natijasida yangi so‘z yoki iboraning paydo bo‘lishi:

Kontaminatsiyalashgan shakllardan foydalanishda, odatda, oddiy xalq tilida ishlatilgan shakllardan, so‘zlashuv usulidan, murakkab grammatik, sintaktik shakllardan (ergashgan qo‘shma gaplardan, sifatdoshlardan) qochish kuzatiladi. Shuni e’tibordan soqit qilmaslik lozimki, ayrim standart kontaminatsiyalashgan nutq namunalari nafaqat xorijiy kishining o‘zga tilda gapirishi, balki sodda, avom odamning nutqi sifatida ham qabul qilinishi mumkin. Masalan, rus tilini uncha

yaxshi bilmaydigan qishloqlik dehqon o'z fikrini rus tilida quyidagicha bayon qilishi mumkin: Tvoja moya ponimay netu ili malo-malo.

Tarjimada kontaminatsiyalashgan unsurlarni tanlash va ish latish aslyat matndagi pragmatik tavsifga mos kelishi muhim. Ko'p hollarda tarjimaning pragmatik maqsadi kitobxonda ko'zda tutilgan kommunikativ ta'sir bilan belgilanadi.

Tarjimada qayta tiklanadigan kommunikativ ta'sir aslyat etakchi (turg'un) funktsiyasining qayta tiklanishidir.

Badiiy asarning kitobxonga ta'sir kuchi matnning badiiy qimmati, kitobxonni o'ziga jalb qila olishi bilan belgilanadi. Bunday badiiy matn tarjimasining pragmatik vazifasi tarjima tili matnida ham aslyatdagidek kitobxonga badiiyestetik zavq uyg'ota oladigan matn yarata olishdir. O'z ona tilida Shekspir, Dikens asarlarini o'qigan kitobxon aslyat muallifining badiiy iste'dodini his qila olishi, nima uchun ular o'z vatanlarida buyuk adiblar sifatida tan olinganligini tushunadi. Tarjimon bunday vazifani uddalay olsa, aslyatning kommunikativ effekti to'la qayta tiklangan deb hisoblash mumkin. Albatta, aslyatning ingliz kitobxonlariga kommunikativ ta'siri va shu asar tarjimasining o'zbek kitobxonlariga ta'sirini qiyoslab baholovchi me'yorlar yo'q. Bu o'rinda aslyat va uning tarjimasini ingliz va o'zbek kitobxonlarida uyg'otgan kommunikativ ta'sirni taxminan belgilash mumkin. Masalan, tarjimoni o'qigan kitobxonning reaksiyasi aslyatni o'qigan kitobxonnikiga nisbatan kamroq yoki aksincha bo'lishi mumkin.

Aslyatning pragmatik xususiyatlarini qayta yaratishda tarjimonning ularni zamonaviylashtirishga urinishi ham aslyat matnning o'zgarib ketishiga olib keladi. Bunda aslyatda tasvirlangan voqea-hodisalar ro'y bergan vaqt va joy bilan tarjimadagi voqea-hodisalarning zamoni va makoni bir-biridan butunlay farq qilib qoladi. Tarjimonga, ko'pincha, boshqa tarixiy davrda yaratilgan asarlar tarjimasini bilan shug'ullanishga to'g'ri keladi. Bunday matnning tili, voqea-hodisalarining rivoji hozirgi kitobxonlar uchun unchalik tushunarli bo'lmay qoladi. Bu til taraqqiyoti muayyan zamonda yashagan kishilarning, yozuvchilarning dunyoqarashlari bilan ham bog'liq. Shunday ekan, muayyan tarixiy davrda yaratilgan badiiy asar tarjimasini ham qator muammolarni keltirib chiqaradi. Birinchidan, aslyat tilining ma'lum bir tarixiy davrga taalluqli ekani tarjimada o'z aksini topishi lozim.

Bunday holatda ona tilida mavjud bo'lgan, kam ishlatiladigan, biroq kitobxonlarga tushunarli bo'lgan ayrim tarixiy, arxaik so'zlardan foydalanish zarurati vujudga keladi. Ammo bu arxaizmlar, ayni paytda, tarjima tiliga xos milliy xususiyatlardan xoli bo'lishi, ya'ni usluban neytral bo'lish talab qilinadi. Tarjimada eskirgan so'zlardan foydalanishdan tashqari, aslyat matnning arxaikligini ta'minlash maqsadida tarjimon til va madaniyatning hozirgi bosqichiga xos, ammo aslyatda

tasvirlangan davrga mansub bo‘lmagan so‘zlardan foydalanishda ham ehtiyotkor bo‘lish talab qilinadi. Masalan, asliyatda XVIII asr voqealari aks etgan bo‘lsa, personajlar xizmat safariga borishlari, ishlab chiqarishdan tashqari biror narsa bilan shug‘ullanishlari, ish vaqtida boshqa ish bilan mashg‘ul bo‘lmasliklari, muammolarni echishlari, tor doiradagi mutaxassislikka ega bo‘lishlari, kadrlar tanlash muammolari bilan shug‘ullanishlari, oshirilgan majburiyat olishlari, musobaqa g‘olibi bo‘lishlariga oid zamonaviy fikr larni kiritmasliklari lozim.

Xulosa

Tarjima pragmatikasi muammosi alohida yondashuvni talab qiladigan soha hisoblanadi. Shuning uchun tarjima jarayonida matnning pragmatik xususiyatlarini inobatga olish muhim. Shu bilan birga, matnning mazmuniy- uslubiy bo‘yoqdorligini, syujetning ifoda darajasini hisobga olgan holda, leksikaning stilistik jihatdan o‘ziga xosligini, frazeologik birliklarning milliy-madaniy xususiyatlarini e‘tibordan chetda qoldirmaslik zarur.

Munozara uchun savollar:

1. Pragmatika nima?
2. «Tarjima pragmatikasi» atamasiga kimlar izoh bergan?
3. Tarjima pragmatikasi nimani tadqiq qiladi?
4. Tarjimashunoslikda pragmatikaning o‘rni haqida so‘zlab bering.
5. Ingliz, fransuz yoki olmon tilida yozilgan asardan tarjima tiliga pragmatik ma’no to‘g‘ri o‘girilgan holatlarga misollar toping.
6. Tarjima jarayonida pragmatik ma’no tushirib qoldirilishiga oid misollar keltiring.
7. Pragmatik ma’noning asosiy xususiyatlari nimalardan iborat?
8. Tarjima jarayonida pragmatik ma’no va tarjimonning dunyoqarashi haqida so‘zlang.
9. Pragmatik ma’noga qanday omillar ta’sir etadi?
10. Pragmatik ma’no va tag bilimlar xususida ma’lumot bering.

10-mavzu.Milliy realiyalar tarjimasi

Reja:

1. Tarjimada realiyalarning berilish usullari 2.Realiya nomlarini tarjima qilish muammolari.

Frantsuz va o‘zbek tillari topologik va genetik jihatdan turli xil tillardir. Frantsuz tili hind-evropa tillar oilasi roman va slavyan tillar guruhiga kiradi, o‘zbek tili esa

oltoy tillar guruhiga kiradi. Tarjimada uchraydigan realiyalar nomlari tarjima qilish imkoniyatlari to'rt asosiy hodisa bilan bog'liqdir:

1. Transliteratsiya yoki transkripsiya (toto'liq yoki qisman). Bu vosita reyalialarni aks ettiruvchi qo'llanayotgan so'zni o'z tilida harflab yozish yoki tarjima qilinayotgan tilda fleksiya bilan so'z birikmasida berilishi tushuniladi.
2. Yangi so'z yoki so'z birikmasini yaratish tarjima tilining elementlari asosida mos keluvchi predmetni aks ettirish uchun qo'llaniladi. Bunday tarjima tasviriy, qiyosiy tarzda amalga oshiriladi. Boshqa tildagi realiyalarni, ya'ni realiyalar tushunchasiga yaqin ma'noni anglatuvchi so'zlarni qo'llash. Bu tarjima kontekst bilan bog'liqlikni anglatadi, ba'zida esa taxminiy ma'noga ega bo'ladi.
3. So'zni qo'llash, ya'ni tarjima qilinayotgan tildagi realiyaga vazifa jihatidan yaqinroq ma'noga ega bo'lgan so'zni qo'llash usulidir. Bunda ba'zida so'zning taxminiy ma'nosini kontekstga moslab qo'llaniladi.
4. Giponimik usul, umumlashtirilgan taxminiy tarjima, tarjima amalga oshirilayotgan tildagi realiyalar tarjima tilida beriladi va tur bildiruvchi tushunchani emas, balki rod bildiruvchi tushunchani aks ettiradi.

1. Transliteratsiya va transkripsiya. Xorij tilidagi realiyalarni etkazib berishning bir necha usuli mavjud. Birinchidan, Yu.S. Maslov "moddiy o'zlashtirish" yoki xususiy ma'nodagi o'zlashtirishni ajratib ko'rsatadi. Bunday hollarda xorij birliklarining nafaqat so'z ma'nosi (yoki so'z ma'nolaridan biri), balki u yoki bu darajadagi yaqin ma'nosi—uning moddiy eksponenti

o'zlashtiriladi. "Moddiy o'zlashtirish"ga birinchi navbatda, transliteratsiya va transkripsiya kiradi:

Transliteratsiya so'zlarni grafik darajada etkazishdir. Masalan: volost, Lada, ukaz, ZIL; transkripsiya esa fonemalar darajasida etkazishdir. Masalan: soumalak, krehtchenie, koulak, sovkhoze.

Transkripsiya va transliteratsiyadan ko'p hollarda atoqli otlar, davlat korxonalari nomlari, o'quv yurtlari va sh.o'q. haqida gap borayotganda qo'llaniladi. Ushbu usulning kamchiligi shundan iboratki, bunda usuldan foydalanish tarjimada o'rganilmagan va tushunarsiz so'zlarning paydo bo'lishiga olib keladi. Matnda transliteratsiyaning qo'llanilishi albatta qavs ichida beriladigan tushuntirish, izoh yoki snoskada tushuntirish orqali amalga oshirilishini taqozo etadi.

Xuddi shuningdek, u yoki bu mamlakatga xos bo'lgan murojaat formalari, mansab, korxonalar hamda turmushda qo'llaniladigan narsalar nomlari ham transliteratsiya qilinadi. Masalan: madam, shef, mister, bos va hokazo.

Keyingi yillarda tarjimada transliteratsiyaning roli benihoya oshib bormoqda.

2) Realiya nomlarini tarjima qilish usulidan tarjimada transkripsiya yoki transliteratsiya jarayonlarini qo'llash mumkin bo'lmaganda foydalaniladi. Ammo bu usul rus va o'zbek tillarida juda kam uchraydi.

Tarjimon realiyalarni so'zma-so'z tarjima qilish yoki yarim kalъkalash yo'li bilan neologizmlarni olib kirishi mumkin. Masalan rus tilidagi «neboskrebъ» so'zi, shuningdek, nemis tilidagi "Wolkenkratzer" va frantsuz tilidagi "gratte- ciel" so'zlari ingliz tilidagi "skyscraper" so'zidan kalъkalanagan. Rus tilidagi "dekabrist" so'zi ingliz tilida "Decembrist", nemis tilida "Dekabrist", frantsuz tilida "Decembriste yoki Dekabriste", o'zbek tilida "dekabrist" deb qisman kalъka orqali tarjima qilingan.

Kalъkalanayotganda "xorijiy so'zlarning moddiy eksponenti emas, balki uning tarkibi (uning tashkil bo'lish tamoyili) qabul qilinadi: xorijiy so'zning o'zlashtirilmagan materialini, xuddi o'zini kalъkalash sodir bo'ladi. Masalan, so'llik – gauchisme, besh yillik – quinquennal, sotsialistik majburiyat – engagement socialistique, mehnat qahramoni – h eros du travail, partiyasiz – sans-parti va h.k.

Kalъkalash ko'p hollarda frazeologik lakuna (etishmaslik, kamlik) o'rni to'ldirishning eng qulay usuli hisoblanadi. Frazeologik lakunarlik - tillararo toifa bo'lib, frazeologik lakunarlikni ma'nosini mos ravishda etkazib berish uchun bir yoki bir necha til taqqoslanayotganda tarjima tilidagi frazeologik elementning mavjud emasligini aniqlab berishda o'zini namoyon etadi.

N.M. Shanskiy kontekstual va frazeologik kalъkalashni ajratib ko'rsatadi.

Frazeologik kalъkalash - bu xorij frazeologizmini so'zma-so'z tarjima qilish natijasida tilda yuzaga keladigan barqaror so'z birikmalaridir.

Kontekstual kalъkalash - aniq tarjimon tomonidan aniq matnda yaratiladi va kalъkalanagan birikma ma'nosi manba-tildagi frazeologik birikmaning yorqin va jonli ichki shaklidan kelib chiqqan holda tushunarli bo'lib qoladi. Ko'p hollarda tarjimon tomonidan muvafaqqiyatli amalga oshirilgan kalъkalash uning izlanish natajasi hisoblanadi, chunki komponentli va qiyosiy kalъkalar - okkazionalizmlar tarjimonning original-til frazeologik an'analari yaqinlashishga bevosita harakat qilganligini aks ettiradi.

Tavsifiy tarjimadan u yoki bu sabablarga ko'ra kalъkalashning imkoni yo'qligida foydalaniladi. Mazkur usuldan foydalanilganda komponent tarkibining kengayishi, shuningdek, gapning tarkibiy-grammatik tuzilishini etarli darajada o'zgarishiga olib keladi. Bunday usul obrazlilik va ekspressivlik hisobiga axborotlarning yo'qolishiga olib keladi, matnni milliy kolorit va o'ziga xoslikdan mahrum etadi. Biroq, u tushunmovchilikni (bu esa ko'p hollarda yangi so'zning yangi tushuncha bilan o'zlashtirilishiga olib keladi) bartaraf etish afzalligiga ega.

O‘xshash ma’noni anglatuvchi so‘zni qo‘llash taxminiy tarjima deb ataladi va u o‘z ichiga quyidagi tamoyillarni oladi. Jins va tur bildiruvchi almashtirish (ma’noni umumlashtirish), funktsional analogini qidirish, tasvirlash, realiyaning nomini izohlash yoki tushuntirish kabi jihatlarni qamrab oladi.

Funktsional analogning qulayligi shundaki, o‘lchovni bildiruvchi realiyalarni tarjima qilishda ular kitobxonda qandaydir sifat tasavvurlarini hosil qilishga yo‘naltirilgan bo‘ladi. Masalan: rus tilidagi “sto pudov” – yuz pud tushunchasi o‘zbek tiliga “juda og‘ir” degan ma’noni anglatadi. Uning o‘zbek tilidagi analoglari bo‘lib “zil-zambil”, “bir botmon” kabi iboralarni ishlatish mumkin. Frantsuz tilidagi “n’avoir ni feu ni lieu” – “ne imetъ ni kola, ni dvora” frazeologik iborasini o‘zbek tilida – “chipchirg‘asi yo‘q, bitidan boshqa hech narsasi yo‘q, qoqqanda qoziq, osganda xurmacha, ship-shiydam” kabi iboralar bilan tasviriy tarzda ifodalash mumkin.

Realiyalar ma’nosining tarjimasi uchun usul tanlash muammosi eng avvalo realiya shu tilda to‘liq o‘rganilmagan bo‘lsagina sodir bo‘lishi mumkin. Tarixiy faktlarning, geografik nomlarning yoki mashhur gazeta, jurnallarning nomlarini aks ettiruvchi realiyalarni tarjima qilishda ma’lumot bera oluvchi manbalarga murojaat qilish lozim.

Shuningdek, ekvivalentsiz leksikaga geografik nomlar, gazeta va jurnallarning, teatrlarning nomlari hamda atoqli otlar va laqablar kiradi. Xuddi ijtimoiy-siyosiy va etnografik realiyalarni tarjima qilishda bo‘lganidek, bu holda ham yuqorida ta’kidlab o‘tilgan usullar, ya’ni transliteratsiya (transkripsiya) yoki transformatsion tarjimaning usullaridan bo‘lgan qo‘shish, tushirib qoldirish, tushunchalarni matnlarda yoki snoskalarda izohlash, taxminiy mos keladigan holatlarni qo‘llash kabi usullaridan foydalaniladi.

Foydalaniladigan adabiyotlar

1. Grigoryev B.B. Teoriya i praktika perevoda. M.: Interdialekt, 2000. – 455 s.
2. Komissarov V.N. Teoriya perevoda (lingvisticheskie aspekty). - M.: Visshaya shkola, 1990. – 253 s.
3. Fedorov A.V. Osnovi obshey teorii perevoda. M.: Visshaya shkola, 1983. – 303
4. Sadiqov Z. Tarjima nazariyasi va amaliyoti. Darslik. – Tashkent, 2023, 180 b.
5. Todjixodjayev M. Tarjima nazariyasi va amaliyoti, - Namangan, 2024, 1050b.
6. Salomov G`. Tarjima nazariyasi asoslari . – Toshkent, 2019, 210 b
7. Yo‘ldoshev M. Badiiy matn lingvopoetikasi. – Toshkent: Fan, 2008, 88-bet

11-mavzu: Og‘zaki tarjima. Avtomatlashtirilgan tarjima.

Reja:

1. Og‘zaki tarjimaning xarakterli xususiyatlari.
2. Og‘zaki tarjimada tarjimonlarga quyiladigan talablar.
3. Avtomatlashtirilgan tarjima.

Yuqoridagi mulohazalarimizda, umuman «tarjima» nima? Uni qanday tushunamiz? Tarjimashunoslik fanining vujudga kelishi, uning adabiètshunoslik va tilshunoslik fanlari bilan bog‘liq bo‘lishi o‘rganildi. Tarjimaning nazariy aspektida o‘rganilishi uni turlarga bo‘lib o‘rganishni taqozo etadi. Endi ko‘riladigan masala tarjima turlari to‘g‘risidadir.

Ma’lumki, har qanday til og‘zaki va yozma nutqda ifodalanadi.

1. Og‘zaki tarjima.(Og‘zaki matnni og‘zaki tarjima qilish).

Bunda ikkita til og‘zaki nutq formasida ishlatiladi. Mazkur tarjimaning ikki xil ko‘rinishi mavjud. 1.Sinxron tarjima (bir vaqtda qilinadigan tarjima). 2.Ketma-ket qilinadigan izchil tarjima.

Og‘zaki tarjimada tarjimon aytilaètgan nutq mazmunini tez o‘qib olishi, oldindan tayèrlanib tez tahlil qilish ko‘nikmasini va to‘xtamay tarjima qilish usullarini ishlab chiqqan bo‘lishi kerak. Og‘zaki tarjima jaraènida tarjimon tarjima qilaètgan matnni tuzatish èki qaytadan taqqoslash imkoniyatiga ega emas.

Og‘zaki tarjimaning xarakterli xususiyati shundaki, tarjimon matnni avvalo akustik formada, ya’ni eshitib va og‘zaki formada eshitganlarini tarjima qiladi.

Og‘zaki tarjimaning ikkinchi asosiy xarakterli xususiyati uning o‘ziga xos nutqqa ega bo‘lishidir. Ayrim hollarda shunday vaziyatlar bo‘lib qoladiki, tarjimon notiqdan gapda qachon ega va kesimni aytishini kutib, keyin tarjima qilishga kirishadi.

Masalan, fransuz, olmon va ingliz tillarida quyidagicha sxemada bo‘lishi shart: O‘zbek tilida esa:

SPO Sub’ekt – predikat – ob’ekt. SOP Sub’ekt – ob’ekt – predikat.

Shu bois, o‘zbek tilidan olmon, ingliz yoki fransuz tiliga tarjima qilishda, o‘zbek tilida predikatning aytilishini kutish lozim bo‘ladi.

Misol: Minglab kishilar neytron bombasiga qarshi uyushtirilgan mitingda qatnashdilar.

Thousands of people participated in the meeting of against N-bombs.

Sinxron tarjima – bu tarjimaning shunday turidirki, bunda tarjimon so‘zlovchining nutqini eshitib, shu zahotièq ikki-uch daqiqada tarjima qilishi kerak. Qoidaga muvofiq sinxron tarjima texnik vositalarni qo‘llash yo‘li bilan amalga oshadi. Bunda so‘zlovchining nutqi maxsus kabinada o‘tirgan tarjimonga

«eshitgichlar» orqali etkaziladi va tarjimonning mikrofondagi bergan tarjimasi tinglovchilarga etkaziladi.

Sinxron tarjima jaraënida tarjimon juda katta ruhiy va jismoniy mashaqqatni boshdan kechiradi. Sinxron tarjima jaraëni – o‘ta murakkab jaraën hisoblanadi. Tarjimon so‘zlovchi nutqi tezlik darajasidan orqada qolmasdan tarjima qilishi zarur. Shuning uchun, sinxron tarjimonlar 20-30 daqiqa mobaynida ishlaydilar, sinxron tarjima boraètgan paytda tarjimonlar o‘rin almashadilar.

Sinxron tarjimaning yana bir turi borki, bunda tarjimon Retseptor ènida turib èki o‘tirib past ovozda (shivirlab) notiqning nutqini tarjima qiladi. Bunda Retseptor tarjimini bevosita èki eshitgich orqali qabul qiladi.

Sinxron tarjima mazmuni qator komponentlardan tashkil topgan bo‘lib, ularning har biri ta‘limning aniq maqsadini amalga oshirishga yo‘naltirilgan bo‘ladi.

Sinxron tarjima mazmunining birinchi komponenti – talabaning pertseptiv qobiliyati: diqqati, xotirasi va fikrlashini tizimli ravishda rivojlantirish, uni intensiv aqliy faoliyatga chiniqtirishni ko‘zda tutadi. Bu, o‘z navbatida, eshitib tushunish madaniyatini yuksaltirish, so‘z, so‘z birligi hamda stilistik konstruksiyalarni bilish (tushunish) tezligini oshirish, tarjimada so‘z tanlash ishlarini to‘g‘ri yo‘naltirishni talab qiladi. Sinxron eshitilayotgan nutqni turli tezlik va ohangda, tembrda, talaffuzda farqlay olishga, tushunishga o‘rganishi lozim.

Ketma-ket qilinadigan izchil tarjimada tarjimon so‘zlovchi nutqini tugatgandan so‘ng èki nutqning qandaydir bir qismini tugatgandan keyin tarjimasini boshlaydi. Tarjimaning bu turida tarjimon so‘zlovchi nutqidagi asosiy bo‘g‘inlarni ilg‘ab olishi, agar nutq uzunroq bo‘lsa, bunda tarjimon uning eng muhim joylarini èza borishi kerak, bu esa tarjimonga eshitgan matnini esga keltirishni ta‘minlaydi. Ketma-ket qilinadigan izchil tarjima tarjimonning fikrlash qobiliyatiga va esda saqlash qobiliyatiga bog‘liq. Frantsuz tarjima

nazariyasining asoschisi Edmon Kari o‘zining «La traduction dans le monde» kitobida frantsuz diplomati Andre Fransua Ponsening «Millatlar Ittifoqida» 2,5 soat davom etgan nutqining ketma-ket qilingan izchil tarjimasi xususida gapiradi. Ketma-ket qilinadigan izchil tarjima Jan Erber, Robber Konfino, aka-uka Kaminker, Jorj Mat’e nomlar bilan bevosita bog‘liq. Antuan Vellemana Jeneva universiteti qoshida tarjimonlar maktabiga asos solganlardan biri hisoblanadi. G‘arbda bu maktab o‘z mavqeiga ega edi. Og‘zaki tarjimaning yana bir o‘ziga xos xususiyati shundaki, èzma matnni og‘zaki tarjima qilishda matn mazmunini tez o‘qib olish, oldindan tayèrlanib tez tahlil qilish ko‘nikmasiga ega bo‘lib, to‘xtalmay tarjima qilish usullarining ishlab chiqilishi nazarda tutiladi. 1800 bosma belgidan iborat matnni 10 daqiqa ichida tarjima qilish kerak bo‘ladi. Bu turdagi tarjima «at sight» tarjima deyiladi.

Yozma tarjima. Tarjimaning bu ko‘rinishida tarjimon qo‘lida aslyat matni bo‘lib, tarjima jaraenida unga bir necha marotaba murojaat etishi mumkin. Tarjimasini qayta ko‘rib chiqib, aslyat bilan solishtirish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Tarjima jaraenida mutaxassislardan maslahat olishi muki. Bu esa tarjimaning har tomonlama mukammal chiqishiga erdam beradi. Ammo og‘zaki tarjimada – bu imkoniyatlar bo‘lmaydi. Yozma tarjimoni og‘zaki tarjimalardan farqlaydigan faktorlardan biri bu –vaqtdir.

Og‘zaki tarjimada tarjimon nutqining bir qator xarakterli xususiyatlari bor. Sinxron tarjimada tarjimon nutqi baland va tez tempda olib boriladi. Mazkur tarjimada so‘zlarning soni tarjima qilinaetgan nutq hajmiga bog‘liq. Ketma-ket qilinadigan izchil tarjimada nutq tempi pasayadi, chunki tarjimon qo‘lezmasiga e’tibor berishi va aslyatda aytilgan fikrni tushunib tinglovchiga etkazishi lozim

Og‘zaki tarjima nazariyasida tarjimonlarga quyidagi talablar qo‘yilgan, ularga tarjimonlar albatta amal qilishlari shart.

1. Aniq talaffuz qilish.
2. Nutqning bir xil ritmliligiga e’tibor berish.
3. Jumlada ma’no jihatdan o‘zaro bog‘lanishga e’tibor berish.

Og‘zaki tarjimaning asosiy xarakterli xususiyati – unga ezma tarjimaga qarama-qarshi o‘laroq maxsus tarjima deb qarash kerak. Og‘zaki tarjima nazariyasi bilan shug‘ullanuvchi mutaxassislarda tarjimaning bu ko‘rinishida ham son, ham sifat jihatdan xarakterli xususiyatlarni ko‘rsatib o‘tadilar.

Yozma va og‘zaki tarjimalarda bir-biridan aloqada bo‘luvchilarning ishtiroki bilan ham xarakterlanadi. Masalan: Yozma tarjimada tarjima jaraeni

«kommunikant» siz, ya’ni so‘zlovchi bilan o‘zaro aloqasiz tarzda o‘tadi.

Tarjimonning diqqat markazida tarjima qiladigan matn turadi. Tarjimonga faqat tarjima tugatilgandan so‘ng baho beriladi.

Og‘zaki tarjimada tarjimon kommunikant bilan kontaktda bo‘ladi.

Tarjimon so‘zlovchining nutqi qanday bo‘lishidan qat’iy nazar, uni tarjima qilishi kerak. Shuning uchun tarjimon bilan so‘zlovchining o‘rtasida o‘zaro bir-birini tushunish etadi. Tarjimashunos olim A.F.Fedorov ezma tarjimaning quyidagi ko‘rinishlarini ko‘rsatib o‘tadi

1. Gazeta xabarlarida, rasmiy hujjat va maxsus ilmiy matnlarning tarjimasi.
2. Ommaviy – siyasiy adabiet, publitsistika (ijtimoiy-siyasiy masalalarga oid adabiet va notiqlik nutqini tarjima qilish).
3. Badiiy asar tarjimasi.

Og‘zaki tarjimaning yana quyidagi ko‘rinishlari mavjud. Bular quyidagilar:

A) Yozma matnni og‘zaki tarjima qilish. Bunda chet tili ezma ravishda ishlatilgan bo‘lib, tarjima tili og‘zaki formada ishlatiladi. Tarjimon aslyat matnini avval ichida o‘qib eki abzats bilan o‘qib, keyin tarjima qiladi.

B) Og‘zaki matnni – èzma ravishda tarjima qilish.

Chet tili og‘zaki nutqda ishlatilishi va uni èzma ravishda tarjima qilishi kerak. Tarjimaning bu turi amaliyotda juda kam ishlatiladi. Og‘zaki aytilgan so‘zlarni stenografiya èrdamida èzib olinib (ya’ni shartli belgilar asosida èzish) keyin stenografik matn tarjima qilinadi. Bunda og‘zaki – èzma tarjimaning alohida ko‘rinishi hisoblanadi: Masalan:

□- er yuzi, dunè; земный шар, mir. x- insoniyat; chelovechestvo.

!- qomus, zakon, konstitutsiya.

°°- boyluk, kapital; капитал, bogatstvo. ”- buyruq, qaror; приказ, postanovlenie.

(R.K.Min‘yar Beloruchevev Posobie po ustnomu perevodu. M., 1969. str.184-189.)

Chet tili fanlarini o‘rganishda darslarda qo‘llaniladigan diktant tarjimalar ham bor, bu quyidagicha amalga oshadi.

Chet tili o‘qituvchisi sekinlik bilan aytgan diktantni o‘quvchilar ona tiliga tarjima qilishlari kerak.

Yuqorida ko‘rsatib o‘tilgan tarjima turlarining quyidagi sxemada tasvirini beramiz:

Chet tili -----1 ona tili

Yozma 2 yozma

Og‘zaki-----3 og‘zaki

Matnning janr xususiyatlariga ko‘ra tarjimasini:

Gazeta – axborot, hujjatlar, siyosiy ijtimoiy adabiyatlarni tarjima qilishning o‘ziga xos xususiyatlari.

Siyosiy–ijtimoiy sohaga oid materiallarni tarjima qilishda ishlatiladigan leksik birliklarni 2 ta asosiy guruhga ajratishimiz mumkin.

1– guruhga kiruvchi mavzu mazmuniga doir bo‘ladi.

2 – guruhni tashkil etuvchi so‘zlar umumiy ishlatiladigan so‘zlar bo‘lib, ular turli xil mavzularda ishlatiladi.

-A delegation of American businessmen arrived in Tashkent yesterday for talks with Uzbek trade organizations.

Hier, la délégation des businessmen américains est arrivée à Tashkent pour des pourparlers commerciaux avec des organisations ouz beks.

Vchera v Tashkent dlya peregovorov s uzbekskimi trgovymi organizatsiyami pribyla delegatsiya predstaviteley amerikanskix delovyx krugov.

-O‘zbekistondagi savdo tashkilotlari bilan muzokaralar olib borish uchun Amerika ishbiarmonlari doirasidan iborat bo‘lgan delegatsiya kecha Toshkentga tashrif buyurdi.

Sièsiy-ijtimoiy hujjatlarni tarjima qilishda so‘zning ahamiyati juda kattadir. Bunda tarjima ekvivalentlari muhim rol o‘ynaydi.

Doimiy ekvivalentli soʻzlar:

Jahon Kasaba Soyuzlari Federatsiyasi. Vsemirnaya Federatsiya Profsoyuzov.

La Fédération Syndicale Mondiale. Organization of Trade Union Federation.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti. (B.M.T.) Organization des Nations Unies (O.N.U.)

United Nations Organizations. (U.N.O.)

Doimiy ekvivalentli soʻzlarga – realiyalar (xos soʻzlar), gazeta tiliga oid turli xil frazeologik birliklar kiradi.

2) Ikkinchi holatda tarjimon oldida eng qiyin masala turadi. Bu ham boʻlsa, juda koʻp ekvivalentlardan tekstga monand muqobil variant topish lozim.

3) Uchinchi holatda tarjimonning oʻzi ekvivalent topishi lozim.

Bunday holatda u neologizmlarga, realiyalarga (lugʻatlarda koʻp qayd etilmagan soʻzlarga) murojaat etadi.

Masalan: «clanique» - soʻzining oʻzagi «clan» «qabila» maʼnosini beradi.

«Ique» suffiksi nisbiysifat yasashda qoʻllaniladi. «clanique» soʻzini «qabilaga oid» deb tarjima qilish maqsadga muvofiqdir.

Gazeta – axborot, siësiy-ijtimoiy hujjatlarni tarjima qilishda soʻzlarning koʻp maʼnoliligi katta ahamiyatga ega. Eng avval soʻzning kontekstdagi maʼnosini toʻgʻri tarjima qilish kerak.

Masalan «engager» feʼli asosiy maʼnosi «jalb qilmoq»dan tashqari «tortmoq, giriftor qilmoq» kabi koʻchma maʼnolarda ham ishlatiladi.

1. Il engage son ami dans une mauvaise affaire.

2. Il mʼa fallu plus dʼun effort pour engager mon ami dans cette entreprise.

1. U doʻstini èmon ishga tortdi.

2. Doʻstimni bu idoraga jalb qilmoq uchun menga katta kuch kerak boʻldi.

Ingliz tilida ham «engage» soʻzi bir necha maʼnoda ishlatiladi, uning qanday maʼnoda ishlatilganini matn belgilaydi. Masalan:

He is engaged in research work. U tadqiqot ishlari bilan band.

She is engaged.

U unashtirilgan.

She engaged my attention.

U mening diqqatimni oʻziga jalb etdi.

Munozara va mustaqil ishlash uchun savollar:

1. Sinxron tarjima nima?

2. Sinxron tarjima qachon paydo boʻlgan?

3. Sinxron tarjimaning boshqa tarjima turlaridan asosiy farqi nimada?

4. Sinxron tarjimaning lingvistik, psixolingvistik fanlari bilan bog'liq jihatlari bayon qiling.
5. Sinxron tarjimaning asosiy tavsifini bayon qiling. Og'zaki tarjimaning ko'rinishlari haqida ma'lumot bering.
6. Sinxron tarjima amalga oshirish uchun zarur bo'lgan buyumlarni sanab o'ting.
7. Dunyoda hozir necha tilda sinxron tarjima qilinadi?
8. Sinxron tarjimon qanday xususiyatlarga ega bo'lishi kerak?
9. Sinxron tarjimaning kelajagini qanday tasavvur qilasiz?

Foydalaniladigan adabiyotlar

1. Grigoryev B.B. Teoriya i praktika perevoda. M.: Interdialekt, 2000. – 455 s.
2. Komissarov V.N. Teoriya perevoda (lingvisticheskie aspekty). - M.: Visshaya shkola, 1990. – 253 s.
3. Fedorov A.V. Osnovi obshey teorii perevoda. M.: Visshaya shkola, 1983. – 303
4. Sadiqov Z. Tarjima nazariyasi va amaliyoti. Darslik. – Tashkent, 2023, 180 b.
5. Rahimov G`.
5. Todjixodjayev M. Tarjima nazariyasi va amaliyoti, - Namangan, 2024, 1050b.
6. Salomov G`. Tarjima nazariyasi asoslari . – Toshkent, 2019, 210 b
7. Yo'ldoshev M. Badiiy matn lingvopoetikasi. – Toshkent: Fan, 2008, 88-bet

.

Qo'shimcha adabiyotlar

1. Vlasov S., Florin S. Neperevodimoe v perevode. M.: IMO, 1980. – 344 s.
2. Minyar-Beloruchev R.K. Kurs ustnogo perevoda. - M.: Moskovskiy litsey, 2000. – 144 s.
3. Musaev Q. Tarjima nazariyasi asoslari. – Toshkent: Fan, 2005. – 352 bet.
4. Skvortsov G.P. Uchebnik po ustnomu posledovatelnomu perevodu.. Sankt-Peterburg. 2000. – 160 s.

Internet saytlari

1. www.lingua.ru
2. www.granddictionnaire.com
4. www.lexicool.com
5. www.traduction-litteraire.com